

ИЗСЛѢДОВАНИЕ

О ДИАЛЕКТАХЪ

АРМЯНСКАГО ЯЗЫКА.

ФИЛОЛОГИЧЕСКІЙ ОПЫТЪ.

К. ПАТКАНОВА.

*Patkanoff, du Dialecte
des Armen. Sprache*

САНКТПЕТЕРБУРГЪ.

ТИПОГРАФІЯ ИМПЕРАТОРСКОЙ АКАДЕМІИ НАУКЪ.

(В. О., 9 линия, № 12).

1869.

Arm. di bl.

ИЗСЛѢДОВАНІЕ

О ДІАЛЕКТАХЪ

Армянскіе Диалекты
АРМЯНСКАГО ЯЗЫКА.

Армянскіе Диалекты

ФИЛОЛОГИЧЕСКІЙ ОПЫТЪ.

К. ПАТКАНОВА.

К. Патканова

Въ Петербургѣ
САНКТПЕТЕРБУРГЪ.

ТИПОГРАФІЯ ИМПЕРАТОРСКОЙ АКАДЕМІИ НАУКЪ.

(В. О., 9 линия, № 12).

1869.

Съ разрѣшенія Факультета Восточныхъ Языковъ, печатать дозволяется, 4 апрѣля 1869 года.

Деканъ факультета *Казем-Бекъ*.

Non multa, sed multum.

Въ небольшой статьѣ: „Ueber den armenischen Dialect von Agulis“, помѣщенной въ „Monatsbericht“ Берлинской Академіи, 26 ноября 1866 г., я сообщилъ въ краткихъ словахъ свой взглядъ на армянскіе діалекты, имѣя въ виду въ послѣдствіи въ отдѣльномъ трудѣ поговорить гораздо подробнѣе объ этомъ предметѣ. Въ настоящее время представляю на судъ интересующихся наукой Языкознанія тощій плодъ моихъ трехлѣтнихъ наблюденій надъ діалектами армянскаго языка. Приступивъ къ печатанію моего труда, я, по нѣкоторымъ причинамъ, долженъ былъ, болѣе чѣмъ на половину, уменьшить его объемъ и издать его въ болѣе сжатомъ видѣ, чѣмъ предполагалъ сначала.

Изслѣдованія на почвѣ необработанной, не сглаженной предшественниками, сопряжены съ трудностями, мало понятными для тѣхъ, кто только продолжаетъ дѣло, начатое другими. Труднѣе всего — стать на настоящую точку зрѣнія, найти удобную систему изложенія, болѣе сообразную съ самой сущ-

ностью предмета. Пока трудъ заключается въ листахъ, переписанныхъ и передѣланныхъ нѣсколько разъ, авторъ, послѣ окончательныхъ поправокъ, подъ конецъ успокоивается въ надеждѣ, что придавъ своему произведенію форму и отдѣлку, вполнѣ соответствующую его содержанію. Лишь только послѣдняя корректура послѣдняго листа появляется на столѣ, и даетъ возможность судить о цѣломъ сочиненіи, — отрезвляющее дѣйствіе печати на автора немедленно начинаетъ обнаруживаться. То что казалось хорошо, ясно, удовлетворительно, — оказывается неполно, темно, неудовлетворительно, и авторъ невольно становится первымъ, и едвали самымъ снисходительнымъ, критикомъ своего произведенія.

ИЗСЛѢДОВАНІЕ

ОБЪ АРМЯНСКИХЪ ДІАЛЕКТАХЪ.

Настоящій трудъ нашъ, въ нѣкоторой степени, служитъ дополненіемъ къ сочиненію, изданному нами въ 1864 г. подъ заглавіемъ: «Изслѣдованіе о составѣ Армянскаго языка». Въ этомъ сочиненіи мы говорили о важности изученія армянскихъ діалектовъ для полнаго объясненія многихъ непонятныхъ явленій въ составѣ, такъ называемаго, *древняго армянскаго языка*. Собственно древняго армянскаго языка не существуетъ, т. е. такого древняго, который относился бы къ новымъ армянскимъ нарѣчіямъ, какъ Зендъ и языкъ персидскихъ клинообразныхъ надписей къ новоперсидскому, или какъ Санскритъ къ новондустанскимъ нарѣчіямъ. То что мы называемъ *древнимъ армянскимъ языкомъ*, есть одно армянское нарѣчіе, вошедшее около III столѣтія по Р. Х. въ употребленіе при дворѣ, въ администраціи, судахъ, и по изобрѣтеніи Св. Месропомъ буквъ армянскихъ, сдѣлавшееся литературнымъ¹⁾. Въ настоящее время мы не можемъ съ достовѣрностью опредѣлить — въ какой провинціи древней Арменіи жило племя, говорившее первоначально на этомъ діалектѣ, и какъ образовался этотъ, частью условный,

¹⁾ Для краткости назовемъ этотъ древній письменный языкъ *Гайванскимъ*, въ отличіе отъ двухъ литературныхъ армянскихъ нарѣчій новаго времени.

литературный языкъ. Рѣшенію этаго вопроса должно предшествовать полное и всестороннее изученіе всѣхъ разнообразныхъ нарѣчій армянскаго языка, сохранившихся до нашего времени.

До сихъ поръ мало обращали вниманія на составъ и строеніе діалектовъ новаго армянскаго языка, между тѣмъ какъ гайканскій былъ предметомъ многихъ ученыхъ изслѣдованій. Гайканскій языкъ стоитъ на одинакой степени развитія съ пехлевійскимъ, съ языкомъ временъ Сасанидовъ, съ осетинскимъ и съ другими, средними по времени, иранскими нарѣчіями. Новоармянскіе діалекты, во многихъ случаяхъ стоятъ на одной ступени съ древне-литературнымъ. Въ нихъ сохранились почти тѣже грамматическія флексіи, какъ и въ средне-иранскихъ. Кромѣ того мы замѣчаемъ въ нихъ возникновеніе новыхъ формъ, флексій, первоначальные представители которыхъ давно вышли изъ употребленія въ гайканскомъ. Съ нѣкоторыми исключеніями всѣ формы гайканскаго языка сохранились въ разныхъ діалектахъ существующаго нынѣ армянскаго языка, и многія неправильности и непонятныя формы перваго объяснимы только подъ условіемъ полнаго и глубокаго изученія послѣднихъ.

О важности изслѣдованія новыхъ діалектовъ для полнаго изученія гайканскаго языка мы слегка коснулись въ выше-приведенной нашей диссертациі. Не считаемъ излишнимъ сказать нѣсколько словъ о томъ же предметѣ. Извѣстно, что племенная жизнь предшествуетъ сознательно національной, и что діалекты суть, виды извѣстнаго языка. Какъ нѣтъ націи безъ племенъ, такъ и нельзя себѣ представить языка безъ діалектовъ. Нѣтъ народа, который, на всемъ пространствѣ обитаемой имъ почвы, говорилъ бы однимъ и тѣмъ же нарѣчіемъ. Эта истина извѣстна всякому. Съ ходомъ цивилизаціи у каждаго народа одно изъ нарѣчій пріобрѣ-

таеть мало по малу случайный перевѣсъ надъ другими, и дѣлается, такъ сказать, языкомъ официальнымъ, а съ введеніемъ письменности, *литературнымъ*. Такъ какъ этотъ литературный языкъ дѣлается, нѣкоторымъ образомъ, органомъ сношенія между собою разныхъ племенъ одного народа, то онъ по необходимости подвергается ихъ вліянію, и принимаетъ въ себя разнообразныя элементы всѣхъ нарѣчій, для выраженія нравственныхъ стремленій и матеріальныхъ потребностей цѣлаго народа. Изъ сказаннаго ясно истекаетъ необходимость изученія разнообразныхъ діалектовъ для точнаго изслѣдованія всякаго литературнаго языка.

Слова *языкъ*, *нарѣчіе* — понятія отвлеченныя. Въ практической жизни народовъ существуютъ *діалекты*, *говоры* (Mundart). Общій для всей націи языкъ создается позже, въ періодъ сознательнаго развитія племенъ; это языкъ литературный — достояніе нѣсколькихъ племенъ одного народа. Чѣмъ большее число племенъ признаютъ этотъ языкъ, тѣмъ чувство національности болѣе распространяется въ народѣ. Безъ этого общаго всѣмъ племенамъ официального-письменнаго языка, даже близкія племена извѣстнаго народа не скоро доходятъ до сознанія своего кровнаго родства съ другими племенами одного происхожденія. Въ періодъ отсутствія литературнаго языка племена не называютъ себя общимъ именемъ народа, а каждое изъ нихъ замѣняетъ это родовое названіе своимъ племеннымъ, и относится къ своимъ братьямъ по національности, какъ къ совершенно чужимъ, т. е. враждебно. Исторія древней и новой Европы представляетъ не мало примѣровъ въ подтвержденіе этой мысли. Германія своимъ единствомъ не мало обязана литературному языку, пробудившему въ сознаніи массъ чувства одной національности.

Нынѣшніе армянскіе діалекты суть потомки древнѣйшихъ

діалектовъ, существовавшихъ въ доисторическія времена. Они стоятъ на болѣе или менѣе одинаковой между собою степени развитія, какъ это слово понимается въ наукѣ языкознанія. Новые языки собственно старѣе древнихъ: они долѣе жили, и, какъ въ мірѣ органическомъ, съ наступленіемъ старости утратили всѣ признаки молодости. Это разложеніе дѣлается тѣмъ рѣзче, чѣмъ позже захватываетъ письменность какойнибудь языкъ, и чѣмъ долѣе этотъ языкъ былъ во власти массы, невладевшей искусствомъ писать. Здѣсь рѣчь идетъ о народахъ, исторически жившихъ въ отдаленныя времена. Народы, поздно выступившіе на историческую почву (Славяне, Литва), долѣе сохранили въ словахъ полноту, а въ грамматикѣ первобытныя формы. Оставляемъ въ сторонѣ вопросъ о томъ, какое вліяніе имѣють другія историческія случайности на разложеніе языковъ.

У cadaго народа была эпоха, въ которую онъ употреблялъ слова и флексіи съ большимъ сознаниемъ ихъ внутренняго состава и значенія, а не смысла только. Если письменность застаеъ языкъ именно въ эту или въ ближайшую къ ней эпоху, то языкъ, благодаря этой случайности, сохраняетъ полноту своихъ грамматическихъ формъ, роды, ударенія, членораздѣльность словъ и т. д.; языки же, получившіе письменность въ своей старости, уже утратили живое чутье для пониманія своихъ флексій, словъ, которыя вслѣдствіе потери органической жизни своихъ составныхъ частей, разлагаются, стираются и приходятъ въ окаменѣлость; слова и формы, лишеныя жизненности, сохраняють только смыслъ понятія, дѣлаются символами ихъ, и въ тоже время въ сознаниі народа теряють свое составное значеніе. Вслѣдствіе подобнаго состоянія потеря слоговъ въ началѣ или въ концѣ словъ дѣлается для смысла ихъ нечувствительнымъ. Въ такихъ случаяхъ необходимо нѣкоторый родъ химическаго анализа для того,

чтобъ открыть въ нихъ остатки прежнихъ составныхъ частей. Эти отношенія не въ равной степени существуютъ въ разныхъ языкахъ, и болѣе рѣзко выказываются въ тѣхъ изъ нихъ, которые, послѣ многотысячелѣтняго историческаго существованія, только въ позднѣйшее время сдѣлались письменными.

Существовавшее долгое время, и нынѣ частью существующее, мнѣніе о томъ, что разнообразныя діалекты и говоры армянскаго языка нашего времени суть только видоизмѣненія одного древняго, общаго для всей армянской націи языка, въ настоящее время не выдерживаетъ критики. За три или болѣе тысячи лѣтъ до Р. Х. армянскія племена стали переселяться въ араратскія страны, и вытѣснили изъ нихъ мало по малу первобытныхъ жителей (аборигеновъ?) неизвѣстной расы и частью Семитовъ (см. *Renan—Histoire des langues sémitiques*), заняли громадное пространство между морями Средиземнымъ, Чернымъ и Каспійскимъ. Западныя племена въ историческія уже времена доходили въ Малой Азіи до рѣки Галиса. Извѣстное мнѣніе древнихъ о происхожденіи Армянъ отъ Фригійцевъ (вѣроятно малочисленные Фригійцы были однимъ изъ армянскихъ племенъ), которое хотя не совсѣмъ подтвердилось филологическими наблюденіями послѣдняго времени, но и не опровергнуто ими, даетъ поводъ предполагать о родствѣ и другихъ малоазійскихъ и оракійскихъ племенъ съ армянскими. Впрочемъ извѣстія древнихъ о жизни и народѣ армянскомъ чрезвычайно скудны и сбивчивы и, безъ другихъ болѣе убѣдительныхъ фактовъ, не могутъ служить базисомъ для какихъ бы то ни было выводовъ. Клинообразныя надписи, встрѣчающіяся во многихъ мѣстахъ Арменіи, еще не разобраны, и врядъ ли скоро будутъ объяснены. Если въ этихъ надписяхъ заключается дѣйствительно армянскій языкъ, какъ предполагаютъ

многіе, то, въ случаѣ ихъ чтенія, мы получимъ единственный обрацикъ вполнѣ древней армянской рѣчи.

Сами армяне относительно древности своего языка и этническаго состава націи не сохранили никакихъ свѣдѣній. Если встрѣчаются у нихъ кое-какія извѣстія объ этомъ предметѣ, то они относятся къ позднѣйшему времени (къ IV и V ст. по Р. Х.), къ эпохѣ установившагося литературнаго языка, дошедшаго до нашего времени. Но и въ эту относительно древнюю эпоху мы уже встрѣчаемъ у армянскихъ авторовъ съ одной стороны намеки на существованіе разныхъ нарѣчій (см. Корьюнъ), съ другой — обороты, формы и употребленіе словъ, свидѣтельствующія о томъ, что не смотря на желаніе и стараніе авторовъ золотаго (V) вѣка сохранить изящную чистоту и неприкосновенность условнаго литературнаго языка, эти обороты и формы противъ ихъ воли врывались въ ихъ рѣчи. Этому то обстоятельству мы обязаны фактическомъ подтвержденіемъ того мнѣнія, что съ самаго древняго времени, независимо отъ дошедшаго до насъ литературнаго языка, въ народныхъ устахъ господствовалъ другой говоръ, другая постановка рѣчи. При внимательномъ изученіи гайканскаго языка, съ одной стороны (у Дав. и въ Грам. Діонис.) мы встрѣчаемъ архаическія формы, уже не употребительныя въ литературномъ языкѣ V вѣка (предлогъ *և*. женскій родъ указ. мѣстоим. род. съ *ը* двойственное число и пр.); съ другой — въ литературной чистой рѣчи попадаются обороты и фразы, тождественныя съ оборотами говоромъ нашего времени (Фаустъ, Іаковъ Згонъ и частью Парпеци IV—V вѣк.). Самый древній примѣръ, свидѣтельствующій о совмѣстномъ существованіи народнаго языка съ литературнымъ, встрѣчается у Хоренскаго въ отрывкѣ пѣсни объ Арташесѣ, и заключается въ фразѣ: *չառ ջաւեցոյց զևջբ փափուկ օրիրդի*, гдѣ употребленіе

շանъ въ смыслѣ *очень* (въ гайканскомъ *հարի, յոժ*) и гдѣ въ словѣ *հըր, ք* множ. числа не обратилось въ *ս*, какъ сдѣдовало ожидать, а сохранилось въ томъ видѣ, какъ слово это употребляется и нынѣ въ народной рѣчи. Довольно подробное подтвержденіе того, что у первыхъ армянскихъ авторовъ V—VII вѣковъ встрѣчаются остатки народной рѣчи тѣхъ временъ, любознательный читатель можетъ найти въ добросовѣстномъ трудѣ О. Айдыньяна, въ его Критической Грамматикѣ армянскаго языка настоящаго времени; см. ниже.

Въ языкѣ надписей уже съ VIII ст. чаще и чаще начинаютъ попадаться формы и обороты новаго армянскаго языка, съ употребленіемъ словъ въ позднѣйшемъ ихъ значеніи. Вообще языкъ надписей, до самаго конца прошлаго столѣтія, представляетъ смѣсь древнелитературныхъ формъ съ народными. Но литература въ тѣсномъ смыслѣ, т. е. историческія и богословскія сочиненія, до водаренія династіи Багратидовъ, съ особеннымъ стараніемъ избѣгаетъ употребленія новыхъ формъ и словъ, и держится строго правилъ того условнаго письменнаго языка, который въ IV—V вѣкахъ лучшими армянскими писателями былъ доведенъ до совершенства; того языка, на который сдѣланы образцовые переводы Библии и всѣхъ лучшихъ сочиненій древней и христіанской Греціи.

Со временъ царствованія Багратидовъ это дѣло нѣсколько измѣнилось. Хотя языкъ оффиціальныи, литературныи, остался тотъ же, но полное и отчетливое его знаніе сдѣлалось рѣже. Для народа и въ XI вѣкѣ гайканскій языкъ былъ такимъ же особеннымъ и не совсѣмъ понятнымъ, какъ и въ наше время. Отъ того мы видимъ, что въ сочиненіяхъ авторовъ послѣ XI вѣка все чаще и чаще встрѣчаются формы, обороты и слова новаго армянскаго языка. Въ XII вѣкѣ

Нересъ Благодатный написалъ нѣсколько загадокъ на народномъ нарѣчїи. Мхитаръ Герацц (врачъ XII в.) оставилъ цѣлый трактатъ о лѣченіи лихорадки, на мѣстномъ нарѣчїи. Въ исторїи Вардана (XIII в.) есть цѣлыя страницы, писанныя на народномъ языкѣ.

Чѣмъ болѣе мы приближаемся къ нашему времени вліяніе народной рѣчи становится все болѣе и болѣе ощутительнымъ въ писанїяхъ авторовъ. Въ эпоху Рубенидовъ (XI — XIV в.) въ Киликіи образовался новый канцелярскій языкъ, въ которомъ основа, уже народная, заключаетъ кое-гдѣ формы и обороты гайканскаго. Этимъ же языкомъ писалъ свою Хронику Смбатъ.

Между тѣмъ съ 12-го вѣка политическія обстоятельства побудили Армянъ выселяться изъ своей злосчастной родины на чужбину. Вторженїя Сельджукидовъ и вскорѣ послѣ того Монголовъ лишили Арменїю большей части ея первобытныхъ жителей. Горы Киликіи, Малая Азія, Константинополь, Оракія, Трансильванія, Венгрія, Польша мало по малу населились армянскими обществами, остатки которыхъ живутъ въ этихъ мѣстностяхъ и до нашего времени. Большая часть поселившихся въ Западной Европѣ въ концѣ прошлаго столѣтія смѣшалась съ туземцами. Небольшое число Армянъ (въ Венгріи, Трансильваніи и Молдавіи) до настоящаго времени сохранили свою вѣру и отчасти свой языкъ. Только въ Польшѣ многочисленныя колонїи Армянъ, процвѣтавшія долгое время вслѣдствіе дарованныхъ имъ правъ и преимуществъ, въ концѣ XVII и въ началѣ прошлаго столѣтія, послѣ 100 лѣтней борьбы противъ правительства и духовенства, принуждены были уступить силѣ и принять католичество. Католическій армянскій архіепископъ и до сихъ поръ возсѣдаетъ въ Львовѣ. Другіе Армяне пошли на Сѣверъ, основались въ Сараѣ, въ Астрахани,

Казани, Болгарахъ, и, во время удѣльныхъ смуть, по нынѣшней южной Россіи, перебрались въ Крымъ, гдѣ число ихъ въ скоромъ времени дошло до 300,000. Завоеваніе Крыма Османскими Турками побудило многихъ изъ нихъ выселиться въ Польшу, гдѣ они подкрѣпили собою ослабѣвшія колоніи прежнихъ поселенцевъ. Въ эпоху завоеванія Крыма Русскими, Армянъ числилось на полуостровѣ до 70,000. Нынѣ ихъ находится тамъ не болѣе 5000. Большая часть была переселена на Донъ, гдѣ основала городъ Нахичевань.

Въ древнѣйшихъ письменныхъ памятникахъ этихъ поселенцевъ мы встрѣчаемъ въ разныхъ краяхъ тѣ же нарѣчія, которыя въ настоящее время въ употребленіи у Армянъ, оставшихся на родинѣ; изъ чего можно видѣть, что съ XII вѣка до нашего времени языкъ народный весьма мало измѣнился, и что нынѣшнія народныя нарѣчія существуютъ гораздо дѣльше, чѣмъ то обыкновенно полагаютъ.

Еще въ XIV столѣтіи извѣстный армянскій писатель Іоаннъ Ерзенкаци (одинъ экземпляръ рукописной грамматики Ерзенкаци находится въ библиотекѣ С.-Петербургскаго университета), въ своихъ комментаріяхъ на Грамматику Діонисія Фракійскаго приводитъ названія 8 нарѣчій армянскаго языка, существовавшихъ въ его время въ разныхъ областяхъ Арменіи:

1 Корчайкъ	2 Тайкъ	3 Хутайкъ	4 Сперъ
5 IV Арменіи	6 Сюникъ	7 Арцахское	8 Араратское и Востаникъ.

Далѣе онъ говоритъ, что для литературнаго образованія достаточно знаніе одного послѣдняго. Изъ этого ясно видно, что нынѣшнія армянскія нарѣчія не суть разнообразныя искаженія древняго литературнаго, а только преемники существовавшихъ издревле отдѣльныхъ нарѣчій различныхъ ар-

мянскихъ племень. Изъ всего сказаннаго нами выходитъ, что современныя народныя нарѣчія Армянъ существовали почти въ такомъ же видѣ и до V вѣка, когда первые переводчики христіанской Арменіи изъ придворнаго языка образовали тотъ условно-литературный языкъ, который для Армянъ до начала настоящаго столѣтія былъ тѣмъ же, чѣмъ латинскій для Европы Среднихъ вѣковъ т. е. единственно допускаемымъ въ Литературѣ и въ Богослуженіи. Едва ли мы ошибемся, если скажемъ, что языкъ Хоренскаго, Давида и др. для ихъ современниковъ не былъ разговорнымъ, и что пониманію и употребленію его предшествовала, и въ то время, болѣе или менѣе долговременная подготовка въ школахъ. Впрочемъ и сами Армяне, назвавъ его *գրայրաբան*, письменный, въ различіе отъ народнаго *ազգայրաբան* указываютъ этимъ на его отношенія къ живымъ разговорамъ. Если онъ когда нибудь и былъ разговорнымъ, то судя по формамъ и относительной полнотѣ словъ, никакъ не позже парянской династіи въ Арменіи, слѣд. за 150 лѣтъ до Р. X.

Мы говорили, и теперь утверждаемъ, что разнообразныя нарѣчія и говоры армянскаго языка никогда не были предметомъ серьезнаго изученія и критическаго анализа. Этимъ мы впрочемъ не думаемъ утверждать того, что ни одно изъ этихъ нарѣчій не обращало до сихъ поръ на себя никакого вниманія. Напротивъ, въ настоящее время существуютъ два литературныхъ нарѣчія новоармянскаго языка. Одно изъ нихъ можетъ назваться представителемъ западной группы діалектовъ, и съ начала настоящаго столѣтія введено въ употребленіе въ Турціи, какъ въ періодическихъ изданіяхъ, такъ и въ образовательныхъ сочиненіяхъ, писанныхъ для народа. Другое письменное нарѣчіе вошло въ употребленіе у русскихъ Армянъ въ сороковыхъ годахъ нынѣшняго вѣка и

настолько уже воодѣлано, что въ состояніи служить проводникомъ образованія въ народѣ. Но до сихъ поръ ни одно изъ этихъ нарѣчій не выставило ни геніальнаго народнаго поэта, ни писателя съ огромнымъ талантомъ, которые придали бы языку ту внутреннюю живость и нѣкоторую законченность, безъ чего литературные языки окончательно не устанавливаются. Особенно литературный языкъ русскихъ Армянъ, представитель восточной группы, много страдаетъ въ этомъ отношеніи. Всякій пишетъ по своему, соображаясь только съ нѣкоторыми общими литературными условіями. Грамматическія формы еще не установились; не опредѣлено, что можно и чего нельзя заимствовать изъ гайканскаго, который служитъ неизсякаемымъ источникомъ, изъ котораго авторы смѣло черпаютъ матеріалъ для ново-литературной рѣчи. Нужно замѣтить что простонародныя нарѣчія въ лексическомъ отношеніи болѣе чѣмъ на половину усвоили себѣ составъ словъ персидскихъ, турецкихъ, арабскихъ, грузинскихъ, русскихъ и пр., смотря по странѣ, гдѣ они въ употребленіи. Литературный же языкъ замѣняетъ ихъ по возможности чисто армянскими словами, сохранившимися въ гайканскомъ, прибѣгая въ рѣдкихъ случаяхъ къ заимствованію техническихъ выраженій изъ европейскихъ языковъ.

При изученіи армянскаго языка не слѣдуетъ выпускать изъ виду того обстоятельства, что въ лексическомъ, а частью и въ фонетическомъ отношеніи онъ подвергался разнообразнымъ влияніямъ. Такъ какъ еще нѣтъ хорошаго армянскаго корнеслова, то, при близкомъ родствѣ иранскихъ языковъ, весьма легко иностранное слово принять за чисто армянское и на оборотъ. Кромѣ того нужно дѣлать различіе между словами *заимствованными* (Lehnwort) т. е. такими, которыя отъ долговременнаго употребленія получили армянскій колоритъ, и *чуждыми* (Fremdwort), которыя приняты

языкомъ въ позднѣйшее время, безъ особенной нужды, и большею частью могутъ быть замѣнены чисто армянскими словами. При этомъ слѣдуетъ обратить вниманіе на то обстоятельство, что не всѣ чуждые элементы извѣстнаго рода приняты языкомъ въ одинъ періодъ. Вліяніе семитическихъ народовъ на армянскій было одно изъ сильнѣйшихъ, но нужно различать слова, вошедшія въ армянскій языкъ въ позднѣйшее время, вслѣдствіе вторженія Арабовъ отъ тѣхъ, которыя въ древнѣйшую эпоху заимствованы Армянами у Арамейцевъ и другихъ Семитовъ, вслѣдствіе постоянныхъ сношеній съ ними. Тоже можно сказать и о персидскихъ словахъ. Независимо отъ народовъ, вліявшихъ на Армянъ въ историческія времена слѣдуетъ обратить вниманіе на тѣ необъяснимые элементы въ лексическомъ и фонетическомъ отношеніяхъ, которые обязаны своимъ происхожденіемъ вліянію аборигеновъ, которыхъ застали Армяне въ первую эпоху своего вторженія въ Арменію. Что касается новыхъ армянскихъ нарѣчій, то въ нихъ иностранныя слова изобилуютъ вслѣдствіе небрежности народа къ своему языку, небрежности, зависящей отъ многихъ историческихъ причинъ.

По этому, разсматривая составъ армянскихъ діалектовъ, мы вовсе некасаемся этого чуждаго элемента въ языкѣ, т. е. иностранныхъ словъ. Количество ихъ таково, что въ иныхъ случаяхъ болѣе половины употребляемыхъ словъ — иностранныя. Не ограничиваясь заимствованіемъ именъ, Армяне ухитрились образовать свои сложные глаголы изъ турецкихъ, такъ что къ причастію турецкому на *مش* прибавляли вспомогательный глаголъ на армянскомъ языкѣ, и новый глаголъ былъ готовъ. И это дѣлалось въ то время, когда свои слова существовали, и не было никакой нужды прибѣгать къ турецкимъ и т. д. Злоупотребленія въ заимствованіи дошли до того, что во многихъ діалектахъ въ двой-

ныхъ числительныхъ именахъ, на примѣръ *семдесятъ пять*, первое слово говорилось по турецки, и только послѣднее по армянски. Въ числительныхъ порядочныхъ окончаніе ставилось турецкое или персидское. Въ иныхъ случаяхъ въ цѣлыхъ фразахъ только грамматическія окончанія были армянскія; остальное все турецкое и пр. (см. Грам. Айдын. стр. 233).

Изъ грамматическихъ трудовъ, имѣвшихъ предметомъ народныя нарѣчія мы назовемъ тѣ, которые намъ извѣстны. Во всѣхъ ихъ (за исключеніемъ грамматикъ Айдынъяна и Ахвердова) господствуетъ мнѣніе, что новыя нарѣчія суть искаженія древне-литературнаго языка; вслѣдствіе чего авторы грамматическихъ сочиненій этого рода смотрятъ на составъ армянскихъ нарѣчій безъ яснаго пониманія и наукой уясненнаго взгляда.

Вотъ нѣкоторыя изъ нихъ:

1. *Schroeder* къ своему учебнику гайканскаго языка, *Thesaurus linguae Armenicae* присоединилъ краткую грамматику и образцы новаго армянскаго языка подъ заглавіемъ: *Synopsis linguae civilis Armenorum*. Amsterdam 1711 p. 299.

2. *Mxitary* издалъ краткую грамматику нарѣчія турецкихъ Армянъ съ объясненіемъ на турецкомъ языкѣ. Венеція 1724.

3. *Riggs* (Америк. Миссіон.) *A grammar of the modern Armenian language, as spoken in Constantinople and Asia Minor*. Constant. 1847.

4. *Бероевъ*, по предложенію Академіи Наукъ помѣстилъ въ *Melanges Asiatiques*, T. I, 1849. S. Petersb. p. 465, краткія понятія о говорѣ астраханскихъ Армянъ, подъ заглавіемъ: Краткое начертаніе правилъ гайканскаго простонароднаго языка.

5. *Chahan Cierbed*, въ своей армянской грамматикѣ на

французскомъ языкѣ, помѣстилъ нѣкоторыя свѣдѣнія и о народныхъ нарѣчіяхъ: *Grammaire de la langue Arménienne*. Paris 1823, pp. 738—787. Авторъ приводитъ безъ разбору слова и формы всѣхъ нарѣчій, и считаетъ ихъ за искаженія одного гайканскаго языка. Изъ многочисленныхъ и разнообразныхъ примѣровъ, приводимыхъ въ книгѣ, видно, что авторъ имѣлъ въ своемъ распоряженіи весьма богатое собраніе свѣдѣній о народныхъ нарѣчіяхъ Армянь.

6. Ю. Ахвердовъ, издавая пѣсни Саятъ-Нова, предполагалъ имъ обстоятельную грамматику тифлискаго діалекта. Въ этой грамматикѣ авторъ (докторъ Мед.) высказалъ замѣчательно вѣрный взглядъ на народныя нарѣчія и на отношенія ихъ къ литературному. Ранняя смерть прекратила его весьма полезную для армянской литературы дѣятельность въ то время, когда онъ готовился издать въ свѣтъ прекрасныя грамматики и другихъ нарѣчій. Жительство въ Тифлисѣ, куда стекаются Армяне всѣхъ странъ, богатое собраніе рукописей, критической умъ при научномъ образованіи, давали ему болѣе чѣмъ другому возможность справиться съ подобнаго рода работой. Во всякомъ случаѣ его грамматика Тифлискаго нарѣчія останется на долго образцомъ того, какъ слѣдуетъ смотрѣть на разработку народныхъ нарѣчій.

7. *Petermann* издалъ въ Берлинѣ въ 1867 году довольно хорошо разработанную грамматику Тифлискаго нарѣчія «*Über den Dialect der Armenier von Tiflis*», преимущественно по матеріаламъ, сообщаемымъ въ грамматикѣ Ю. Ахвердова.

8. *Айдынъянъ* — Критическая грамматика народнаго армянскаго языка. Вѣна, 1866, стр. 334 и 502. Въ этомъ трудѣ авторъ съ большимъ тщаніемъ собралъ и разобралъ всѣ доступныя для него факты народнаго языка, въ разработкѣ ихъ высказалъ наблюдательность и ученые приемы,

не совсѣмъ обыкновенные, и довольно удачно справился съ предложенною имъ самимъ себѣ задачею. Книга состоитъ изъ трехъ частей. Въ 1 ч. стр. 1 — 333, авторъ исторически прослѣдилъ за всѣми проявленіями народной рѣчи въ ея оборотахъ и формахъ съ самаго V вѣка востѣхъ письменныхъ памятникахъ древней армянской литературы до позднѣйшаго времени. Здѣсь авторъ, излагая свое мнѣніе о народныхъ нарѣчіяхъ раздѣляетъ ихъ на 4 главныя нарѣчія по географическому положенію, занимаемому нѣмъ разными частями армянской націи: на 1) жителей Арменіи (Вавъ, Месопотамія). 2) Константинополя и Малой Азіи. 3) Польши и Венгріи. 4) Астрахани — Персіи, отъ Россіи до Индіи. Это мнѣніе, проведенное по всей книгѣ, составляетъ самую слабую сторону его труда. Онъ и самъ впрочемъ сознаетъ ошибочность своего мнѣнія, когда нѣсколькими строками ниже говоритъ, что три первыя нарѣчія составляютъ собственно одно, съ нѣкоторыми неважными видоизмѣненіями.

Во второй части авторъ весьма подробно излагаетъ грамматику новоармянскаго литературнаго языка западной группы т. е. турецкихъ и западно-европейскихъ Армянъ. Къ этимъ двумъ частямъ, какъ дополненіе для болѣе общаго взгляда на цѣлый составъ армянскаго языка, авторъ присоединяетъ не обширно, но толково разработанную грамматику гайканскаго языка, чѣмъ и оканчивается все сочиненіе. Самая любопытная и вмѣстѣ съ тѣмъ болѣе слабая часть критической грамматики—первая. Независимо отъ ложнаго основанія, принятаго авторомъ для раздѣленія армянскихъ нарѣчій, онъ впадаетъ еще въ другую не менѣе важную ошибку. Задавшись обширною задачею — сравнить между собою всѣ нарѣчія армянскаго языка, онъ не дѣлаетъ различія между нарѣчіями, діалектами, говорами, и приводитъ тѣ или

другія формы какого нибудь говора, онъ говоритъ о нихъ, какъ о принадлежности цѣлаго нарѣчія, между тѣмъ какъ существуютъ не нарѣчія, а отдѣльные говоры съ ихъ разнообразными видоизмѣненіями, относящіеся къ нарѣчіямъ, какъ виды къ роду. Такъ, говоря о восточной группѣ (которую онъ называетъ Астрахано-Персидскимъ нарѣчіемъ, въ употребленіи на всемъ протяженіи отъ Россіи до Индіи), онъ не дѣлаетъ особеннаго различія между различными говорами этой группы, и не обозначаетъ часто мѣстности, гдѣ въ употребленіи та или другая форма. Между тѣмъ въ этой-то группѣ встрѣчаются говоры съ самыми разнообразными измѣненіями (о нихъ поговоримъ ниже), и нѣтъ возможности говорить о нихъ, какъ объ одномъ діалектѣ. Не смотря на эти недостатки трудъ О. Айдыньяна составленъ весьма добросовѣстно, и можетъ служить долгое время сводомъ весьма разнообразныхъ свѣдѣній для занимающихся армянскимъ языкомъ.

Нѣсколько выше мы говорили, что всѣ разнообразныя нарѣчія и говоры армянскаго языка можно раздѣлить главнымъ образомъ, на двѣ группы — восточную и западную. Въ обѣихъ группахъ старыя формы *Ind. Praes* и *Imperf.* обратились въ въ тѣже времена *Conjunctiv*.

Отличительнымъ признакомъ первой служитъ *мѣстный падежъ* (*locativus*), на *սևի քի ամի*; во второй группѣ сходный съ именительнымъ падежемъ или образуемый посредствомъ предлога *սի ք, քի*. Далѣе, Настоящее и Прошедшее время Изъявит. наклоненія въ восточной группѣ сложны, и состояются изъ окончанія *мѣстнаго падежа*, приставленнаго къ корню глагола, съ присоединеніемъ существительнаго глагола; а въ западныхъ — посредствомъ частичекъ *իս, իք, ի՛*, приставляемыхъ къ этимъ же временамъ гайканскаго языка, безъ посредства вспомогательнаго глагола. Эти

частички *кн*, *кр*, *кѣ*, *к'* въ восточныхъ діалектахъ образуютъ Будущее время. Частички *кн*, *кр* и т. д. образовались, по всей вѣроятности, изъ глагола *канд* — пребываю, такъ что *кн* *крѣѣтѣ*, *кн* *крѣѣтѣ* стоятъ вмѣсто *к'н* *крѣѣтѣ*, *к'н* *крѣѣтѣ* изъ *кн* *крѣѣтѣ*, *кн* *крѣѣтѣ*. Ср. Айдыньянъ стр. 151. 75. 97 и въ др. Петерманъ стр. 79 объясняетъ это *кн* изъ слова *канд.р*, кор. *канд* — желаніе, воля. Первое мнѣніе намъ кажется болѣе убѣдительнымъ. Въ третьихъ, Причастіе прошедшаго времени въ восточной группѣ по древнему обыкновению оканчивается на *кр* тогда какъ въ западной это окончаніе обратилось уже въ *кр* — *крѣѣтѣ* и *крѣѣтѣ*, *крѣѣтѣ* и *крѣѣтѣ* и т. д.

Такимъ образомъ мы имѣемъ слѣдующія отличительныя формы:

Для восточной группы

Для западной группы

Мнѣніи надежъ.

крѣѣтѣ.крѣѣтѣ
крѣѣтѣ.крѣѣтѣ
крѣѣтѣ.крѣѣтѣ

крѣѣтѣ.крѣѣтѣ
крѣѣтѣ.крѣѣтѣ
крѣѣтѣ.крѣѣтѣ

Настоящ. изъяс.

крѣѣтѣ.крѣѣтѣ (*крѣѣтѣ.крѣѣтѣ*) *крѣѣтѣ*
крѣѣтѣ.крѣѣтѣ *крѣѣтѣ* также
крѣѣтѣ.крѣѣтѣ и *крѣѣтѣ.крѣѣтѣ*.

крѣѣтѣ.крѣѣтѣ; *крѣѣтѣ.крѣѣтѣ*

Прошедшее:

крѣѣтѣ.крѣѣтѣ (*крѣѣтѣ.крѣѣтѣ*) *крѣѣтѣ*
крѣѣтѣ.крѣѣтѣ, *крѣѣтѣ* и пр.

крѣѣтѣ.крѣѣтѣ

Будущее:

կըլտեմ

պիտի սորվիմ

Причастіе прошедшее:

գրել, տեսել

գրեր, տեսեր

գնացել

գնացեր

Независимо отъ формъ, отличительнымъ свойствомъ западныхъ діалектовъ отъ восточныхъ является *перебой* звуковъ, по которому всѣ тепуес вторыхъ պ. տ. կ. ճ.ծ уже давно произносятся въ первыхъ, какъ mediae բ. գ. դ. ձ. ջ. Фонетика гайканскаго языка явно указываетъ на то, что Св. Месропъ, при изобрѣтеніи буквъ, имѣлъ въ виду произношеніе восточныхъ Армянъ. Онъ читалъ պատմել, կապել — *patmel, kapel*, а не *badmel, gabel*, какъ западныя армянскія племена.

Обратимъ вниманіе на окончаніе *ւմ* образующее въ діалектахъ восточной группы времена *Настоящее* и *Прошедшее Несовершенное*, и служащее однимъ изъ отличительныхъ признаковъ діалектовъ восточной группы.

Тѣ формы, которыя въ гайканскомъ языкѣ образовали времена *Настоящее* и *Прошедшее Несовершенное* Изъявительнаго Наклоненія գնամ, բերեմ, въ новыхъ армянскихъ діалектахъ обратилась въ формы тѣхъ же временъ Сослагательнаго наклоненія, а для Изъявительнаго, языкъ долженъ былъ изобрѣсть другія. Западныя племена прибѣгли къ частичкамъ կո, կը, կ', какъ мы выше замѣтили. Восточныя же племена поступили нѣсколько иначе. Они обратились къ окончанію Мѣстнаго падежа, которое приставили къ глагольному корню и, съ помощью вспомогательнаго глагола եմ, образовали недостающія времена. На стр. 48 «Ислѣд. о Сост.»

мы говорили, что характеристической буквой Дательнаго падежа въ древнѣйшемъ армянскомъ языкѣ была буква *Ճ*, которая уже въ гайканскомъ языкѣ вышла изъ общаго употребленія, и сохранилась только въ мѣстоименіяхъ *սմա, այսմ, ումեք* и т. д.; въ числительныхъ порядочныхъ — *առաջնում, երկրորդում* и др., и въ нѣкоторыхъ именахъ у древнѣйшихъ армянскихъ писателей, напр. у Давида (V вѣка) *Ճարդում, Կիրում, սրբում* и др. Въ Грамматика Діонисія Фракійскаго эта буква *Ճ* красуется, какъ единственная форма Дательнаго падежа. Когда въ древнемъ армянскомъ языкѣ, въ дописьменный періодъ, исчезло особенное окончаніе для Мѣстнаго падежа, то стали употреблять этотъ Дательный на *Ճ* съ предлогомъ *ի, օ*; такъ что, Мѣстный падежь отъ *գլուխ*, сдѣлался *իգլխում*; отъ *քաղաք* — *իքաղաքում*. Гайканскій языкъ не удержалъ и этой формы. Онъ составилъ свой *мѣстный* изъ Родительнаго съ предлогомъ *ի*. Обратимся къ мѣстному на *Ճ*. Этотъ *мѣстный* на *ում* только безъ предлога, сохранился въ народныхъ діалектахъ Восточной группы — *գլխում, քաղաքում* и пр.

Вотъ эту-то форму на *ում* восточные діалекты, приставивъ къ глагольному корню, образовали съ помощью вспомогательнаго *ել* недостающія времена: *Настоящее* и *Прошедшее Несовершенное Изъявительнаго наклоненія*: *գնումեմ, բերում եմ, գնումէի, բերում էի*, или *գնում րմ, բերումի* и т. д., собственно: *есмы (нахожусь) въ несении, хожденіи — несущу, хожу*, и пр.

Въ джудьфинскомъ нарѣчій форма на *ման* тоже образовалась изъ древняго мѣстнаго за выпускомъ предлога *ի*. *անկմանամ* вм. *յանկմանամ. գնաման ի. բերման սյ* изъ *ի բերման է*:

Другая форма на *լիս*, или вѣрнѣе на *իս*, есть также форма Мѣстнаго падежа безъ предлога. Эта форма употре-

бляется во многих говорах восточной группы — *սալիս*, *զալիս եմ*; *էի* и пр.

В хойскомъ діалектѣ форма на *ս* до сихъ поръ не поддается объясненію — *բերես ըմ*; *երթաս ըմ*; *տնետրմ* и т. д.

Обратимся снова къ формѣ на *ւմ*. По свойству Агулискаго нарѣчія это *ւմ* переходитъ въ *ամ*; и получается *բերամրմ*; *տնտամրս* и т. д. Но слова, начинающіяся гласной, буквой принимаютъ въ этомъ діалектѣ въ началѣ букву *ն*. Такъ *աչեւ*; *արեւ*; *ըրվալ* (*երևիլ*) образуютъ не *աչամրմ*; *арамрմ*; *ըրվամի*, а *նաչамրմ*; *նарамрս*; *նըրվամի* т. е. *սսսւմմմ*; *սնսւմմս*; *երևււմմի* и т. д. Откуда же это *ն*? Мы говорили выше, что предлогъ *ի* вмѣстѣ съ Дат. *ւմ*; образывавшій *Мьстный* падежъ, въ новыхъ нарѣчіяхъ, вышелъ изъ употребленія. Онъ исчезъ, но не во всѣхъ случаяхъ. Въ Агулисскомъ діалектѣ онъ является въ видѣ другаго древняго предлога *ն*, встрѣчающагося у древнѣйшихъ авторовъ (Давидъ), и находящаго въ связи съ предлогами *in*, *en* въ другихъ индо-европейскихъ языкахъ. Въ Агулисскомъ словѣ *նիր* — куда, *ն* приставленъ къ слову *ււր*, какъ бы *յնւր* — въ какую сторону? въ какомъ мѣстѣ? гдѣ? ср. Джульф. *նոււսսս*.

Въ настоящемъ изданіи мы имѣли въ виду помѣстить образчики всѣхъ говоровъ армянскаго языка обоихъ нарѣчій, разобрать ихъ каждое особо, и на основаніи точныхъ данныхъ сдѣлать общіе выводы. При ближайшемъ знакомствѣ съ дѣломъ желаніе наше по меньшей мѣрѣ оказалось не своевременнымъ. Не говоря о недостаткѣ матеріала для изслѣдованія діалектовъ, намъ извѣстныхъ и болѣе доступныхъ, внѣ нашего знанія остаются діалекты довольно многочисленныя, о которыхъ мы не имѣемъ никакого понятія и ни одного образца. Знаемъ только, что они существуютъ въ разныхъ мѣстностяхъ около Вана, въ Мокской Провинціи, въ Байланѣ у Антиохіи, въ горахъ Зейтунскихъ, что они имѣютъ

многія особенности, невстрѣчающіяся въ болѣе извѣстныхъ говорахъ, и что они неповтны для другихъ Армянъ (см. Индж. Древ. Арм. III, стр. 8 и Географ. Нов. Арм.). Также мало знаемъ о языкѣ Боша, армянскихъ цыганъ, кочующихъ въ Арзрумскомъ Пашалыкѣ. Нѣсколько отдѣльныхъ словъ, приведенныхъ О. Нерсесомъ Саргисьянъ въ его путешествіи по Арменіи, показываютъ, что въ лексическомъ составѣ языка много примѣси чисто армянскихъ корней въ древнемъ ихъ значеніи: *րսնել* — сказать, *սրել* — пить, *լիլ* — идти и т. д. Ни одной грамматической формы не приведено авторомъ, чтобъ можно было судить о характерѣ языка.

На первый разъ мы нѣсколько подробнѣе разобрали діалекты Агулисскій, Джульфинскій и Карабахскій. Для тифлисскаго діалекта существуютъ двѣ монографіи, о которыхъ мы говорили выше. Эриванскій и Астраханскій извѣстны болѣе или менѣе всему образованному классу Армянъ въ Россіи и на Кавказѣ. Они ближе всего подходятъ къ новолитературному языку восточныхъ Армянъ. Относительно Курдскаго у насъ нѣтъ никакихъ матеріаловъ. Въ настоящемъ трудѣ нашемъ мы вовсе неимѣли въ виду достигнуть тѣхъ результатовъ, о которыхъ мы говорили въ началѣ статьи, да эти результаты и недостижимы въ настоящее время, когда еще не существуетъ ни одного сборника, заключающаго въ себѣ различныя статьи, написанныя на одномъ или на разныхъ діалектахъ. Эти сборники должны быть составлены людьми, понимающими дѣло и умѣющими обращать свое вниманіе на то, что именно ускользаетъ отъ взгляда непосвященныхъ. Внимательное выслушиваніе произношенія гласныхъ и согласныхъ буквъ, особенное правописаніе, передающее это произношеніе, умѣніе собрать въ одно статьи разнообразнаго содержанія съ цѣлью уловить въ

нихъ всѣ формы и особенности языка — вотъ условія, необходимыя для составителей подобныхъ сборниковъ. Статьи, доставленныя намъ, именно страдали недостатками этихъ условій, и потому по неволѣ мы оставили много пробѣловъ, излагая формы разобранныхъ діалектовъ. Просьбы, съ которыми мы обращались къ разнымъ лицамъ о присылкѣ статей на народныхъ нарѣчіяхъ, по большей части остались безъ исполненія. Между тѣмъ обстоятельства ведутъ къ тому, что вскорѣ Астрахано-Эриванское нарѣчіе выгѣснить изъ употребленія всѣ другія; и безъ того вторженіе его въ область этихъ діалектовъ болѣе сильно, чѣмъ сколько оно было желательно для занимающагося народными говорами. И потому теперь самая пора спасти посредствомъ печати типы и разновидности народныхъ нарѣчій для науки сравнительнаго языкознанія. Звуковыя перемѣны въ словахъ и измѣненія въ флексіяхъ представляютъ въ нихъ много аналогическаго съ тѣми же измѣненіями въ другихъ мало извѣстныхъ индоевропейскихъ нарѣчіяхъ, и нѣтъ сомнѣнія, что многія необъясненныя до сихъ поръ въ нихъ явленія могли быть поняты путемъ изученія армянскихъ діалектовъ. Лексическое богатство армянскихъ діалектовъ, не вошедшее въ составъ Лексиконовъ и Словарей гайканскаго языка, тоже весьма быстро оскудѣваетъ, и грозитъ вскорѣ опасностью совершенно исчезнуть. Между тѣмъ армянскій языкъ, одинъ изъ древнѣйшихъ представителей иранской семьи, непремѣнно служитъ соединительнымъ звѣномъ между разными группами арійскихъ языковъ, хотя мѣсто его между ними недостаточно ясно опредѣлено наукой. То что мы издаемъ нынѣ въ свѣтъ есть не болѣе какъ первый опытъ того, чего въ болшемъ совершенствѣ мы ожидаемъ отъ другихъ. Полезные и плодотворные выводы отъ сравненія діалектовъ между собою и съ гайканскимъ можно будетъ сдѣлать только тогда,

когда масса нашихъ точныхъ и твердыхъ свѣдѣній о нихъ будетъ болѣе обширна. Въ теченіе всей книги мы не разъ дѣлали указанія на формы гайканскаго языка и тѣмъ, хотя отчасти, подтверждали наше мнѣніе, высказанное въ началѣ статьи. Мы помѣстили по небольшому отрывку или разсказу при каждомъ діалектѣ, болѣе интересномъ своими особенностями. На первый разъ мы ограничились разборомъ діалектовъ восточнаго нарѣчія. Въ слѣдующемъ выпускѣ имѣемъ въ виду рассмотреть діалекты западной группы вмѣстѣ съ діалектомъ польскихъ Армянъ. Не большіе образчики діалектовъ *муискаго*, *польскихъ Армянъ* и друг. мы присоединяемъ къ книгѣ съ цѣлью дать читателю нѣкоторое о нихъ понятіе.

Характеръ нашего изслѣдованія не вполне научный, но мы съ намѣреніемъ избѣгали сжатаго изложенія и общихъ въ наукѣ языкознанія приемовъ съ цѣлью дать молодымъ людямъ возможность легко усвоить себѣ тѣ приемы, которые на первый разъ достаточны будутъ для мало приготовленныхъ собирателей матеріаловъ для будущей Сравнительной грамматики всѣхъ до нынѣ сохранившихся діалектовъ Армянскаго языка. — Sapienti sat.

Приступая къ самому изложенію предмета мы придерживаемся весьма простой системы. Беремъ извѣстный діалектъ, выставляемъ какой нибудь разсказъ или отрывокъ изъ находящихся у насъ подъ рукою матеріаловъ, и (по невозможности, вслѣдствіе вышеизложенныхъ причинъ, разобрать звуковую часть) стараемся проникнуть въ сущность особенностей этаго діалекта, какъ въ фонетическомъ (въ смыслѣ перехода буквъ, а не произношенія), такъ частью въ лексическомъ,

и особенно въ грамматическомъ отношеніяхъ. Вся работа наша заключалась въ изслѣдованіи законовъ извѣстныхъ явленій и въ обобщеніи этихъ законовъ во всей области извѣстнаго діалекта, и насколько возможно, цѣлаго нарѣчія.

I. Астраханскій діалектъ.

Астраханскій діалектъ въ употребленіи у Армянъ по сю сторону Кавказа, также въ Москвѣ и Петербургѣ. Формы словъ и произношеніе буквъ ближе всего подходятъ къ *гайканскому-письменному*. Имѣя много другихъ преимуществъ предъ остальными діалектами новаго армянскаго языка, онъ сдѣлался основаніемъ ново-литературнаго языка восточной группы, и въ настоящее время образованный классъ Армянъ въ Россіи и на Кавказѣ употребляетъ его какъ въ разговорѣ, такъ и въ письмѣ и печати. Литературный языкъ изгналъ изъ этого діалекта иностранныя слова, злоупотребленіе которыми доходило у Астраханцевъ до смѣшнаго, и діалектическія *Հէր, մեր, ձէն* и т. д. замѣнилъ болѣе древними — *Հայր, մայր, ձայն* и пр.; но сохранилъ свойственныя діалекту формы — *բաղաբու՛մ, գնոմե՛մ, տեսնումէի, բերեց* и пр. Это нарѣчіе такъ извѣстно, что я нахожу лишнимъ о немъ распространяться. Въ сороковыхъ годахъ настоящаго столѣтія на этомъ нарѣчій былъ напечатанъ базельскими миссіонерами Новый Завѣтъ и нѣсколько другихъ книгъ. Съ тѣхъ поръ журналы, газеты и отдѣльныя сочиненія въ большемъ количествѣ издаются и распространяются въ массѣ.

III. Тифлисскій діалектъ.

Этотъ діалектъ отличается отъ всѣхъ другихъ чистымъ и опредѣленнымъ произношеніемъ буквъ одного разряда, такъ что только въ немъ одномъ можно ясно отличать *mediae* отъ *tenues* и *aspiratae*. Во всѣхъ другихъ нарѣчіяхъ нѣтъ этой ясности и опредѣленности въ произношеніи буквъ. Изъ особенностей этого говора въ фонетическомъ отношеніи замѣтимъ склонность обращенія первоначальнаго *t* въ *ʃ*. *ʃʃu* вм. *ʃtu*. *ʃʃq* вм. *ʃtq*. *qʃnɔʃʃɔʃ* вм. *qʃnɔʃtʃɔʃ*; далѣе произношеніе *n* какъ *ʃnɔ*. *ʃnɔr* вм. *nr*, *ʃnɔrʃʃr* вм. *nrʃʃr*; *o* вм. *nɔw*. *ʃouʃ*, *ʃouʃ*, *ʃouʃ* вм. *ʃnɔ wʃ*, *ʃnɔ wʃ*, *ʃnɔ wʃ*. *ʃʃnɔwʃr* вм. *ʃʃnɔwʃʃr*, *ʃnɔʃʃr* вм. *ʃnɔʃʃʃr* и т. д. Лучшимъ образчикомъ этого нарѣчія служатъ пѣсни Саятъ-Нова, писанныя въ половинѣ прошлаго столѣтія и изданныя въ Москвѣ въ 1852 г.

Кромѣ того въ газетѣ *Uʃtʃnɔ* и въ журналѣ *ʃnɔnɔʃ* помѣщены множество небольшихъ статей на этомъ нарѣчій. Гг. Ахвердовъ и Петерманнъ весьма добросовѣстно и подробно разработали грамматику тифлисскаго діалекта. О нихъ мы говорили выше.

IV. Курдскій діалектъ.

Слова въ этомъ діалектѣ до такой степени сжимаются вслѣдствіе выпуска гласныхъ, что затрудняютъ произношеніе. По отсутствію матеріаловъ нельзя опредѣлить, къ какой группѣ онъ принадлежитъ, вѣроятно же — къ западной.

Онъ не понятенъ для большей части Армянъ. Въ грамматикѣ Айдыньяна приведена слѣдующая фраза на этомъ языкѣ: *էտոնց ըմբլլը ձգնա մզի մեր իգէր* т. е. *էտոնց ամենն էլ ձեզնից մեզի պէտքէր դար: ըմբն ԵՄ. ամեն. Լը ԵՄ. էլ. ըղըրդ ԵՄ. զորդ*, изъ *ուղըրդ* и пр.

Другихъ образчиковъ этого нарѣчія мы неимѣемъ, и потому не можемъ сообщить другихъ характеристическихъ особенностей.

V. Агулисскій діалектъ.

1. Հըլաուրը և մոհը

Մոյն հըլաուրը մորդ մէշումը փայտայ նեւ կտարած և հօրզնը կապած, դրեծ եօնսին, տանամ տոն: Իբոր վստակածայ նեւ բեռնի ծընդրութիւնիցը և ճնըփահիցը, փայտը վերայ դրել և ինքը իւրան սրտամը տըրտընջալիս այ նեւ իւրան աղկատութեան վարայ, պարկ սասաւ կանչալայ մոհին, օր գիւ իւրան պրծըցանի դարտիցը: Իրդան մոհը նըվահալայ սրոյ և ահալայթա՝ ունչըս նիզամ անձանից: Հըլավուրին ջուներ ոհ ու գուղ այ ընկել և ահալ այ թա՝ քիզանդուր ու ջայըմ կանչալ, օր գիւս հոկ հորզնը փայտը բցըրցանիս, դրիս եօնսիս վարան:

2. Շոնը և գիւղը

Քշարան գիւղը հոց այ գիցել շուն առաչքը, օր փերզի, եարար կեահիլ այ դրոնաւ խարիլ նրոյ. ամա շոնը ահալայթա՝ այ մորդ. գիւ մայտկս նարամ օր ամ լիւղըս կապիս, օր իս հաջիմունչ ամտայրիս խայրին ուջա, ամա շօտ խարվամըս:

անդուր օր քու ստի բեղափիլ արած ըզկոթիւնիցդ նրվալիս այ, օր մատամայ որթուն մընօմ օր դու կեարիս ունչ վնաս տոս :

3. Պեառնուկը և իզնը

Պեառնուկը ըզահալ այ օր իզնի չունք դառնայ, սկսել այ ըռոհնիլ. գեառնուկին ձեօգը հրօտ այ տվել իւրան մօրը, օր ատ բանիցը հոանայ. ամա նո ալ նիւրի սկսելայ ըռոհնիլ. ձեօգը սաս արալ թա՛ գիւ ճղվիս ալ իզնին հսանալ չիս : Իրիք ինձին ալ նիւրի գեառնուկը ըռոհալ այ և ճղվել :

4. Փայտ կըտարուղ և Ղիոս չաստուածը

Մոյն մորդ փայտ այ նել կըտարամ գիտի մօտ. բիւն նա. ըամ վախտը բրդանբիւր կացինը դուս այ պըրծել ձառ.քիցը, ընկել ջուրը : Ը՛ն վախտը բիւն արուղը մայտկը կըրծահած և ճօրը կըտրեծ նստել այ գիտի ղաղին և լոց այ նել նելամ իւրան անբաղդութեան վարայ : Ղիոսը ատ վախտին ան եանիցը յինցայ նել կալիս, լսել այ փայտ կտըրուղուն գեա. նգետը և սարտը մըրմընջալաւ նրոյ վարայ, մտելայ ջրին մաչը, մոյն կացին հանալ. ամա ան կացինը չի՛նել օր կըրցահածայ նել, ատ մոյն ասկա կացին այ նել. հրցահալ այ նրոհա. նից թա՛ հնկ այ քու կացինդ : Իբոր նո ահալ այ թա՛ ադ չի, Ղիոսը հանալայ ջրիցը մոյն արծաթայ կացին. ամա ան մորդը ալ նիւրի ահալ այ թա՛ ատալ չի ամը : Ղիոսը հանալ այ մոյն արկաթի կացին. ան մորդը ըրիսահալ այ՝ թա՛ ատ այ ամ կա. ցինս : Ը՛սմաս (կամ աստի) արդարութեան շոտ և շոտ հո. վան այ կահալ չաստուածը, ղամման կացինները բըշխելայ նրոյ : Իբոր փայտ կըտրուղը այս բիւնը ունչպէս ելած այ նել պատմալ այ շոտերին, մոյն օրիշ մորդ ալ ըզահալ այ ատ բիւնը փերզի, և ղասդան իւրան կացինը գիցել այ ջըրին մաչը և սկսել լոց ըլելի : Ղիոսը սրոյ ալ այ ըռաստ ակալ :

յիմընեւաւ սրոյ լոց ըլելու պատճառը, հանաւ այ ջրիցը մոյն ասկա կացին և հրցահալ այ թա՛ հնկ այ քու կըրցահած կա-
ցինըդ. նոեալ շոտ ըրխահալ այ, թա՛ հօ՛ ատ այ ամ կացինս:
Գիտսը տահալ այ օր սո խարամոց իւրան, հոահալ այ և
տարալ իւրան հետ ասկա կացինը, ամա ջրի մաջ ընկեծ կա-
ցինը ալ հանալ չի:

5. Արկու բարիկամ:

Արկու բարիկամ ճընափահհըն նել նելիս. սրուց ըուաստա-
կալ մոյն օրջ. սրուց մոյնը շօտ վիրայ էլալ ծառի վարան, օր
ուհչայ իւրան խաթոյ չը գիւ. ան մոյնընալ մայտն այ բարալ
օր, օրջը մառած ուխմանին դիպիլչի, գեատնին վարան ձըգա-
հալայ, եանի թա՛ մառած այ: () րջը մտրկահալ այ նրոյ դրու-
տվել, բարանը դրել այ նրոյ բրանին և ընկըճնարին վարան.
իբօր տահալ այ օր ըսկի նափաս չը դուս գելիս, թուղ այ
արալ, հոահալ: Աստոնան ան մոյն հընգիրը օր ծառիցը
վերայ ակալ, սրոհանից հրցահալ այ թա՛ օրջը ան ուհչայ
ահալ սրոյ ընկճին. սոեալ ջրղոբ այ տվել թա՛ օրջը անձ հրօտ
տվել թա՛ ան ուխմանին անձ դոստ չի յիմանամ: իբօր փերզած
չիմամ քեամբախտըթիւնիս մաջը:

6. Օճկի կամ Ագուլեցոյ լեղուավ առակ

Աշխարհումըս նելայ մոյն աղքատ քեասիբ մորդ և նրոյ
օնինել մոյն կնայկ: Ան մորդ իրայ քեասիբութիւնի ու
գեօրայ ամման օր նելիսանել սորերիցը կամ չոլերիցը մոյն
շալակ ցոքանել քանդամ, շլակամ, բերամ բզարամը ծահամ:
արկու շոհաւ տալիս, հոց նառամ տանամ տօն, ինքնալ
կընայկնալ նօտամնել ան արկու շոհու հոցը, նրոնալ կառ-
ավարվամնել: Աս մորդը սոպէս շոտ նելաւ գելաւ մոյն օր
մայտկա արալ տահալ, թա բողարը ուհչ էխման կամ թէ

ունչ ուտելեղէնա գելիս, աման մորդ նառամա, ինքը գեա-
րամ չի օր առի պատճառ որ իրան իւիլ փուղ չի օնինել օր
առի. սո ըսկալայ մայտկ արալ ինքը ինքը նղաճալ. թա իս
մինչի նւնչքան ժամանակըմ աղկատ մնալաց. իս նիօլում
ասործու մօտ գինգեատ նարիլ տեսնիք թա՝ նուրուչ ունչու
ա շոտ փուղ տվեծ, էնձ աղկատ պաճած: Աս մորդը էքսի
օրը արկու անգամա նաճալ, ցոք բարալ, ծաճալ, արկու
օրվան ճայ առալ տարալ տուել կնգուն, աճալ թա՝ հոկ արկու
օրվան քու ճոցը, իս նելիսըմ Աստրծուն կեօշոր գինգեատ:
Աս կնայկ մորդին հրցաճալա. թա աստծուն դու ըշտեղս
տիանամ, օր դիւ քիւ խօսկրգ աճիս: Մորդը աճալա, թա դիւ
թալակը բիր, իս տանիլըմ նոկ բեօձը սորին գիլճին սարքիլ.
անտեղ Աստուած գելացայ, շօք գիւ, ուտը ընկեանիլա թա-
լակը, բունիլըմ, նաճալըմ իմ խօսկրս: Կնայկը վերկաճալ,
թալակը բերալ տվել մորդին. մորդնալ վերկալալ նաճալ:
Նաճալա աս մորդը, վերելալ նոկ բեօձը սորը. աստեղ թալակը
սարքալա, ինքը նաճալ մոյն քորի տակին գեաղվալ: Սրոյ
միամտու թիւնը Աստուած տաճալայ, հրեշտակին ըղա-
րկալա, թա նեօ տի՛ս աղ մորդը ունչա նարամ: Ակալա
հրեշտակը, ուտը դրել թալակամը կայնալ: Աս աղկատը
ըրիսալալ ակալա սրոյ բոնել, հրցաճալա թա՝ դիւ ու՛վ ըս:
Աճալա, իս աստուած ըմ: Աճալա թա դու սարուն աստուածը,
նւնչու ուրիշնարին նոկքան փուղըս տուեծ, էնձ քեասիրըս
պաճամ. իս քիզ տանիլըմ միր քաղաքապետին մօտ, քիզ թամ-
բաճա նարիլ: Աս թալակը ընկեծ հրեշտակը խնդրուելա, թա
էնձ տանի մն, ունչքան փուղըս նիզամ իս տօլում քիզ: Աս
աղքատ մորդը աճալա, չէ, էնձ խաբամըս: Սո հօրդումն կա-
րալ հըււտցաճալ: Սո բեօցա թուղարալ: Աս հրեշտակը նա-
ճալա արկու շոհի սեփուղ դրել ու մոյն ալ մոյն թորբա փուղալ
լցել: Վիկալալ ակալ աս մորդի կօշոր, աճալ՝ այ մորդ տիս հոկ
արկու շոհին հալալ փուղա, հոկ թորբան հարամ փուղա,
նւրնօր նիզամըս՝ վիկայ: Աս ախկատ մորդը մայտկարալ

ահալ, աս հարամ փուղը ունչիսա հարկաւոր, աս հալալըմ վիկալիլ: Վ իրակալալ աս հալալ արկու շոհին, թուղարալ ակալ: Կահալալ բողարը, շոռ ակալ, տահալ մոյն հողըն ծահամ, հրցահալալ, թա քանիրս ծահամ դոկհոլը: Հովատայրը ահալալ, մոյն աբասի: Սո ահալալ արկու շոհի տոմ, տո՛ հնն: Լ՛հալալ տոլ չիմ: Կահալալ պտըտել, ակալը բզահալ ալ տուել չի: Քանի անգամ նահալալ պտըտել ակալը բզահալ տուել չի արկու շոհալ: Վ երջըր ահալալ, այ մորդ, իմ փուղս հալալ փուղալ, աստուծանիցըմ հինք առած: Հովատայրն հրցահալալ, աստուծ քիզը շտեղալ փուղ տվել, օր դու նահամըս թա աստուծանիցըմ հինք առած: Լ՛ստեղը ըսկսելա աս ախկատ մորդը պատմել իրան գիլհի իւնց կահածը: Լ՛ս մորդը տուելա արկու շոհալ հողը, հինք առալ փուղը: Լ՛ս ախկատը վիրակալալ աս հողը տարալալ իրանց տոն. փրահին բեօց թուղարալ: Կնայկը հրցահալալ թա այ մորդ, ադ ունչ հողալ օր բարածըս: Սորդը կընդուն պատմալալ իրան գիլհի ակածը. կնայկնալ հովանութիւն ա տվել մորդին, հալալ՝ շոռ սարունա, օրանը մոյն ձուա գիլիլ միզատի թացանա դառնիլ: Լ՛ս հողըս սկսելա օրանը մոյն ձու ձգիլ. բայց ունչ ձուանել գձուանգինքորարանել գըձուամ, բայց ձուի տեսականել գըձուամ: Խրաք ճըննչելիշ չննել. հայնգ օրին, հայնգ ձուա գիլիլ: Լ՛ս մորդը վիրակահալ, ձուանքը դրել մոյն երլախի մահի, վիկալալ նահալ բողարը: Կղարամը շոռ ակալ, շոռ ըմնչահալալ, օր ձուը նշուց տոյ մարդկաց, նահալալ մոյն միծ շոռ փուղատայր վաճառականի դուքանի առաջին կայնալ: Լ՛ս վաճառական մորդը հրցահալալ՝ այ մորդ, ունչըս նիղամ: Պատասխանա տուել, թա ոչինչ չիմ նիղամ: Բայց ամօթալըմ քաշամ օր աչիմ. մոյն հայնգ հատ ձուըմ բարած ծահիմ: Լ՛ս վաճառականը ահալալ, բիր առիմ. տարալալ երլախը դրել վաճառականի կշտին: Կեօցա արալ տահալալ աս վաճառականը, օրառի՛ տահալալ անգին քարարա, իսկոյն ճննչահալալ. ահալալ՝ քանի՛ ըս նահամ:

Չուստայրն ասալա՛ դո մոյն շոտ էխման չի. ունչուս տալի՛ տո՛. վաճառականը ասալա՛ տոսը թման տոմէ՛ Ախկատը երլա. խին կըճըպիցը բոնելա քաշալ. բայց վաճառականը թուղ չարալ: Կրկին ալ վաճառականը հրցահալայ, բետս ո՛նչ տոմ: ասա՛: Ախկատն ասալա, թա դու ձու աուուղ ուհման չի, մասխարարս նարամ մորդի: Ա՛ս տեղ վաճառ ականը ասալա, թա չունքի նրղանամրս, հետրըր թման տալրմէ՛ Ա՛ս ախկատն կղնվելա, թէ մասխարա մի՛ նարիլ: ձուվրս տո՛ տանիմ: Ա՛հալա տոլ չիմ.բայց ախկատըն գիտամ՝ չիեկլ անգին քոր էլիլըն, մա գիտամա՛ աղուրդանա հովի ձուա: Ա՛ երջապէս վաճառականը հետրըր թման տվելա, աուալ պրծել: Ատաու հրցահալա, թա սյ մորդ, դիւ մոյն աղքատ մորդրս, քիղ ը՛ շտեղիցա սապէս ձուանք: Ա՛ սկսելա աղքատն իրան անցաւ որութիւնը պատմալ վաճառականին: Ա՛ ձառականը սրոյ հետ խուկա տրվել թա ունչքան քու հովի ձուա նաճիլ: բիր. հայնդ ձուին իրիք հետրըր թման փուղըմ տոլ: Ա՛ղկատն հա մաձայնվալա, թուղարալ, նահալ: Ա՛ սկսելա աս աղկատն կամաց կամաց հարստանալ. աման հայնդ օրից հայնդ ձու տարալա աս վաճառակա նին վարան ծահալ: Ա՛ս վաճառականը ունչ կարողութիւն օնին ել, դիփ բոլորն փուղ ա շինալ տվել աս մորդին: Ա՛ս վաճառականը իրիք հատ արկու գետգի սանդուղ օնինել ի սուրուք դիփ լցելա: Ատաւ ինքնալ մոյն օր վերաբնգել մաուալ: Ա՛յն քանի իշխան ական, սրոյ վիկալար տարալ թաղալ: Ատաու ական սրոյ դուքանը սիայի արին. բայց փուղ ոչինչ չի կոյ. ունչուն մատիլ սիայի նարիլ. բետցն արալ սանդուղները տահալ իրիքն ալ անգին քորավ ի սուրուք սանդուղներն փեչատալն, մոյն գիրն գիրիլ իրան հայրենիքն, օր նրոյ ազգը բարեկամը գիւ տէրութիւն արի: և աս միջոցամրս մոյն մորդալ դրեն աստեղ: օր աս սանդուղնարս պահպանի: Ա՛ս ձու ծահուղ մորդը ձուվը վիրակալար ակալ տահալ հրդօ օրիշ մորդա ստեղ. իրան տահաճ մորդը չի: Ա՛ս փահուած վաճառականը կամ թա իշխանը կան չամայ

աղկատին թա՛սն չէր նիզամ: Ա՛հալա ու չին չ չիմ նիզամ: Բայց աստեղ մոյն մորդայ նեւը նօ ննրա: Ա՛հալա մառածա: Ու՛ն չէր նահամ կամ ուն չէր ծահամ: Ա՛ղկատն ահալա՛ թա իս ամման վախտ ձուլում բերամ: Ծահամնեւ զրոյ, հրօ ալ բեւ ռածում ծահիմ: Ա՛ս միւս մորդըս ահալայ՝ տիսնիմ. նո շունցա տուել ուահալա թա՛ միք ասպէսըք բըր շեծ: որ հայնգին իրիգ հորըր թման տոյ: Ա՛ս միւս վաճառականը աս մորդին ու աս ձուլս վիրակալալ տարալ շոտ խալիսի շոտ բազմութեան մահին յայտնալ՝ թա՛ աս ձուանք կամ թա աս քարեղէնս սո էլած բիրամ: Մինչու անգամնալ աս խըբերս ալ՝ քաղաքապետին ա հսանամ: Ա՛ս մորդին կանչամըն, տանամ հարցմու նք նարամ թա՛ աս քարեղէնս քիզը՝ շտեղիցա. սկամայ սօ իրան անցաւորութիւնը պատմամ: Հրամայամա քաղաքապետը թա՛ նոյեա ան հոյը բիր տեսնիմ: Սո ալ ճորը ու՛ն չ, գելիս ա տանամ: Ընամըն սրո ձառքիցն աս հոյը հինք նառամ: Թուղանարամ նելիս աս աղկատը. բայց ո՛ւ նչ աղկատ, ուվ գիտի, թա հըզօր միլլիոնի տայրա դեառած: Վ՛երջապէս աս քաղաքապետը աս հոյը պահամա, քանիօր տեսնամա, աս հոյը օրէցօր խարօբայ նելա, ձու ալ չի գցամ, կանչամա աս մորդին հետ նահամ: թա բաս ու՛ն չու աս հոյը կենձմոտ ալ ձու չի գցամ. պատասխանա տալիս աղկատը, թա՛ Ա՛ստուած էնձալա տիսնամ, քիզալա տիսնամ՝ ինձ ա տուեծ, որ է նձ հատի գիձի, ոչ թէ քիզ հատի գիձի: Ա՛ս քաղաքապետը նահամա՛ դէ՛ տոր քո տօնըդ, տեսնիք ալ գիձամա ձուը: Տանամա իրան տոնը: Մաի հըսանիլը բաստ ան սհաթը մոյն ձու ա գձում: Ատալ աս քաղաքապետը իրան մեծութիւն ալ տալիս ա սրոյ, թա՛ չու նքի Ա՛ստուած քեզա տուեծ, էմ քաղաքապետութիւնա քիզընայ, ալ էնձ սազամ չի: Վ՛երջը աս վիճակիս ա հսանամ աս աղկատ մորդը.

Доставлено г. Кочарьянцъ.

7. Գլխագետ

Աստուած թակի հոկ զոկերին ադաթը. նահամըն թա փլանքասին տըղան նիզամայ օր իրան հըրսանիքը ոուտի սազաւ արի. տիսնամս հալա: Մոյն քանիսնալ կոն, որ նի զամըն օր իրաց գիւլիւհնեը քեանտին, քաղքի դաստուրաւ, որ ուխը բարանը բոյց անչարսալ անրաշմաղ, քայնթները դուս քձեծ, շօռ գուն: Ախիր տիսնուղնարը ունչըն նահիլ միզալ ախիր հօրսնար օնիք. նրուք ալ տըսնելաւ հոկպէս բանար, իրաց արուռն ալըն կըրցանիլ: Գիտամըմ ունչըն նարամ հոկպէս հայասըզ մարդիկը. մոյն քանի շաբաթից առաջ փլանքասի հըրսնքին իսալ ընդեղըմնել. ունչվախտ որ մակարնարը հըվաքվալըն ակալըն, մոյնալ տիսնիմ թոյխ բաշին վիրակահալ իրան տեղիցը, և նաղրաչուն նահամայ թա՛պուղունդ կըտրէ թաչէ, համանալ մընդարիլըմ. իս ալ զըրմահած վերըմ թուալ տեղիցս, տիսնիմ օր մակարնարը, շամարը ձառքընեըին բունեծ, գիւլուհնարը բոց, սուս հօրսի եատքիցը կիլիսըն. ամս հօրսն ալ նամուսը եխտ դրեծ, ուխը բոց, փասին հետ կոռնը կոնի տվեծ, անսընամայր, մոյն մոյնի հետ խսելալ, գիլիսըն. իս սասուքալ դին. ամս միր տէրտէրնալ հա շոջոուը քըձեծ, աւետարանը ձառքին, տիրացունեընալ շափիկնարը ըսկահած, տէրտէրի եատկիցը շրակահ ըհելալ, հօրսին տօնըն բերամ: Տիսնամըս ախիր հոկ մոյն արկու իրիք տարամը ունչ ադաթնարին դուսբերամ. ուլ այնել տահած հոկպէս թագա թագա բանար. ահիս թա մնալըն տանամ. ունչքան տեղ խոնչայ ըն դուս բարալ. ոչ մոյնին ալ թուղչին արալ օր չըհանդամը մոյն թագալորի մակարնարը բա՛լի բա՛լի. ահին կանչին: Լարար միր տէրտէրնարն ալ ախմ. ախըն ունչայ, օր նրուքալ թուղըն նարամ թարգ տօլ միր պապերից մընահած ադաթը: Ա երչապէս հօրսը հալա չհասահած մորդին տոն դուրքը, ըրեսին քօղը եխտ գիցել, ակնարը պըլըստրեծ, աստեղ անտեղ մրդկերաց վարան մըտակայ

նել նարամ. աները ունչպէս դուս այ ահալ հօրսի առաջը, հօրսը ձառքը պըջելին տեղ, պոստի արալ աներին հիտ, և անիրին հիտ խսելաւ նահալայ մինչու դարվաղին դուրքը. ունչերիմ ախիր նահամրսթա՛ն անդիսա աբուրնարը կըրցահած հայասըզի պէս խըսելիս ալ ըն իրաց անիրին հետ հալա տօն չհասահած. փառք քեզ Աստուած, ունչըք տիսնամ միք. իս մինչու հրդօ տոսը տօրի այ օր մորդու ըմ նահած, ըրիսա քալ օնիմ, իս խսիլիս չըմ էմ զանքուչիս հիտ, երրկէ ըն անջախ անտի օր զօռալ խըսըցահալըն էնձ էմ տազրիս հետ: Աստուքալ դէն մընոյ. համան ըգըլացիք նաղրու՛մ գրեծ, զըռնու՛մ փուչու՛մ ըն, ազարներից բունեծ մինչու հըրալուրնարը թա՛ հալա փսակից առաջ փասան տէրի հետ նահածանելամ հօրսին մօտ, անդեղ հըրվաքվամըն հօրսին և փասին բարեկամնարը. փասան նստամայ մոյն զըրդարած աթոռի վարայ, հօրսնալ մոյն օրիշ աթոռի վարա փասին զարշուն. փասան հըրցանամա հօրսին՝ նիզամրս էնձ մորդու նոս թա՛չէ. հօրսնալ պատասխան այ տալիս թա՛՛ նիզամրմ. անսըհաթին փասան վիրակալիս տեղիցը, մրտկանամայ, հօրսին մըտանի այ տալիս. տէրտէրն ալ սկսու՛մայ պահպանիչը ու ետալ վերակալամ հօրսին ձառքիցը, բերամայ փասին հետ պոստի ա նարամ տալիս. բարեկամներնալ արկու թարափիցալ սաս սասիըն տալիս՝ Աստված շնհաւուը արի, Աստված շնհաւուը արի: Իլլաքի թա՛ միր տէրտէրը. թէօր կաթուղիկուսը աօ բանարս երմանիլայ, մոյն հատ մօզ չի թուղնարիլ նոց մայրուքիցը. հուղըն էլի էմ գլչիս, էմ աղբար ալ այ նիզամ սս դաս, տուը հըրսանիք արի. իս ունչըմ մատամ նարիլ հրգօ իս ըմ խսելիս օրիշի վարայ, ան վախտալ օրիշնարնըն խսելաց միզ վարայ:

Միր ըգըլացիք, գիտամ չըմ, ունչըն նարամ. միզ ազաթ օնիք, թուղ ան ադաթաւ ալ բուն բունին. հօրսին պօրզ քոսաքայլի ըն շինամ: Աստըծուլ օրթու՛մ ըմ կարած թա՛ մոյն տեսնիլըմ փլանքասին, իսըմ գիդիլ ունչպէս ըմ բիարուա

ըելաց, օր նո թա մորդ այ, ան վախտը դատինընայ մտնիլ իրան արած բընիրաւը. առաջ ըհելաց ըմ՝ ատ ունչ քեօրդի դաստուր այ, օր դու արալ ըս. այբ չի քիզ. կարծամըս թա տիսնուղնարը հովանըն ատ բունին, թա նիզամըս զարմացանիս խալխին: Աստվածս վկոյեա, օր համան ալ ծրծըզելիս ըն քիզ հու քու ուելը բոց լպստվեծ հորսիդ վարան. ասպէս հընարնիրալ խալխին զարմացանիլ չըս: Թան նիզամըս օր հովան կօն, մատամայ նեւ արկու դաստ սոզ ածին հըրսնիդ, ունչպէս միր ազաթն այ. մոյն դաստ ալ զուունաչի ըզարկիս խնամաց տօն. մոյն ալ լոթի ովին ազիկ անեւ նիւել խընամիքն ալ օրախըն նեւ անցկըցանեւ իրաց օրը: Իս աս բոււնարս նահիւլըմ. թա օր նո սկսել այ գըվելի իրան արած հըրսան. իքը, ան վախտը էմ ափի արիւր վըկօեա, բաշմաղըս վիրըմ քշելաց, թքելաց ըմ նրոյ անաբուռ ըրսին, և ըհելաց թա՝ նո ձիր տոն, ահա թա ըզըլացիք էմ հըսանքիս անքան հովանըն օր թուքամ ըն էմ երըսիս. և ըրեստ սօ՛ր ուելը բոյց հօրսս սրփի. դէ տեսնիլըք. իս աս խօսկըս նահամըմ: Թա նարիւլ չըմ ալ ֆլան քասին կնայկ մա՛ք նահիւլ էնձ, քեօրդի ըհայիք. ահ իլլաքի ըրըցկուգուն մոյն տեսնիլ ըմ իսըմ գիտիլ:

Сообщено г. Сименьянцомъ, бывшимъ студентомъ с.-петербургскаго университета.

Вотъ нѣкоторыя особенности, на которыя слѣдуетъ обратить вниманіе при изученіи Агулискаго діалекта. Эти особенности заключаются частью въ звуковыхъ измѣненіяхъ, частью въ грамматическихъ формахъ. О грамматическихъ формахъ поговоримъ послѣ. Сперва займемся тѣми звуковыми особенностями, которыми Агулисскаго діалектъ отличается отъ всѣхъ другихъ. Эти звуковыя различія заключаются въ томъ, что въ извѣстныхъ словахъ вмѣсто гласныхъ и согласныхъ буквъ, встрѣчающихся во всѣхъ другихъ

нарѣчіяхъ, у Агулищевъ стоятъ совершенно другія гласныя и согласныя. Обратимся сперва къ согласнымъ. Для того, чтобы яснѣе выказать особенности этого говора, мы сравниваемъ его съ новоармянскимъ литературнымъ языкомъ восточной группы.

1. ζ встрѣчается вмѣсто g , преимущественно въ причастіяхъ прошлаго времени. Такъ,

կըրցըհած. վիրայկահալ. զըրմահած. ըսկահած.
ВМ. *կորցուցած. վերէկացել. զարմացած. զգեցած (հաղած)*
հըսահած. մըտկահալ. յըտահալ.
ВМ. *հասած. մոտկացել. յետացել.* и пр.

2. Въ нѣкоторыхъ словахъ ζ стоитъ вмѣсто кореннаго u .

ըհէլ или *ահալ. տեհած*
ВМ. *ատել. տեսած.* Последній глаголъ въ этомъ же видѣ встрѣчается также въ Тифлискомъ діалектѣ, *տեհնիլ.*

3. ζ ВМ. *խ.*

հըտ. գիւլիւհ. փահուած. ծահալ
ВМ. *խըտտ. գըլուխ. փոխուած. ծախել* и пр.

4. *խ* ВМ. *բ.*

կխման. ուխման
ВМ. *խբմին. ոբմին*

О другихъ измѣненіяхъ согласныхъ я не говорю во первыхъ вслѣдствіе недостатка въ матеріалахъ, чтобъ не впасть въ ошибку, принимая единичныя, случайныя примѣры за обыкновенное явленіе въ діалектѣ; во вторыхъ, потому что при неустановившемся произношеніи и правописаніи словъ въ разныхъ діалектахъ, мы съ трудомъ отличаемъ въ нѣкоторыхъ изъ нихъ q отъ h и $բ$, $ч$ отъ $բ$ и $փ$ и пр. Чтобъ опредѣлить значеніе каждой буквы во всякомъ нарѣчій, слѣдуетъ быть на мѣстѣ, и съ большимъ вниманіемъ слѣдить за

произношеніемъ народа. Такъ слово *ղլուխ* — *голова*, иные произносятъ *ղլլուխ*, а другіе *բլլուխ*, а пишутъ безразлично *ղ*, *կ* и *բ*, и т. п. Здѣсь кстати замѣтимъ что перебой звуковъ (*Lautverschiebung*) не во всѣхъ армянскихъ нарѣчіяхъ совершился одновременно и во всѣхъ случаяхъ. Западная группа довольно опредѣленно отличается отъ Восточной и буквамъ, избрѣтеннымъ въ восточной Арменіи, придаетъ большею частью иное значеніе. Въ діалектахъ восточной группы звуки еще не установились окончательно. Во многихъ изъ нихъ не существуетъ напримѣръ звуковъ *б*, *з*, *д*, хотя буквы *բ*, *զ*, *դ* употребляются. Они произносятся то ближе къ *ц*, *ч*, *ш*, *н*, *к*, *т*, то къ *ф*, *р*, *р* — *ph*, *kh*, *th*. Пишутъ *բերան* (*беранъ*) ротъ, а читаютъ *перанъ* или *pheran*. Только въ одномъ Тифлисѣ отгѣненіе однородныхъ звуковъ опредѣленно и ясно.

Относительно измѣненія гласныхъ буквъ замѣтимъ:

1. *ш* встрѣчается часто тамъ, гдѣ въ другихъ діалектахъ и въ гайканскомъ стоитъ *к*:

ակալ. արկու. դատին. ձառ.բ. մառալ. կարած.

вм. *կկել. երկու. դետին. ձեռ.բ. մեռել. կերած.*

բարան. բառի

вм. *բերան. բեռի* и пр.

2. Въ двухъ случаяхъ *ш* стоитъ вмѣсто *л* литературнаго языка:

а) Въ Мѣстномъ падежѣ:

տարամ. բանամ. մորդամ.

вм. *տարուամ. բանուամ. մորդուам.* и пр.

б) Въ причастіяхъ Настоящаго времени, которыя, какъ извѣстно, образуются изъ Мѣстнаго падежа глагольнаго корня:

հրցանամ. զրմանամ. կալամ. պատմամ
հարցանում. զարմանում. կալնում. պատմում и пр.

3. ш или է вместо ի литературного нарѣчія:

անձ или հնձ. ամ или էմ. էխման. ուխման. մն.

ВМ. ինձ. իմ. իքմին. ոքմին. մի.

սարտ. սարուն

ВМ. սիրտ. սիրուն и пр.

4. աу ВМ. ի.

քայնթ. մայրուք. մայտկ. պայտ. մտայկ. կնայկ.

ВМ. քինթ. միրուք. միտք. պիտի. մտիկ. կնիկ.

հրայք. տայր. հայնդ.

ВМ. հերիք. տէր. հինդ, и др.

5. է вместо ш въ причастіяхъ прошедшаго времени, էծ
ВМ. ած.

դրեծ. տվեծ. բռնեծ

ВМ. դրած. տված. բռնած и др.

6. Въ словахъ, начинающихся гласными է, ш, эти по-
слѣднія часто опускаются:

րխայ. րես. րեւաց

ВМ. երեխայ. երես. անեւոց.

или замѣняются буквами ը. ըրես. ըրխայ, ըրեւաց: Ср. діалектъ Карабахскій.

7. ը ВМ. ш, иногда вместо ո, ու, է (см. выше). Этотъ случай, хотя и не такъ часто, повторяется и въ другихъ армянскихъ нарѣчіяхъ. Первоначальная гласная, по недостатку сдерживающаго ударенія, въ употребленіи теряетъ половину своего количества и обращается въ полугласную ը. Причину этого явленія слѣдуетъ искать въ утратѣ удареній, ко-

торыя перешли на послѣдній слогъ, вслѣдствіе чего всѣ передовые слоги стали терять часть своей полноты. Объ этомъ мы подробнѣе говорили въ «Исслѣд. о составѣ Арм. языка» стр. V и VI. Примѣровъ много:

ըհել. ըղկանամ. ըրախահալ. հըրսընիք
ВМ. աօել. աղեկանում. ուրախացել. հարսանիք.

Ճընըպար, սընամար

ВМ. ճանապար. սանամար и др.

8. *н*, иногда *во*, стоитъ тамъ, гдѣ въ другихъ діалектахъ и въ гайканскомъ встрѣчается *ш*:

շոտ. մորդ. մոզ. հորս. տոր. կոլ. տոլ. նո. վկոյ.

ВМ. շատ. մարդ. մազ. հարս. տաօն. կալ. տալ. նա. վկապ.

օ'ն. մոհ. ցով. բեոց. ձեոգ. բեօձր.

ВМ. առ. մահ. ցաւ. բաց. ձագ. բարձր и др.

9. *ռ* ВМ. *ш*.

բուհ. գուլ. բոյց. գուլ. թուհ. նմուհ. նշուհ.

ВМ. բան. գայլ. բաց. գալ. թանգ. նման. նշանց, (ցոյց).

չուհ.ք.

չան.ք (չափ) и пр.

10. *ռ* ВМ. *ի*.

մոյն. ունչ

ВМ. մին. ինչ.

11. *օ* ВМ. *ռ*.

կօշտ. օնիլ. օտիլ. աօն. շօն. շօռ. կօնը

ВМ. կուշտ. ունել. ուտել. տուն. շուն. շուռ. կուռ и пр.

ср. діалект. караб.

12. Въ Творительномъ падежѣ *ш* стоитъ вмѣсто *н*:

քշարաւ. սաղաւ. զոռաւ

ВМ. գիշերով. սաղով. զոռով и др.

13. Въ Именительномъ Множественнаго числа въ окончаніяхъ на *ր*, *ш* стоитъ вмѣсто *ե*:

մորդար. *բուճար. ազգար.*
ВМ *մարդեր (մարդիկ). բաներ. ազգեր.* и пр.

14. *ի* ВМ. *ш.*

ի-իլ. յինց կոլ
ВМ. *աւել. անցկենալ.*

Независимо отъ этихъ особенностей, отличающихъ Агу-
лисскій діалектъ отъ всѣхъ прочихъ, въ пемъ встрѣчаются
искаженія и своеобразныя измѣненія, которыя по недостатку
другихъ примѣровъ, мы не можемъ подвести подъ общія
начала. Приводимъ тѣ изъ нихъ, которыя болѣе другихъ
бросаются въ глаза:

ասար }
ասարի } *այսօր — сегодня.*
արէց }

եօնս — *ու.* Ср. *սմ* «въ Изслѣд. о сост.» стр. 5
բոսհիլ — *ուսիլ* (отъ *ուսիլ*).

հնդիր — *ըկեր.* Это прибавочное придыханіе
встрѣчается въ діалектахъ Карабахскомъ и Джульфинскомъ
весьма часто.

ըշտեղ — *ինչտեղ*
օշեան — *օրհեան.*
կեսհիլ — *կարենալ*
նել — *գնալ*

իզիլ — *ուզել.* Переходъ *ու* (*ոյ*) въ *ի*
объясняется изъ свойства Эриванскаго діалекта, гдѣ *ոյ*
постоянно обращается въ *ի*, *լոս-լիս. քոյր-քիր* и. д. т. Ко-
рень *ուզիլ* есть *ոյզ.*

մատիլ — *պէտք լինել (մարթիլ)*

փերզիլ — *փորձել.* Переходъ *զ* въ *ձ* въ армян-
скомъ языкѣ довольно часто встрѣчается. Ср. *ինձ* отъ *ինզ.*
Въ Мушскомъ діалектѣ *ձիկ* ВМ. *զիս.* То же слѣдуетъ за-

мѣтить о *բանն* отъ *բանդ*, а не *բանց*, какъ обыкновенно пишутъ. См. Изслѣд. стр. 16. 20.

գեաննուկ—*գորա*. Ср. Хойское *գիօրդնուկ*.
հէրբար — *հօրեղբայր*,

Есть извѣстное количество словъ, свойственныхъ только этому нарѣчію:

- հոկ*, *դոկ*, *նոկ* — *այս*, *այդ*. *այն* — ЭТОГЪ, ТОГЪ.
- հրդոյ* — *այժմ* — ТЕПЕРЬ
- ափի* — *հայր* — ОТЕЦЪ
- կըհաւ* — *աղբիւր* — ИСТОЧНИКЪ
- կզնկել* — *բարկանալ* — СЕРДИТЬСЯ
- դուզնը* — *բաղջած* — ГОЛОДНЫЙ
- օղի* — *մայր* — МАТЬ
- պուտօղի* — *հօրեղբօրկին* — ЖЕНА ДЯДИ (ТЕТКА)
- խոյլա* — *մօրաբոյր* — СЕСТРА МАТЕРИ (ТЕТКА)

Грамматическія формы весьма просты. Существуетъ собственно одно склоненіе, которое въ Род. Дат. имѣеть *ի*, въ Тв. *աւ* въ Мѣст. *ամ*; въ Отл. *ան*, (изъ *այ*). Множественное число образуется изъ Единственнаго съ прибавленіемъ слога *ար*, *նար*, къ которому, для образованія другихъ падежей, приставляются тѣже окончанія, что въ Единственномъ. Ср. турецк. склоненія.

Единств. число:

Множ. число:

Именг.	<i>մորդ. բարան.</i>	<i>մորդար. քորար</i>
Род. Дат. <i>ի</i> .	<i>մորդի. բրանի</i>	<i>մորդարի. քորարի</i>
Твор.	<i>աւ. մորդաւ. բրանաւ.</i>	<i>մորդարաւ. բրնիրաւ</i>
Мѣст.	<i>ամ. մորդամ. բրանամ.</i>	<i>մորդարամ. բրնիրամ</i>
Отлож.	<i>ան. մորդան. տեսական.</i>	<i>մորդարան. քորարան.</i>

Прим. 1. Слова, окончивающіяся на *ի* имѣють Род. Дат. *ու* какъ въ діалектахъ Карабахскомъ и Джульфинскомъ.

Прим. 2. Такъ какъ Агулисскай языкъ не остался безъ вліянія на него другихъ нарѣчій, то въ немъ нерѣдко встрѣчаемъ Род. Дат. на *nl*, Отлож. на *hy*. *աստուծու*, *մարդու*, *մարդից* и пр.

Прим. 3. Во Множественномъ числѣ вмѣсто обыкновенныхъ *ար*, *նար*, встрѣчаются иногда также *ներ*, *կարաներ*; древнее *ք*, *տրնկաք*; даже *արիք*—*տնարիք*, *ջրարիք*. Род. Дат. на *այ* — *կնանայ*, *մըրդկայ* и пр.

МЪСТОИМЪВНІЯ.

Личныя: *իս*. *դիւ*. *իւրան*. *միք*. *դիւք*. *իրաք*

Указательныя: *հոկ*, *դոկ*. *նոկ*; *աս*. *ադ*. *ան*; *սո*. *до*. *но*.

Притяжательныя: *էմ* или *ամ*. *քիւ*, *իրան*.

Вопросительныя: *ու՞ի*. *ու՞ն*. *չ*. *ու՞ր*.

Относительныя: *ուր*, *ունչոր*.

Неопредѣленное: *մոյն*.

Мѣстоименія въ склоненіяхъ мало уклоняются отъ общаго правила, свойственнаго всѣмъ діалектамъ восточной группы, сохраняя нѣкоторыя фонетическія особенности:

Единственное число:

И.	<i>իս</i> .	<i>դիւ</i> .	<i>սո</i>	<i>ան</i> . <i>աս</i>
Р.	<i>ամ</i> . <i>էմ</i> .	<i>քիւ</i> .	<i>իւրան</i> . <i>սրոյ</i> , <i>սրու</i>	<i>անդուր</i> . <i>աստուր</i>
Д.	<i>անն</i> . <i>էնն</i> .	<i>քիզ</i> .		
Т.	<i>աննանաւ</i> .	<i>քիզանաւ</i>	<i>սրոնաւ</i> .	<i>անդուրաւ</i> . <i>աստուրանից</i>
Отл.	<i>իննանից</i> .	<i>քիզանից</i> . <i>իւրանից</i> . <i>սրոհանից</i> .		<i>անդուրից</i> . <i>աստուրանից</i>
М.	<i>աննանամ</i> .	<i>քիզանամ</i> .	<i>սրոնամ</i> .	<i>անդուրանամ</i> . <i>աստամ</i> .

Множительное число:

И.	միք.	դիւք.	իրաք.	սրուք.	աստուք.
Р.	միր.	ծիր.	իրաց.	սրուց.	աստուց.
Д.	միզ.	ծիզ.			
ТВ.	միզանաւ.	ծիզանաւ.	սրուցանաւ.	աստուցանաւ.	
Отл.	միզանից.	ծիզանից.	նրուցանի.	աստուցանից.	
М.	միզանամ.	ծիզանամ.	սրուցանամ.	աստուցանամ.	

ГЛАГОЛЫ.

Глаголъ существительный въ армянскомъ языкѣ сохранилъ только одну коренную гласную *ե*, къ которой прибавляются окончанія лицъ и временъ. См. «Изслѣд. о Сост.» стр. 87. Это коренное *ե* въ Агулисскомъ діалектѣ ослабло, и обратилось въ *ը*. Прибавивъ къ нему личныя окончанія: *մ*, *ս*, *յ*, *ք*, *ն*, получимъ форму Настоящаго времени. Только въ 3-мъ листѣ Единств. числа *ը* замѣняется буквою *ա*, заимствованнаго изъ другаго говора, *ամ*, *աս*, *այ* и пр. Слѣдовательно мы получимъ слѣдующую форму Настоящ. времени:

<i>իս ըմ</i>	<i>միք ըք</i>
<i>դիւ ըս</i>	<i>դիւք ըք</i>
<i>նո սյ</i>	<i>նրուք ըն</i>

Во Множественномъ числѣ личный знакъ перваго лица (*մ* въ новыхъ нарѣчіяхъ *ն*) утрачивается иногда, какъ въ нѣкоторыхъ временахъ гайканскаго, гдѣ вмѣсто *բերէիմք*, *բերիմք* встрѣчается *բերէաք*, *բերաք*.

Причастіе этого глагола будетъ *նել*. Приставивъ это причастіе къ формѣ Настоящаго времени получимъ Прошед. Несоверш.

իս ըմնել.	ժիք ըք նել.
դիւ ըս նել.	դիւք ըք նել.
նո ալ նել.	նրուք ըք նել.

Такъ какъ въ языкѣ несохранилось многихъ формъ первоначальнаго существительнаго глагола *ել* и такъ какъ присутствіе его необходимо для образованія многихъ глагольных формъ, утратившихъ древнюю флексію, то языкъ создалъ другой вспомогательный глаголь, обративъ глаголь *ել* въ корень и прибавивъ къ нему другое *ել* знакъ неокончательнаго склоненія. Такимъ образомъ составился глаголь *ելել* первообразъ формъ *ըլալ*, *ըլիլ* въ Агулисскомъ *ըլել*. Изъ этого же *ելել* произошли другіе, такъ называемые въ гайканскомъ языкѣ, вспомогательные глаголы: *եղանիլ* и *լինիլ*. Переходъ *լ* въ *ղ* и употребленіе вставокъ *ն*, *ան*, весьма обыкновенныхъ въ армянскихъ глаголахъ, объясняютъ происхожденіе въ народныхъ нарѣчіяхъ формъ *եղնիլ*, *եղնալ*, въ гайканскомъ *եղանիլ*; *ըլնիլ*, *ըլլիլ*, *ընիլ* въ гайканскомъ *լինիլ* и пр. См. Исслѣд. о Состав. стр. 77.

Этотъ новый глаголь *ըլել* имѣетъ уже гораздо болѣе формъ съ помощью первоначальнаго существительнаго глагола.

Неоконч. *ըլել* (Тв. *ըլիլալ*)

Причаст.	}	Наст. <i>նելամ</i>
		Прош. <i>ելած</i>
		Будущ. <i>նելիլ</i>

Наст.	<i>նելամ ըմ. ըս. ալ. ըք. ըն.</i>
Прош. Несов.	<i>նելամ ըմ նելլ ըս նելլ</i> и т. д.
Прош. Сов.	<i>էլածըմ. ըս. ալ.</i> и пр.
Давнопрош.	<i>էլածըմ նելլ ըս նելլ</i> и т. д.
Будущее	<i>նելիլ ըմ. ըս, ալ</i> и т. д.

Повелит. *հլի.* *նելի մ*
ըլաչի.բ. *նելի մ.բ.*

Въ формѣ будущаго причастія *նելիլ* и въ другихъ глаголахъ начинающихся гласною буквою, буква *ն* постоянно ставится впереди — *նածիլ*, *նապրիլ* и пр. Хотя въ настоящее время трудно объяснить сущность этой буквы, это явление не слѣдуетъ смѣшивать съ случайнымъ (для произношенія?) появленіемъ *ն*, въ словѣ *նելիլ* въ эриванскомъ и *նընկնիլ* (*ընկնիլ*), *նընկիր* (*ընկեր*) въ тифлисскомъ діалектѣ.

Что касается вообще до формы будущ. Причастія на *իլ* — *տեսնիրը նառիրը մաննիրը*, то она утратилась во всѣхъ другихъ діалектахъ. Только въ нѣкоторыхъ случаяхъ она встрѣчается и въ Астрахано-Эриванскомъ и въ литературномъ нарѣчіяхъ, но такъ неясно, что ее принимаютъ обыкновенно за неокончательное склоненіе, отъ котораго она однако отличается окончаніемъ и значеніемъ. Въ Агулисскомъ нарѣчіи Буд. сложное будетъ *մաննիրը. ըս. այ*, а въ отрицательной формѣ *մաննիրը. չըս. չի* и пр. Кавказскія нарѣчія также имѣютъ *չիմ մեռնիրը, չես մեռնիրը, չի մեռնիրը*. Это *մեռնիրը* и есть причастіе Будущее. Это не есть Неоконч., которое будетъ *մեռնեիրը* и не Причастіе Прощл. *մեռելը*. Такимъ образомъ *կապիրը բերիրը կսիրը* и пр. суть Причастія Будущ. Только въ глаголахъ на *ար* Неокончательное и Причастіе Прощедш. сходны между собою — *չեմ գնարը, չեմ գարը, չեմ իմանարը*; но и здѣсь встрѣчается *չեմ բացիրը* и пр.

При спряженіяхъ глаголовъ вообще слѣдуетъ, главнымъ образомъ, обращать вниманіе на причастія, которыя, въ соединеніи съ вспомогательнымъ глаголомъ, образуютъ всѣ времена. Только Настоящее и Прощедшее Несовершенное Со-

слагательнаго наклоненія образуются по древнему образцу безъ помощи причастія. Всѣ остальные времена сложны. Въ обрашникахъ, которые находятся у насъ подъ рукою, мы не встрѣтили ни одной формы Аориста, хотя мы убѣждены, что эта форма существуетъ въ Агулисскомъ діалектѣ.

Какъ въ дѣйствительныхъ, такъ и въ страдательныхъ формахъ глаголовъ встрѣчаются три причастія — для временъ *Настоящаго*, *Прошедшаго* и *Будущаго*.

Для образования страдательной формы къ началу окончаній прибавляется буква *վ* (*н*).

Такимъ образомъ мы имѣемъ:

Для Дѣйствительныхъ глаголовъ:

Причастіе

Настоящ. *ամ* — նահամ. տխնամ. նիզամ. նարամ. մատամ.
խրսամ.

Прошедш. *ալ*. հալ — ահալ. նահալ. խրսալ. զըրմահալ. կը.
ըցահալ.

եծ. *ած* — դրեծ. տվեծ. բռեծ. զըրմահած. կը.
ըցահած.

Будущее *իլ* — տեսնիլ. բերիլ. կըրցանիլ. նածիլ. նարիլ. նա.
պրիլ. նիզիլ. նահիլ. նելիլ.

Для Страдательныхъ глаголовъ:

Причастіе

Настоящ. *վամ* — բռնվամ. համարվամ

Прошедш. *վալ* — բռնվալ. համարվալ. դիտանվալ.
վեծ — բռնվեծ. համարվեծ

ПРИМЕРЫ СПРЯЖЕНИЙ.

I. տիսնալ — видѣть.

Причастіе

Наст. տիսնամ.

Прош. տաճալ, տաճած.

Будущ. տեսնիլ.

Изъявит.

Сослагат.

Наст. տիսնամ ըմ, ըս, սյ, տիսնիմ, տիսնիս, տիսնի.
ըք, ըք, ըն, տեսնիք, տեսնիք, տեսնին.

Несов. տիսնամըմնելը ըս նեւլ и пр.

Пр. Сов. տաճալ ըմ } ըս, սյ, и пр. տաճածըմնելամ, ըսնելամ
տաճած ըմ } и пр.

Давнопр. տաճածըմնելը, ըսնել и пр.

(Аор. տաճամ, տաճար, տաճաւ,
տաճաք, տաճաք, տաճան.)

Будущ. տեսնիլըմ, ըս, սյ, и т. д.

Неокончателное

տիսնալ

Будущ. տիսնիլաց

Повелительное

տիս'. мн. տաճիք.

տիսնիմն, мн. տիսնիմնք.

II. նեւլ или նէօլ (вм. գնալ); Тв. նեւաւ, Отл. նելից — տոտս.

Причастіе

Настоящее նելիս

Прошедш. նաչալ. նաչած
 Будущее նաչիլ

Изъявительное

Сослагательное

Наст. նելիսլմ. ըս. այ. и пр. նոմ. նոս или նոչս, նոյ
 Несов. նելիս ըմնել. ըսնել и пр. նոմ.ք. նոք. նոն.
 Соверш. նաչալ } ըմ, ըս, այ и пр.
 նաչած }
 Давнопр. նաչած ըմնել. ըսնել и пр.
 Будущ. նաչիլլմ. ըս. այ. и пр.

Повелительное

նէօ'. նոյն. նոչ.

Также спрягаются глаголы սոլ (տալ), Сослаг. տոմ; տոս
 или տոմ; տոմ. Повел. տօ'; — կօլ (կալ), Сосл. կոմ.
 կոս. կոյ и пр. Прич. կաչալ. կաչած; ըրվալ. Причаст. նր.
 վալիս. նրվաչալ.

III. ըչել (ասել), Тв. ըչելաւ — сказать.

Причастіе

Наст. նաչամ
 Прощ. աչալ. աչած
 Будущ. նաչիլ

Изъявительное

Сослагательное

Наст. նաչամլմ. ըս. այ и пр. աչիմ. աչիս. աչի. աչիք.
 աչիք. աչին.

Несов. նահամբները ըսնել и пр.

Совер. նահալ } ըմ. ըս. այ и пр.
 նահած }

Прош. նահածքները ըսնել и пр

Будущ. նահիլըմ. ըս. այ и пр.

Ноемительное

նհա, мн. ըհաիք

IV. արել (անել աննել), кор. ар. — *оплать*.

Причастіе

Настоящ. նարամ.
 Прошедш. արալ. արած.
 Будущее նարիլ.

Изглагольное

Сослагательное

Настоящ.	նարամբ, ըս, այ и пр.	արիմ, արիս, արի
Несоверш.	նահամբները ըսնել и др.	արիք, արիք, արին:
Соверш.	արալ } ըմ. ըս, այ. արած }	
Давнопр.	արածքները ըսնել . . .	<i>Неокончат.</i>
Будущее	նարիլըմ. ըս, այ и пр.	արել
Повелит.	արի, мн. արիք'	Буд. ըելաց

Также спрягается глаголъ անել (աննել, աննուլ); Причастіе նառամ, անար, նանիլ. Повел. оп. Въ этихъ двухъ глаголахъ чистые корни ар, ан. Встрѣчающаяся, въ другихъ діалектахъ въ этихъ глаголахъ, буква ն есть вставка. Ср. Изслѣд. о составѣ и пр. стр. 94.

V. գեւ (գաւ), ԵՎ. գեւաւ, ՕՂԼ. գեւից — *приходитъ*.

Будущее գեւաց.

Причастіе

Настоящ. գեւիս

Прошедш. ակաւ
ակած

Изъявительное

Сослагательное

Настоящ. գեւիսըմ. ըս. այ և քր.

գիւմ. գիւս, գիւս,
գիւնք, գիւք, գիւնս

Несоверш. գեւիսըմենը, ըսենը և քր.

Совер. ակաւ }
ակած } ըմ. ըս. այ.

ակածըմենլամ և քր.

Давнопр. ակածըմենը, ըսենը և քր.

Будущее գեւացըմ. ըս. այ և քր.

Неокончателное наклонение

VI. ըրխաւ. ապրիւ. իգիւ. յիմընիւ. օտիւ

Будущ. հանելաց, խսելաց, մնալաց

Причастіе

Настоящ. կեարամ, նիզամ, նօտամ, բերամ, խըսամ.

Прошедш. խըսահալ, ըզահալ, հսահալ, բարալ, գրեծ, ընկեց,
փըխահալ (փախել)

Будущее կեահիլկմ կեարիլ, նածիլ, նապրիլ, նեւրիլ, երմանիլ.

Изъявительное.

Сослагательное.

Настоящ. կեարամբմ. նիզամբմ ծահիմ. փրխոնիս. իզի
 Несов. նօտամբմեել. նիզամբմեել. օտինք. մառնիք. դրին.
 Соверш. հոահալբմ. ըզահալբմ.
 Давнопр. հոահալբմեել. ըզահածրմեել.
 Будущ. կեահիլբմ. մառնիլբմ..
 (Аор. բարամ, բարար, բարաւ և ար.)

Повелительное.

հըսահի. ար. վիկօլ. ելմայի. բիր. Gerund. ըզլէելիս.

Причастіе Страдательное

Наст. գեազվամ.
 Прош. բռնվեծ. ըլպըստվեծ.

VII. Глаголь *օնիմ* (*ռնեմ*) — имѣть, спрягается по старой формѣ, не прибѣгая къ помощи Причастія.

Наст. օնիմ. օնիս. օնի.
 օնիք. օնիք. օնին.

Несов. օնիմեել. օնիսեել. և ար.

ПРЕДЛОГИ

Предлоги ставятся обыкновенно послѣ словъ, кромѣ *ըսեց*, который ставится прежде слова, къ которому относится:

- անձ հարկ* — для меня
- անդուր արջ* или *ուջի*, — для того
- քօլի ծառ* — от кустарникѣ
- իրան շարք* — на себѣ

նրոյ ասիւն — *подъ нимъ*
 աղվիսի էսասիւն — *за лишицей*
 Այ եզուր յուր — *у Бога, къ Богу*
 անձանից էիս — *послѣ меня*
 ըսեի նրոյ — *безъ него.*

Нарѣчія

Իրոր (երբոր) — *когда*
 Քնն վախտայ (քանի ժամանակէ) — *сколько времени*
 ունչ քան (ինչքան) — *сколько*
 ր՛շտեղ. ունչ տեղ (ինչտեղ) — *гдѣ*
 նսր (ուր, յս) — *куда, гдѣ.*
 աստեղ — *здѣсь*
 անտեղ — *тамъ*
 վիր — *наверхъ*
 Եստնան — *сзади*
 ասմաս }
 հոկպէս } *такъ*
 աստի }
 անտի }
 ունչպէս — *какъ*

չ. ունչ. մն. մնք — *отрицательныя нарѣчія.* Эти отрицанія
 ставятся послѣ глаголовъ, кромѣ չ, который стоитъ пе-
 редъ глаголомъ — չրմ. չրս. չի. չրմք. չիք. չրն. напр.
 ուր տեսնի ունչ — *որչտեսնի;* նոչս ունչ — *չգնաս;* հանալ
 չի, մնանիլ չիք. մնանիք ունչ. յտանամն — *մի ուշանար.*
 յտանա մնք — *մի ուշանայք:*

Считаеъъ нелишнимъ помѣстить здѣсь нѣсколько фразъ
 на агулисскомъ діалектѣ. Эти фразы сохранились въ упомя-
 нутой нами грамматикѣ Шредера, и могутъ служить образ-
 чикомъ агулисской рѣчи въ началѣ XVIII вѣка.

Հերբար շօտ գովրս տալիս աղիկն ան այ օր զքի մոյն
փուքր քօշ պահիս զարա հրամանքդ տուն տայրս ըխտիար
ովնիս: Ուղուրդ այ նասում Ռարաղամն քու հրամանքդ միւ-
սասիրի տայր ըս՝ շօ՛ւ պարուններս քու տօվնդ ըս կանչած՝
օր զովղ անիք՝ օլրախ պահս՝ շօտ քամի նարիլն աղիկ չի:

Պարուն՝ դառ դիւք ըշխարքիս բանին խրէր չիք թզօ-
թին արիք՝ դառ դիւք զովղ նիդիլ չիք թա անչ այ. իս անդ
ադար միծ միծ մարդու հիտ նստօծ զովղըմ արած, օր դիւք
անդադար լսօծ չիք. նղանիք ունչ աղպարք:

Եւ ջօն փեսայ՝ քո տաղդ ասս

«կոնես կոսես» մնանիլ մն:

Խայի լիզուն մոյն լիզու այ.

ծովու մօռ խուսուղ ջուղէցին այ

որ նասիլըն «գուլն գովմանա»

լիզվի քանդուղ զափանցինա:

միւ վիլեաթի լիզիւն պօրզա.

Եման լիզու պօրզ խուսիլա.

քեօրդի, ֆարսի թա՝ ֆրանդի ա.

Հէնց նիդիս թա՝ իւր լիզուն ա.

Называя этотъ діалектъ Агулисскимъ мы вовсе недумаемъ этимъ ограничить употребленіе его только этимъ родомъ. Намъ не извѣстно, какое армянское племя говорило имъ и въ какой области, и какъ обширна была это область. Въ началѣ прошлаго столѣтія, конечно, этотъ діалектъ занималъ большую область, тѣмъ въ наше время; но въ настоящее время мы не могли прибрать для него другаго имени, кромѣ агулискаго, пока новыя изысканія не укажутъ намъ основанія назвать этотъ діалектъ другимъ именемъ. Что же касается до названія *Зонъ*, даннаго этому діалекту въ на-смѣшку сосѣдями, то оно происходитъ, по нашему, мнѣнію, отъ частаго употребленія мѣстоименія *հոկ, ոկ*, совершенно

неизвѣстнаго другимъ нарѣчіямъ, съ предлогомъ *q, qnq, qnq*, бывшемъ въ употребленіи въ прошломъ столѣтіи. Дагадна ваша подтверждается еще тѣмъ, что одинъ изъ участвующихъ въ разговорѣ, отрывокъ котораго мы привели выше, будучи незнакомъ съ этимъ діалектомъ, говоритъ: «я понимаю діалекты джульфинскій, капанскій, румскій, но вашего *Зокъ-мокъ* немогу понять — *Տա ձեր «զոկ մոկն» խարարչեմի թէ — ինչոյ: Schroeder, стр. 355.* Второе слово *Мокъ* есть особенность новыхъ армянскихъ языковъ. Снявъ съ еднв первую букву, и замѣнивъ ее буквою *м*, Армянинъ придаётъ этому слову значеніе болѣе общее, чѣмъ то чѣмъ вырѣжено словомъ. *Тукъ-мунъ* значить «домъ и принадлежность ево»; *Гаръ-жиръ* — книги и подобныя имъ вещи. *Зокъ-мокъ* — не одно *Зокъ*, но и всё странности, встрѣчаемыя въ этомъ нарѣчіи.

Въ заключеніи прибавлю, что небольшая статья моя объ этомъ діалектѣ, благодаря обязательности Берлинскаго Профессора Петерманна, была имъ пересмотрѣна и помѣщена въ «*Monatsbericht*» Берлинской Академіи за 1866 г. стр. 727—741.

Карабахскій діалектъ.

1.

Մին դարվիշ մին չօրում նստած ար. բիրդան թագաւորը որս քնում տեղը ընդրան կոխկովը անց կացաւ. դարվիշը իւրան կլտը ըսկի պըցըրցըրաւ ոչ հանցու թագաւորին կլտի տայր թագաւորն ինքն—ինքը կըզնըվեց. ասեց թա՛ կս

էրգեան շորիւր գեներները լափ հիւսկանն: ըսկի մարդ-
ավորութիւն չօնին: Ին սհաթը վազիրը քնաց գարվիշին
կոշտը, ասից. «ն գարվիշ, ախըր Թագաւորը քրզ երայ
կղնվեց: գու խէ՛ ընտրա մըհալ չի դրիր:» ‘Վարվիշը վազի-
րին ասից Թա՛ Թագաւորին էն մարդը մհալ գնի: որը որ Թագաւ-
որան մին պէն ա ըջկըդրալ: Ի՛ ստեղ գարվիշը մին առակ այ
ասուամ: Թա՛ հունց որ չորանը որմարէն մըհար այ: ոչ Թա
որմարը չորանին. ընդիէլ Թագաւորը ըռըհատներին հետէ
ա: Ի՛ ըհա որ էս խօսկա Թագաւորին հըռաւ: Թագաւորը շատ
հաւան կացաւ հու կանչից, ասից Թա՛ այ գարվիշ, ինձանց
մին զատ օզի: Վարվիշը ասից Թագաւորին Թա՛, քեզանից մին
զատ չըմօզում: Թաք լըհա ինձ նըղըցնիս ոչ: Լատով Թագաւ-
որն ասից Թա՛ դէ որ հանց ա: ինձ մին խրատ ասի: Վարվիշը
ասից, գիտա՛: որ էդ գովլաթը քու օնիս, դա կըքընց ձե-
ռքա՛ ձեռք. լաւն էն ա: որ լոխին լըթիւն անիս:

2.

Մին վախտ մին գարվիշ քընաց կողերի դաստաբաշուն
կոշտը, որ ընդրանայ տօրք օզի: Տէ որ դաստաբաշուն
կըզնըված սհաթն ար, հրամայեց ընդրան ընդեղան նըհետ
տան. լըհա որ էն գարվիշին շորերը հընեցէն, տըկլօրըցըրէն,
նըհետ տամվախտն ամեն տեղայ շներն տնսեն: որ տըկլօր մար-
թայ փախչողը, երա դեռեն Թա կծեն էն գարվիշին. գարվիշն
էլ կըռացաւ հանցու որ տափան միքար երօնի, որ էն շներին
նըհետ տայ: Ին օրնէլ քըռօնկատ շատ ցորտ ինիլան տափը
սառալ ար, քարն էլ կպալար տափան. էլ կարից ոչ գարվ-
իշը քարը եր օնէ. ընտա ետը տեսաւ որ ամեն տեղաւ
իւրան պէնը խարաբ այ, ասից՝ պա՛. պա՛. պա՛ էս հի՛նչ Թարս
մարթիք ըն՛ որ քարերը կըպտաւ ըն՛ շընեը պեց
թողալ:

Վլըլըցի մի մարդ այ ընում, անամը կիւլքի: Եւ այ կենում քնում Ռուսեթ. հինչու շհարներ կայ, լօխ շօռ այ դամ. էլ մին երկիր չմնում, ասմայ՝ քնիմ կընգանս խաբար տանիմ: Քնեն քնելով դամ այ ղըլիցը մօտիկ տեղ, տեսնում այ, որ Բաղդադը մըննան ընգալ այ. ընդեղան ետ այ դառնում, քնում, տակինէլ մին խոյսըզ ճորի, մին դուզ յղի ըղնում: Կիւզին եշում այ, տեսնում, որ ղուրուլթու այ ըրվամ. մէ հենամ քնենք այ ընում, թա էս այ եա շառ մարդ այ, եա խէր մարթ: Եւ մըտկումը ճորին տական խըրտնում այ. ըտա վեր այ ըղնում. կոռնը կոտրվում այ, կըլտին էլ ճըզվում այ: Հուսց որ վեր այ ըղնում, էլ կարամ չի տեղան տիւրիւր կեայ: Եւ շում այ, տեսնում որ ղուրուլթուն մօտանում այ: Կեամըն, եշում, տեսնում, որ ուրանց հրէվան կիւլքին այ: Հըրցընումըն թա կիւլքի՛ պարով, էտ հինչ՝ տեղան, հինչ՝ տեղ. դու էս եաբանի չօլումը հինչ՝ ըս անում: Կիւզին կարում չի թա խօսէ: Բնդրան կուռնան փըռնումըն: Թա իմ հար քըմատաղ. կուռնս տուրուր մի տալ: Եւ մինն էլ ուզում այ թա կլխիցը փըռնի: Թա իմ հար քը մատաղ, կլտս դուրուր մի՛ տալ: Եւ՝ մին հընգերը ընդղան թա՛ շան տղա՛, դուն չըխարակ ըս, որ դուրուր չտանք. բա թո՛ւր ըս քընում կիւլքի՛ քը մատաղ ինձ ասէ: Թա ջանս քըմատաղ, դարդս ձեզ ասեմ: էն ջըմբարէն թոռնը (իրա կնիկը) եախէս կըտըւալ այ թա՛ քընի ինձ համար երգիրներէն խըբար պէր. լոխ, շոռ ըմ եկալ. ղալան մօտիկացի. ասեցի՛, քնիմ Բաղդադ էլ տեսնամ, պըրծնիմ, լոխ կնգանս ասիմ. եկէ մին խոյսըզ ճորին տակիս, որ ձեր ղուրուլթուն տեսէ. ըսեցի՛ եարաբ էսոնք դոստ մարթըն եա դուշման. էս մըտկումն ճորին խըրտնեց, ինձ էս օրը քցից: Եւ՛ն հընդէրունքը ամանը մին տեղան ըսեցին. տըղա՛, տընաքանդ, դու դուռնա ըս, հաջի լագլանդըս թա

ցիցեռնակս: Թա դու հինչ'ըս: որ քնիս Ռադդադ էս վախտը: Պիրումըն սրան ճորուն երան պինդ կըպօտում: Աեամ այ ղըլան մօտիկանում: Քօլին տական մին ըլպաստրակ այ դիւս կեամ: էլ հա՛ ճօրին խըրտնում այ: քցում ցքոտէ մաչը: Ղրա երան հինչ. շօրերայ ըլում ցաքերը պուկ այ տամ: շօրերը ճըղոտած տանամըն տոն: Աւալ հըրցընումըն՝ Թսրը քեցիր, Թսրը եկիր: Ասմայ. էն ջըբարի Թոունը սըպըն եցէք, ետոյ ընձանէ հըրցըրեցէք:

4. Անպէն մարթիք

Մեր աւատընըցեցիք շատ օրախ մարթիքըն. նրանք լաւ քէփանելից հու կինի խմելից գուման մին օրիշ զատի մըհար մէտքը չընանիլ: Աստոծու շափաղաթան տարին երկու եայ իրեք ամսից իւիլ պեն չըն անիլ. հինչ կայ՝ լաւ լաւ տափէր, մարթիքը զոռայ զոռայ՝ էզնէրը բոլ իւրան վախտին տափէրը կը վարեն: արտէրը քըղըհան կանեն, էտաւ որ մասիւլը հըսըմայ, հնձըմըն հու հօրէրը լըցըմ: Հիբ որ հուճը պըծըմըն, խոտը Թանայըն կապըմ, իւրանց կալերըմը հուտներին առաջին մարաքնին դերմանաւ լըցըմըն, բաղայ վախոնայ կիալիս: Առաջ իւրանց շէնին Թըթան արաղըն քաշըմ, կարասնին ածըմ սաղ տարվան մըհար. ետաւ քընըմ՝ Մարասին բաղերը. ստեղան նրանք կինիքըն պերըմ, իւրանց կարասնին լըցըմ. սրկեուլ, նօունը, հաղուղըն պերըմբանդա ղնէ շինըմ. մինքանինը օթաղներին օռթօնքան կախ տամ. տանձի, խնձորի ծառերը Թափըն տալիս հու սանդուղնին, դոլարնին, պըտըրհանքն լըցըմըն ձմեռնան մըհար. էլ ինչ կլոխ ցաւացնեմ: հինչ որ օգես նրանց տներըմը կը քըթնես: Այ լոխ որ պըրծնմըն էն ա որ ղնջանըմն հու ղնջանըմ: Մեւլըս տեսըմ մին քանի մարթ հըվաքվեցին մին տեղ: մին ծառ ի տակ, հենց դիտաս Թա մին մնու խօսքընեն տված: Մինը ասըմա ատայ, քնա

Վնէտին աղջկան ասի՝ մին կոլայ կիճի տայ, պե՛ր. մինը՝ անլա-
կուտ, քնն բղղասարէն թոռանը ասի՝ մին քանէ ճօտ խաշէ
քէ տայ, պեր. մին էլ ասըմայ՝ քնն մեր հարթնեն ասի՝
հաց հու էն լաւ ախդարմայ մօթալեն պանրան նըհէ մի ըղրկէ
ստեղ:

Մին սըհարթվայ մէջ լաւ սուփրայըն պենըմ՝ հու նստըմ՝
քէփ անըմ:

Ոչ ըղրանց ձեռքը տարվան էս վախտերքը մին օրիշ
մարթ ընդնի. հի՛նչ կայ. իւրանց պեն չօճեն, կօրծ չօճեն.
էնքան կըպահեն իւրանց քշտին, որ զահլատ կը տանի, հու
պիտմայ թաքուն փախչես, որ պեց ընդնես նրանց ձեռ-
քան, թա չէ օրիշ մին չարայ չկայ:

Հերու միտըս չի որ տեղանի ես ձիաւ կիալիս, աւատա-
րանոցին քշտաւը անց կենալիս, Զավատ բէկը մէտս ընգաւ,
ստեցի. հալայ օր շատ կայ. մըտնեմ մին Զավատ բէկին նի
կիամ, հու ետաւ քնամ տօն:

Քնամ տեսնամ մին քանի մարթ հըվաքած կլտին զրուցա
անըմ նրանց նըհետ: Ինձ տեսաւ, էն սըհարթը տեղան
երկացաւ, հու կօլավըս ընգաւ. էն մեկանեն էլ երկացին,
հու հենց գիտաս թա օրախացին, որ ինձ տեսին: Պարաւ
տեսնեք քըմնատաղ պարաւ, պարաւ, նրանքին ասըմ:

Տղա՛ էդ հունց ըլաւ, որ մեզ մէտըտ պերիբ ախեր, Զա-
վատ բէկն էր ասըմ, էտ որ՝ տեղան որ տեղ. ա՛ խալիս
ստի էլ մարթ կընի. մին սաղ տարի կնի, հըվատաա, որ ստրա
տեսալ չըմ:

Պէ՛ ես հուճնց անեմ Զ. Ն., որ ըսկի զալան չըս կիալիս.
դու գիտըմըս, որ ես պենատէր մարթըմ, համեշայ կարըմ
չըմ տանան տուս կիամ:

Հունց չըմ տղայ, զալան կիայիս. հենց երրկէ հու մը-
կալ օրէն չի՛ զըլըմը. ես հի՛նչ անեմ, որ հենց ես կիայիսըմ
զալան, դու ընտեղան փըխչեսըս. երրկէ մտէ ձեր տօն, հու
մըղակըմը ճըհեցէ քու պուճուր ախպօրըդ, հըցրէ, թա

դու ո՞ր տեղըս. ասմայ քնացալայ չըլորը. հիբայ կիրլական.
Թա գըտաս չըմ. թողեցէ հու դուսեկէ. երտնաս կնչեսայ, թա
Զալատ ապեր, քնալ մի, քնալ մի. ես անգուջ չի դրէ,
դուսեկէ. գիտասըս որես խոխայ ռախէ նըհետ արայ չ'օնիմ:

Կիաս ոչ, Զ. բ. ըսոր քնենք մին տեղ զալան:

Այ շատ ապրիս. եանի հենց դու քեցիր, որ ինձ էլըս
տընես. ես քըզ նըհետ շատ պեն օնիմ հալայ. մին քանի օր
պիտմայ քըզ ըստեղ պահիմ հու...

Չէ. կարալ չըմ. քու արեւըդ, ըսոր բիւգունը տանը
պիտմայ ընեմ:

Հը, հինչ կայ մեր տղայ, բալբայ ընըմաւորը մէտըդ ա
ընգալը

Չէ, ա. անըմաւորի պեն չի, օրիշ կօրծ օնեմ:

Գե է կորէյա, հինչ կիործ պիտ մայ ընի, տղայ, ստի էլ
կրակ կընի, սը ես ընգալըմ մաչը. ա' մարթիք, դէ դուք
ըսեցեք. ա' բալամ, տարեն տասներկու ամէս քու տանըդըս
ընիս, միկայէլ մեր տանը կենաս, հինչ կընի: Չէ, ըրիսէտըս
տայիս. թողըլական չըմ. ա' ատայ, էս բլամեն ձիայն նըհէ
եըհարը ե'րկալք, ապուտ քցեցէք առաջը, օտէ:

Չէ. չէ, Զ. բ., որ սպանես էլ կարալ չըմ կենալ, հունց որ
ընի պիտմայ քնամ, ասըմըմ որ հարկաւոր պեն օնեմ:

Գըղասըմ, գըտասըմ հինչ պեն օնիս. ա' ատա, դու քու
պենըդ տե'ս, ձին կապի, ետաւ մին զակուսկի շինի, պե'ր:

Անի նըհախ չարի, որ եկէ. Զ. բ., քեզ մատաղ թող
քընեմ:

Թողըլական չըմ, թողըլական չըմ, թողըլական չըմ.
հինչ որ օգեսըս, արա:

Հու'նց թա եանի թողելու չըմ, օժի պեն չի հու:

Ամբօ, տղայ, բայ օժի պեն չի, հի'նչայ. դէ քնա տեսնամ
հունցըս քիս:

Շատ լաւ ըս ընըմ, դէ էլ մըհեկանց դենը ասես ոչ, թա
խ'է չըս կիալիս մեր շէնը:

Այս ա՛յ լա՛ւ ա՛յ ըսըլական չըմ: հիբ որ ետնադ կհարմուր խնձոր ըղղկիմ, եր չօնիս. ամմա՛ որ մին տեղէլ ճանգըս ըն գնիս, էլլըհայ ստիւրմ ընըլական. ըդել միտքիտ պահէ:

Ստրանից ետ ես էլ կարացի ոչ խօսեմ ճաւատ բէկին նըհետ. ախեր էլ հին՛չ խօսեմ. տեսի որ մարթը ասըմայ թողելու չըմ: հու իւրան խօսքին երրան քարի նըման կաղ նածայ: Աս նըրան երրան շատ կգնվիլ չի՛, որ նրան նըհետ զրուց անողնին միջ չի ընգնին. նրանց մինը մին տեղան այ ասում՛ կաց. մինը մին տեղան. «քնալ մի՛ հայ ին՛չ կայ. եանիստեղ քու տօնըդ չի, հի՛նչ այ.» դէս, դէն. էս խօսկերքը էլ իւիլին ինձ էրըմ: մին ասող չընի՛ ձեզ հի՛նչ, ես եա կացած, եա կացած ոչ: Ստրանց լիխին ես ճընանչըմի հու գիտըմի՛ որ շատ նազ անես, շատ կըլտի կը ցաւըցնեն:

Վէրջըր ասեցի քարը կըլտիւր, «էս քշէր կըմնամ» Հէնց որ էս ասեցի ճ. բէկը երթըռաւ կաղնեց, մընէլ կողաւըս ընգաւ, հու ասեց.

«Այրսէլ հէնց էտի օզես հու. ես գըտասի՛, որ քու լիւզիւզ քոր ա կիայիս՝ օզեսիւր մի կայ խօսիս. դէ լաւ հինչ որ ըլաւ ըլաւ, ոննէրըդ հանի. անկուտ, կանչեց էն ըախօրցը մինին, որունց հըլաւքվալին մէր կոշտը հու ինձ թըմաշային անըմ: եկ աղէն ոննէրը հանի՛, տնքաց չքորանը զակուսկան պե ըիլը: Չաքմէքս հանեցի հու դըրանը փըռած խալըչին երրան թէնգըր տվի: ճ. ի. տէ ասի՛ տէսնամ, հարցրի ես, զալըմը հինչ՛ կայ նոր խաբար, հինչ չըկայ. մին շափաթայ որ տուսըմ եկալ տանան, գիտըմ չըմ թա ինձանայ ետ՝ հինչ ըլաւ հինչ չըլաւ:

Հին՛չ կայ տղայ, որ հինչ ընի՛, էլլըհայ քու տեսած զա լանայ, քու տեսած զալան:

Իայ էն ընչ երիբ միզ ըսես, աղա՛, խառնվեց ճաւատ բէկի նըհետ զրուց անողներան մինը:

Սա ղըլըցէյա. ամման օր ստի զատեր շատ կընի լիս:

Ետ հին՝ զատերա, Գ. Ռ., հարցրի ես, ասի՝ տեսնամ
բալբայ լրտալ չբմ:

Սկի հինչ, տղայ. էն օրը ղըլըմը խալխը քնիսին ու
սուսնարանը, ըսեցէ երս էլ քնամ. մին տեսնամ էտ հինչ
զատ այ, որ էն ղըտար թարիփըն բնէս. մտէ, տեսնամ, էն
միծ օթաղը մարթաւ լիքը, զօռաւ անց կացէ առաջ,
հու տեսամ մաչ տեղը մին մեծ ստօլ գրած, սրփա,
զանը, էն պետերպօլբայ եկած վերատեսուչ ըն ըսես
հինչաց նա, վրժարետնեն, հու մին քանէ մարթէքմեր ղը-
լըցուց անայ, նստած, ըռաջնբէն էրկու բախայ կաղնած,
մինը մնին նըհետ խօսեսըն, մենը ակուաւ տեռալ, մեկը
ազվէս. առմայ ակուաւ ախպեր, դու սոխըս, ընդխըս. շատ
շատ ծրծաղ զատերին, ... լոխ միտըս չի: Աբս էլ կըրցէ հուչ
ինն պահիս, մին պինդ փրոթըցրէ. թարսէ նման սրփազանէն
քմակէնի կաղնած. նա ետ մտիկ ըրաւ, հու որ ինն տեսաւ
ինքնէլ ծրծաղեց. պարով առմայ պարով Գ. բ. քէփըդ
հալըդ, հի՛բէյըս եկալ. ծառայըմ քեզ ըսեցէ, հայր սրփա-
զան. աջը առէ: հու մին քիւրսի պերիլ տվաւ երրան նստեցէ:

Ատաւ, արզ անիմ՝ ձեր հրամանոց ղուլըղին, շարունա-
կեց Գ. բ. մին խրէկ տինճանալեց ետ, էն խըխոցը դուսին
կընչիս, հու հըցընիս, հուա գիտաս հինչ հըքաթնէ:

Աղայ, ասեց Գ. բէկին տղան, որը կաղնածէր էն բա-
խորցը մէջին. էտ հաքաթ չի, որ դու ըսեսըս. մեր վարժա-
պետը ասալայ, թա էն որ ակուանեն, ազվեսնեն, շները
մարթու նման խօսեսըն, ըռասպելայ:

Գ. բէկը մին կզնված մտիկ արաւ իւրան տղին, հու ասեց՝
սասըդ կտրի, կոտէկ, հու՛նց թա ըռասպելայ:

Աանի, էն որ դու ըսեսըս հաքաթ, հաքաթ չի, էն ոտո՞
պելայ:

Ետ դու ո՞ր տղանըս գիտաս:

Սեր վրժապետնայ ասալ:

Ղէ լաւ կորի, քաշվի ստեղան:

Ե՛ք իմ դիւրգըս, ե՛ք քրմմատազ, կանչեց քոխան.
տղայ, խէյս բախէն սրտեն նիկաս, խոխայա գիտաս չի. Թուզ
կենայ ստեզ: դու կգնալելու տեղ մեզ ասա՛, տեսնանք, էտ հի՛նչ
գատերըն:

Քոխայ ես գիտասըմ. Թոզ ես ասեմ: ասեց մին օրիշ
տրխաւոր բախայ:

Թոզ ասէ, Թոզ քոխայ, տեսնանք էտ զօտըղը: հինչա
ըսիս, գասարաւ. Զ. բէկը:

Տրխաւոր բախան, Թեքը կոլտալաւ սկսեց. «էն... էն...
ըմ, մեր վրժաբետը ասալայ, Թն էն որ ըռասպելըմը կիրա-
ծայ Թա որ աղուէս խափեց ակուափն, հու ակուաւը պրան-
ան պանրէն կտորը եր քցեց, ծառին տակը. վրժապետը ըսա-
լայ Թն, նրանց մնան ստանա մարթեք կան, համէլ ասալայ, Թա
ուաչվայ վախտերը խոզէ մնան, առչէ մնան մարթկոնցաւ
աշխարհքս լիքնա ըլալ, համէլ վրժապետը ասալայ Թն հայ-
ոց Թազաւորը խոզա ըլալ... и пр.

Отрывокъ изъ разсказа, сообщеннаго г. Калантарьянцомъ, бывшимъ
студентомъ с.-петербургскаго университета.

Для опредѣленія точнаго значенія буквъ этого діалек-
та, какъ гласныхъ, такъ и согласныхъ, не имѣемъ
подъ рукою достаточнаго количества матеріаловъ, весь за-
пасъ которыхъ состоитъ изъ четырехъ небольшихъ разска-
зовъ, доставленныхъ намъ гг. Калантарьянцомъ и Кочарьян-
цомъ, изъ Закаталъ. Впрочемъ одно обиліе матеріаловъ мало
помогло бы въ настоящемъ случаѣ. Необходимо быть на
мѣстѣ и съ большимъ вниманіемъ прислушиваться къ про-
изношенію народа. Тоже самое слѣдуетъ замѣтить относи-
тельно произношенія буквъ въ другихъ діалектахъ.

Въ Карабахскомъ діалектѣ гласныя буквы произносятся
часто мягче, чѣмъ въ другихъ діалектахъ, и буквы армян-

ской азбуки не всегда достаточны для опредѣленія его звуковъ; напр. *գամ* произносится не такъ, какъ произнесъ бы его всякій умбющій читать по армянски, а гораздо мягче— *գեամ* или *կիամ*; также *կիրարկուր*. *ա* произносится часто не какъ лат. *a*, а какъ *a* англійское въ словѣ *bad*; а во многихъ случаяхъ переходитъ *é*, или въ англ. *a* въ словѣ *fate*.

ի произносится не какъ русское *ю*, (какое значеніе имѣеть оно въ другихъ діалектахъ) а какъ *и* фр., и слово *իւրան* произносится не *юранъ*, а *игане* и т. д.

„независимо отъ своего произношенія, имѣеть также значеніе lat. *ue*, часто *էօ*“ напр. *գործ* — *կործ*, *որ* — *ուէր*:

Относительно согласныхъ слѣдуетъ замѣтить, что перебой звуковъ совершился не одинаково во всѣхъ словахъ, а въ однихъ степенью раньше, чѣмъ въ другихъ, напр. *ք* в.м. *գ. Թաքաւոր* в.м. *Թաքաւոր*, *քշէր* в.м. *գիշեր*, *քնալ* в.м. *գնալ* и пр. *կ* в.м. *գ. կլոխ* в.м. *գլուխ*, *կող* в.м. *գող* и пр. *զ* в.м. *կ. էրգեան* в.м. *երկայն* и др. *ւ* в.м. *բ. պէն*, *պէց*, *պցրցրաւ* в.м. *բան*. *բաց*. *բարցրացրաւ*. *փ* в.м. *բ. փոնել* в.м. *բոնել* и т. д.

Обратимся къ характеристическимъ особенностямъ этого діалекта.

1. Къ гласнымъ въ началѣ словъ, преимущественно односложныхъ, прибавляется придыханіе *հ*:

հինչ. *հու*. *հիր*. *հոր*. *հուչ*. *հով*. *հու*
в.м. *ինչ*. *ну*. *бир*. *ор*. *нү*. *ов* и пр.

2. Часто *ե* или *է* стоитъ вмѣсто *ա*:

պէն. *պէնալ*. *պեց*. *դէրման*. *դէռտակ*. *գեզան*. *պետմել*.
բան. *բանալ*. *բաց*. *դարման*. *դատարկ*. *գազան*. *պատմել*.
պէշար. *տէռալ*
պաշар. *դанել* и т. д.

3. *օ* стоитъ в.м. *ու* какъ въ агулисскомъ діалектѣ:

օրախ. *օրիշ*. *օզիլ*. *օնիլ*. *կօշտ*. *տօրք*. *ցօրտ*
ուրախ. *урիշ*. *узіл*. *унил*. *күшт*. *түрқ*. *цүрт* и т. д.

4. *ի* ВМ. *ա*, *какъ* въ *Джюльфинскомъ*:

իւիլ. ինիլ.

ВМ. *աւել. անել.*

5. *ա* ВМ. *է.*

մաչը. թա.

ВМ. *մէջը. թէ.*

6. *ը* ВМ. *ա*

ըչքըդրալ. հըրեւան. ըսէցէք. կըպոտալ

ВМ. *աչքըդրել. հարեւան. ասացէք. կապոտել* и *пр.*

7. *իւ* ВМ. *ու* *и*.

սիւրիւն. պիւլիւր. ջիւր. դիւս. լիւզիւ շիւտ. թիւլացին

ВМ. *սիրուն. բոլոր. ջուր. դուրս. լեզու. շուտ. թուլացան*
и *пр.*

Въ началѣ нѣкоторыхъ словъ отбрасываются гласныя:

րիւզիւն. րիսայ. րախայ. սաւուտ. սաջվայ. րէս

ВМ. *երեկոյ (իրիզուն). երեխայ. սոսաւոտ. սոսաջվայ. երէս*
и *пр.*

9. Перестановка буквъ и слоговъ:

ոխճար. անգուջ. մնան. մըհար. մըհիկ

ոչխար. ականջ. նման. համար. հիմիկ и *пр.*

10. *ղ* ВМ. *նգ. նկ.*

կաղներ. ըղներ

ВМ. *կանգներ. ընկներ.*

11. *նն* ВМ. *տն. ոնն. ոններ. մննան.*

ստն. ոտներ. մտնէն (միաքէն)

12. *հ* ВМ. *խ. հաղ* или *հըղ. հաղուղ.*

խաղ *խաղըղ* и т. д.

Приведемъ нѣсколько словъ, свойственныхъ этому діалекту. Нѣкоторыя изъ нихъ не вошли въ составъ древняго литературнаго языка; другія, хотя и встрѣчаются въ гайканскомъ, но подверглись значительнымъ измѣненіямъ.

չքորանը } մինչեւ
չուրանը }
նի կեալ — մօտ գալ. դիպչել
նի ելել — հեծնուլ
կըլ—վիզ
հէտի — համար
լափ. լոխ — բոլոր
նըհէ. }
անայ. } ՕՂԵ, Դ
մի կայ. } մի փոքր
մի հէնամ. }
եշէլ — մտիկտալ
կզնվիլ — բարկանալ
քոռնկատ — տարաբաղտարար
խօխայ — երեխայ
կիօրզնուկ — գորտ
Թորը — ուր
ըլապաստրակ — նապաստակ
հարթ — հարս
եր — վէր
երայ — վերայ
հանցու — որ, ЧТОБЫ
հունց — ինչպէս
հանց — այդպէս
ստի — այսպէս
ընտի — այնպէս
անամ }
անում } անուն
անըմ }
յղի — ուղի, ճանապարհ.
ճնապայ — ճանապարհ
լըթիւն — լաւութիւն

ընտա ետը — նորանից ետ
հինչու — ինչոր
պիտմայ — պէտքէ (ՕՏԵՒ պիտումայ)
իսէ՛ — է՛ր (ՕՏԵՒ ՀԷ՛ր)
ապէր — եղբայր
նախշուն — գեղեցիկ
կօտիկ — լսկոտ
գենող — հագնող
օնիլ въ древнемъ значеніи вм. կալնուլ
երօնիլ — վերկալնուլ
մենմու — մեկմեկու
որս քնում տեղը — որս գնալու ժամանակը
նհետ տամ վախտը — դուրս նգելու ժամանակը
քնենք քելով — գնալով գնալով
քնենքայ անում — մտածումէ (քննութիւն?)
միս մինակ — միայնակ ¹⁾).

¹⁾ Подобное усиленіе значенія прилагательнаго, удвоеніемъ перваго слога, встрѣчается часто въ западныхъ діалектахъ, особенно для выраженія цвѣтовъ. Для того чтобъ сказать *совершенно красный*, говорятъ:

կաս կարմիր, также

կաս կապուտ совершенно синій.

կապ կանաչ » зеленый.

ծիպ ճերմակ » бѣлый.

սիպ սեւ » черный.

դիպ դեղին » желтый.

շիպ շիտակ. Также поступаютъ съ заимствованными изъ другихъ языковъ словами:

դիւպ դիւղ совершенно прямой.

ջիպ ջրպլակ » голый.

СКЛОНЕНИЯ ИМЕНЬ.

Единственное число

И.	ի.	—	ձորի.	քամի.	սխճար.	դարձիչ.	զատ.
							Թուֆ
Р. Д. В.	ու. ի. է.	ձորու.	քամու.	սխճարէ.	տարձիչի.	զատին.	
							Թըթան
Т.	աւ.	քշարաւ.	ձիաւ.	կոլաւ.	մարթաւ.	զօռաւ.	
М.	ըմբ.	ղալըմբ.	մարդըմբ.				
ОТЛ.	ան. ից.	Թաքաւորան.	տափան.	ամսից.	կլխից.		

Множественное число

И.	եր. է.	(ք բճճԿՕ).	շորեր.	ձիեր.	կարասնէ.	լսասպելնէ.
					Հընգերունք.	խօխէք
Р. Д. В.	ի. ց.		կողերի.	տների.	աղջկորց.	րախորց.
						խըխոց.
Т.	աւ		աթուռներաւ.	տներաւ.	մարտկոցաւ.	
М.	ըմբ.		կալերըմբ.	աթուռներըմբ.		
ОТЛ.	ան.		կողերան.	տներան.	րախորցանայ	
			Слова տարի. ձմեռն. ըհլգիւն	имѣютъ въ Р. Д. В.		
			տարվան. ձմեռնան. ըհլգիւնան.			

МЪСТОИМЪНІЯ.

Единственное число

И.	ես.	դիւ.	նա.	սա.	ըղա. էս.
					էտ. էն.
Р.	իմ.	քիւ.	ընտրան.	ստրա.	
Д.	ի՛նձ.	քը. քե. քիզ.			
Т.	ի՛նձանաւ.	քեզանաւ.	ընտրանաւ.		

- М. *ինձանքմ. քեզանքմ. ընտրանքմ.*
ընձանքմ.
 Отл. *ինձանայ. քեզանայ. ընտրանայ. ստրանից*
ինձանէ.
ընձանէ

Множественное число

- И. *մուք. դիւք ընդրանք. կսոնք. դոնք կամ*
դուք
 Р. *մեր. ձեր. ընդրանց*
 Д. *մրդ. ձեզ*
 Т. *մրզանաւ. ձեզանաւ. ընտրանաւ*
 М. *մրզանքմ. ձեզանքմ. ընտրանցքմ*
 Отл. *մրզանայ. ձեզանայ. ընդրանցանայ*

Прим. Между *ն* и *ր*, *ս* и *ր* употребление для облегчения (?) произношения вставляет зубныя *տ*, *դ* — *ընտրա*, *ստրա*.
 вм. *նրա. սրա*. Въ другихъ діалектахъ встрѣчаются *մանտր*,
ժանտր, *ծուտր* вм. *մանր*, *ժանր*, *ծուր*. Это явление встрѣ-
 чается и въ русскомъ простонародномъ языкѣ — *страмъ*,
страженіе, *ндрасъ* вм. *срамъ*, *сраженіе*, *нравъ* и т. д.

ГЛАГОЛЫ.

Вспомогательный глаголѣ:

ել.

- Настоящ. *լմ. րս. այ. ընք. րք. ըն. չրմ. չրս. չի. չենք.*
չեք. չեն.
 Прошедш. *ի. իր. էր. ինք. իք. ին. չի. չիր. չէր. չինք.*
չիք. չին.

ընիլ (լինիլ).

- Настоящ. *ընիմ. ընիս. ընի. կ'ընի, չ'ընի.*
ընինք. ընիք. ընին. կ'ընին. չ'ընին.

Прошед. ընի. ընիր. ընէր. կընէր. չընէր
ընինք. ընիք. ընին. կ'ընին.
Аор. ըլայ, ըլար, ըլաւ
ըլանք, ըլաք, ըլան.
Причаст. ընում. ըլալ.

ПРИМЕРЫ СПРЯЖЕНИЙ.

1. կիալ или կեալ (գալ).

Изъявительное.

Настоящ. կեամբ. ըս. այ. ընք. ըք. ըն
Прошед. կեամի. իր. էր. ինք. իք. ին
Аор. եկէ. եկեր. եկաւ. եկինք. եկիք. եկին.
Будущ. կըկեամ. կըկեսաւ. կըկեսայ. կըկեանք. կըկէք. կըկեան.

Сослагательное

Настоящ. կիամ. կեսաւ. կեսայ. կեսնք. կէք. կեսն.
Прошед. կի. կիր. կէր. կինք. կիք. կին.

Причастія

Настоящ. կեամ. կեալիս или կեսլիս.
Прошед. եկալ.
Будущ. կիալու.

2. քնալ (գնալ).

Настоящ. քնրմբ. ըս. այ. բնք. ըք. ըն.
Прошед. քնրմի. իր. էր. ինք. իք. ին.
Аор. քնացի. քնացիր. քնաց. քնացինք. քնացիք. քնացին.

ИЛИ

քեցի. քեցիր. քեցինք. քեցիք. քեցին.

Будущ. կը քնամ. կը քնաս. կը քնայ. կը քնանք. կը քնէք.
կը քնան.

Сослагательное

Настоящ. } քնամ. քնաս. քնայ. քնանք. քնաք. քնան.
 } քնիմ. քնիս.
Прошед. քնի. քնիր. քնիր. քնինք. քնիք. քնին.

Причастіе

Настоящ. քնրմ.
Прошед. քնացալ. քնցալ.
Будущ. քնալու.

Повелительное

քընի՛ կամ քնա՛. քնացէ՛ք.
քնալ՝ մի. քնալ՝ մէք՝.

3. տալ.

Настоящ. տամրմ. ըս. այ. ընք. ըք. ըն
Сосл. Наст. տամ. տաս. տայ. տանք. տէք. տան.
Прошед. տամի. իր. էր. ինք. իք. ին
Аор. տպի. տպիր. տպալ. տպինք. տպիք. տպան.
Будущ. կը տամ. կը տաս. կը տայ. կը տանք. կը տէք. կը տան.

Причастіе

Настоящ. տամ. տալիս կամ տայիս.
Прошед. տալալ.
Будущ. տալու.

Повелительное

տա՛ր. մի տալ՝:

4.

Настоящ.	կապումք.	կապումք.	այ.
	պէնըմք.	ըք.	ըն.
Прошед.	գիւրմի.	իր.	էր.
	կապումինք.	իք.	ին.
Будущ.	կըկապամ.	աս.	այ.
	կըպերինք.	էք.	են.
Аор.	տեսէ.	պերիր.	հըսաւ.
	տեսէնք.	կուացիք.	դեռեն.

Сослагательное.

Настоящ.	ասիմ.	անիս.	օզէ.	տանենք.	պրծնէք.	կըծեն.
Прошед.	կասի.	գիտիր.	տեսնար.	շինինք.	պէրիք.	օնին.

Причастіе.

Настоящ.	ըրվամ.	հըննըմ.
Прошед.	կապալ.	կացած.
Будущ.	թողելու.	կապելու.

Повелительное.

օզի՛, ասէ՛ք,
 կապալ մի՛, վախալ մէ՛ք.

Отрицательныя ոչ մի՛, մէ՛ք ставятся послѣ глаголовъ, а չ передъ глаголомъ. կարամչի՛ նըղըցնիս ոչ՝ կարից ոչ՝ ջօնին, կեամչըմ՝ չի մեռնումս որ չընկնին или չըղնին, ասիլ մի՛, պերիլ մէ՛ք:

За исключеніемъ статьи г. Варданьянца, *Լ'սրիբեդ եւ Գիգի*, помѣщенной въ журналѣ *կռուկ* за декабрь 1862 г. стр. 900 и далѣе, мы не встрѣчали въ печати ни одного образ-

чика этаго нарѣчія. Но и въ этой статьѣ авторъ, желая гладко и литературно написать свою драму, выпустилъ существенныя и характеристическія черты діалекта, выставилъ только навидъ тѣ особенности, которыя и такъ были извѣстны. Произношеніе буквъ, статья важная для изучающаго этотъ говоръ, весьма мало обратило на себя его вниманіе. Разбирая этотъ діалектъ мы болѣе придерживались рукописнаго разсказа написаннаго и доставленнаго намъ г. Калантарьянцомъ. Этотъ разсказъ наполовину написанъ діалектомъ Хойскихъ Армянъ, отличающимся отъ Карабахскаго нѣкоторыми особенностями. См. ниже. Г. Галустъ Варданьянцъ, помѣстившій въ журналѣ *Цр. п. 54* нѣсколько статей на разныхъ діалектахъ, слишкомъ гнался за литературной обработкой своихъ произведеній, и тѣмъ лишилъ ихъ той цѣны, которую они могли бы имѣть для изслѣдователя народныхъ діалектовъ, еслибъ авторъ дѣйствующихъ лицъ своихъ разсказовъ заставилъ говорить свойственнымъ имъ языкомъ и нестарался бы исправлять кажущіеся ему недостатки того или другаго говора. Мы особенно сожалѣемъ объ этомъ обстоятельстве потому, что г. Варданьянцъ при своемъ знакомствѣ со многими діалектами, соединялъ въ себѣ очень многія условія для оказанія услугъ наукѣ языкознанія вообще и изученію армянскихъ нарѣчій въ особенности. Званіе гайканскаго языка, долговременное пребываніе въ разныхъ мѣстностяхъ Арменіи, неоднократныя путешествія, богатое собраніе рукописей (къ несчастію истребленныхъ чернью), умѣніе ясно и литературно излагать свои мысли, — дѣлали его, какъ никого, способнымъ помочь дѣлу разработки армянскихъ діалектовъ.

VII. Хойскій діалектъ.

Մէ մարդ քատիպէ՛, ամէն օր եթաս էր ցախի՛, բերելիս էր՛, ծախելիս էր՛, լաճեր պախես էր. մէ վայրտ ելաւ էթալիս էր ցախի՛ գնդաւ մեկ բաղօղ. փողը տարաւ թանդեց գետի. նը. օնուճայ կնիկը զարդի ասէր՛, մէ քանի ուշիկը բաղօղի՛ց խանեցը տարաւ լաճերուն շոր արեց իմակ առեց. կնիկը շու. ֆալամիշ լաւ նեղիս էր մարդինը թէ՛ վալի տվէ դան. ք քեզի. մարդէլը կնկան քաշում տաս էր՛, թէ՛ ին՛ չ ես յուզելի՛, վոզ տայ՛ տայ: կնիկը նեղես էր մարդին թէ՛ չեմ՛ նալի ասի. մարդը խար. ք արեց թէ զքամ այիբթուն պախելիս այ պլկներ մարդի չի՛ ասելի թէ չի՛ պախելի՛, եսը չեմ՛ նալի՛, ասի մնաց իրկուն կրնկան քեաշում կեասէր՛, թէ՛ եաման ես պտովայ՛ սանգլա. միշ ըլայ՛ մեռնեսիմ՛ կնկանը ասեսէր. եարի նի տար դու. սը, քեօ բարանը մեռնի. կնիկը ձեռը բռնեց՛, քնացին դու. օր. մարդը պպղաւ խէլաք էլաւ, կայնեց. բաս, կնիկ, տսօր ին՛ չ՛ ըլաւ. ես դինջանամ մեկ կառկառը իւլայ էր դրեց փորս թիռալը՛, ես դինջացամ: կիսիկը քինաց ըէվունի տները թէ՛ իմ մարդի փորինը քեառսուն զառզառ թիռաւ իրիկ. մեկ ասես էր զին. ք քեառասուն ասելի ծէն ծէնը քինաց շահինը խասաւ. շահն ասիլ էր՛ ին՛ չ խօ մարդի քեառ. սուն զառ զառ փորից ըլի՛ իւր կեանչէ. ք՛ կեայ. կան չեցին եկաւ. շահն ասեսէր՛ ին՛ չ՛ խօ մարդ ես, ասես են քեառասուն զառզառ քեօ փորից ըլաւ քլոխ եկած. ասեց շահէն՛ թէ ես մէ ասեցիմ՛ իմ կնիկս քեառսուն ասեց: Շ շահն մուրախաս արեց՛, քնաց:

Хойскій, употребляемый Армянами Хоя, Салмаста, также въ нѣкоторыхъ мѣстностяхъ Карабага, въ окрестностяхъ Шуши (въ Аветараноцѣ и др.), во многомъ сходенъ съ Карабагскимъ, но имѣеть слѣдующія особенности.

1. Склонность обращать *ի* въ *է*, какъ въ словахъ, такъ, и въ грамматическихъ формахъ:

մէտ. ամէս. տարէ. յղէ. քամէ. Род. *պանրէ. սրտէ.*
ВМ. *միտ. ամիս. տարի. ուղի. քամի. պանրի. սրտի.*

Аор. *հրցրէ. թողեցէ. մտէ. ասէ. եկէ*

հարցրի. թողեցի. մտի. ասի. եկի и т. д.

Это *է* въ аор. *եկէ*, *ասէ* и т. д. служитъ объясненіемъ единственной въ гайканскомъ языкѣ формѣ Аор. на *է* — *եղէ* — , ВМ. *եղայ* или *եղի*.

Глагольный *мѣстный* падежъ, изъ котораго образуются сложныя времена Praes. и Imperf. Indic. на *ս* вмѣсто *ում*, *ում*, *ման*, какъ въ другихъ діалектахъ восточной группы. Это *ս* до сихъ поръ необъяснимо:

փխչեսում. կնչեսում. տընեսայ.
ВМ. *փախչումում. կանչումում. տանումում.*

ընիսընք. ըրվիսըք. քնիս или *քիյիսըն.*
ВМ. *անումենք. երևումք. դնումեն.*

զըտասի. օզեսիր. էթասէր.
ВМ. *զիտումէի. ուզումէիր. երթումէր* и т. д.

3. Причастіе будущее на *ական* ВМ. *ում.*

թողլական չում. ըսըլականում. կիւլական. ընըլական
թողելում չում. ասելում. զալում. անելում.

Въ нашихъ рукахъ мало матеріаловъ для опредѣленія тѣхъ особенностей, которыя отличаютъ этотъ діалектъ отъ другихъ при образованіи словъ. Приведемъ безъ объясненія нѣкоторыя слова, обращающія на себя вниманіе своеобразностью отступленій.

երրկէ — երեկ.

ընըմաւոր — անուանի, (կնիկ)

տկողին — կաղին,

խոխումորտ — խորհումորտ.

տնատար — տանուտէր.

խրաւել — խորովել.

մոնք — մենք.

ճնապա. Род. ճնապու — ճանապար.

պրանան — բերանից և ար.

VIII. Джульфинскій діалектъ.

(Չքոստոսի ԻՆ. ումն Թիֆլիզեցի Խայ բարիբալայ Յարութիւնի որդի Բէջանն Թարվիզու եկավ՝ ասաց՝ թէ Թիֆլիզու շաթիր արեկ, որ գրէլին՝ թէ (Սմանլուն որ գը կոյ՝ Թիֆլիզու կը մտկանայ, Մամադ զուլի խանն բերթի քուրթերոյն կը գընայ Փիշվազ (Սմանլուն կը բերեն Թիֆլիզ. (Սմանլուն Թիֆլիզն զաֆտել է. Գ. օրէն յետ Մամադ զուլի խանին զութսաղ կառի Վանդակին որդի Շանավազխանին էլ բռնել գընենն՝ օր Թիֆլիզու խանութիւնն տվել ան Շանավասխանին: Լսա Շանավասխանն Մամադ զուլի խանին կը փախցանի. էսպէս որ մին զայեխ կը բերի՝ Քուռումն կը կանկնացանի: Մամադ զուլի խանն չվանօվ վերևիցն ներքև կը կախեն՝ կը դնեն զայեխի միջումն կը փախցանեն և (Սմանլուն Շանավազխանին կասի՝ թէ պիտի որ զայվուխ դնես գլխիտ և (Սմանցու շոր խականես. սայ կասի՝ թէ շահն ինձ թաջթօմար այ աղարկում, զու զավուխ աս թաքլիֆ առում: Լսա Շանավազխանն գիշերօվ կը փախի՝ կը գընայ (Սէթ: (Սմանլվի Գ. փաշայ ուր ասկարօյն կը գընան՝ որ Շանավազխանին բռնեն: Շանավազխանն (Սէթու ասկարոյն դուս գըկոյ՝ (Սմանցին փիս տեղ գնի. կը տան շատ ասկար կը ջաթեն և Գ. փաշէն կը սպանեն. Լ. փաշէն սաղ կը բռնեն և Վախտանկ

խանն էլ ()սէթումն գնի՝ որ կը տայ Գօրկի հրէսթապին կը խեխտի և Վ՝ ախտանկ խանն նիաթ այ ունեցէլ՝ որ էլ ապար բոլորեն, գնան թիֆլիզու վերայ, որ ()սմանցուն թիֆլիզու դուս առեն: Վ՝ երոյ Ռէջանն ասաց՝ թէ ես թար-վիզ էի, որ Գանջու չափար արեկ՝ խաբար իբեր, որ Վ՝ եկզին եկէլ այ: Գանջու գովըն բրունել այ:

Հայր սուրբ՝ մեր խեղջ ողորմելի հայոց ազկըն տիր շատ նեղութիւնումն այ, Գօխտան գաղաւ՝ որ Ղ՝ զլբաշն այ թալանում և կերպ կերպ փսլինքանի ան բերում գլուխ ներանին, որ նման չէ ամենան խօսկն գրել, քաշկայ թէ ես էլ մեռած լինի՝ որ չի լսէի: Գ՝ ափան էլ բի դաստուր որ նեղութիւնումն ան՝ որպէս թխախ էն յիւրեումն նմարայ ումն գրած այ՝ թէ ինչպէս այ Յարևանայ Խայէրին և վանքէրին էլ շատ նեղութիւն ան ելէլ տալման՝ որ մին գիր ան գրել Փարսադան բէգին՝ թէ հօպէս նեղութեան միջումն անք, մեր ֆիքրն արա: Փարսադան բէկն շահին արզ այ արարէլ շահիցն ըռաղամ այ խանել աղարկել Յարևան՝ որ էլ Խայէրոց խետ բան չի ունենան և մեր հայոց ասպարն որ բոլորվել ան՝ ասում ան՝ թէ ԼիՌ, մարդ այ: Գ, բօլկ ան, որ Գ, տեղ նստած ան՝ նոցա մին աչկն Մստուծոյ լուսին այ: մին աչքն մեծ թագավորին ճանայպարին այ՝ որ տիր շատ այ նոցա գիլնաման պիտի՝ որ հրամանքտ նոցա Ֆիքրն քաշես՝ որ թամամ Ղ՝ զլբաշն և ()սմանլուն նոցա արընին յեանէն ան և նոցա պատջառիվ ամենայն տեղի Խայէրն նեղութիւն ան քաշում: Հավատա՝ որ Հայքն վարթարաֆ ելավ քանի պատջառիվ, Մ, ասում ան՝ թէ հայքն թամամ ջառթել պիտի՝ որ հս երկիրն վարթարաֆ արարին, հօպէս որ Ռուստն բերին կոխեցին Ղ՝ զլբաշի երկիրն, Մ՝ զվանն տարան Ռսպհան և ԼիՌ, Խայ էլ բոլորվել այ՝ որ Ռուստ տին խետ միայլորվեն՝ որ մեզ վարթարաֆ առեն: Հայր սուրբ, էն խեղջ խայէրն՝ որ բոլորվել ան՝ մեծ Լպիրատօր թագաւորին անման ան բոլորվել: Վ՝ ասն Քրիստոսի սէրն

էտոռնց ֆիքրն արա՛ որ գառան պէս բռլորժել ան. չնի թէ գայլն յափքըշտակի. զրայ նոցա Ղ. կողմն թշնամին բռնել այ: Եւ փոքր գրեցի մեր ասկին խամար. հրամանքըտ շտտ իմացիր: Եւ գրերն՝ որ ինձ աս տվել՝ մին գիրն չեմ աղարկել: Թամամին էլ ինձ խետ այ: մնացելամ ֆքրում՝ թէ աղարկեմ, ճանապարհներն կապ այ և խայի թշնամին շտտ այ: թէ չազարկեմ՝ գոր բիգի լինի: Հրամանքըտ խոյ. գրերն մհրած աս տվել քանի խետ գրել ամ՝ թէ գրիր որ բանամ, սալաբն աղարկեմ. ասլն պախեմ. որ Լստուած մի արասցէ՝ թէ մինն կորի միուան մեր ձեռնուհն լինի: Հրամանքըտ խոյ էա գրերին խմար մին բան չեա գրում և () գոտտ. սի ժ.Օ. ուհն ժ.Լ. նալ արեկ Լշտարխտայ, հրամանոցէտ գիր չկէր. մեզ աղարկել աս տեղս՝ մին գիր չես գրում՝ որ յիմանանք՝ թէ մեր ախիրըն դ՛ր այ ինչ անք դառնալէց: Մենք խայ եկել անք տեղս. մինչի էս օր սոքայ մին յարաքաթ չեն արարել: էսպէս նստած անք, աշխարիս խարջն ունէնք: Եւ խարջն որ առում անք՝ հրամանոցըտ գլուխն յիջ կց. ամայ պիտի որ մեզ մին գիր գրես. մեր սրտինմին միթարութիւն լինի. վասն Քրիստոսի սէրն և հոգուդ խմար մեզ մոռանալ մի և մեր ֆիքրն արա: Մենք խեղջ անք, մենք հրամանոցըտ ապավինեցանք՝ թէ մեզ տէր աս և տիրութիւն կառես: Եւ օր թէ խայ՝ թէ թաթար որ գու ման այ՝ յիջին էլ Ե. Լ. թուման ան տալման աղարկում. որ ուզեն լեզվով մեր կարգացեօղներն ըսկի մին ըստակի արարմունք չունեն: Մենք. ժ. անք ջաֆայ քաշում: նոքայ մին էլ չեն քաշում: Եւ օր մեր տէրն հրամանքտ աս պիտի որ մէծին յիմաց անես՝ մեր ֆիքրն առես: մենք խազինի վերայ չենք, մին քանի թուման փող ունինք որ կերանք գնաց: յախիրն ինչպէս պիտի լինի: Յուս Լստուած՝ որ հրամանոցըտ սրտովն լինենք՝ որ մեր ֆիքրն քաշես: Պարոն Եւլազին փողն՝ որ ուր տղէն գողացել էր փախել տղէն էլ բռնվեց և թամամ փողն էլ գուս արեկ. և Պարոն

ԼՅյվազն Թարեղումն զօսպօտին բրղայդերէն և զօսպօտին պօլկօ՛նիկէն ըռուսխաթ յինքառէց՝ Թէ իմ տղէն ԼՅՅտար-
խան այլ ապրանքս քշտին այլ քանի գրումամ՝ Թէ ապրան-
քս վե՛ռ եկ՝ ոչ գօլման այլ ոչ ապրանքս աղարկումայլ Պա-
րոն ԼՅյվապին ըռուսխաթ տրպին՝ որ տեղէս բօթով կընայ
Իսքառ տեղէն դայ Ղալաղատ։ Գու՛մանք կոյ՝ Թէ մեր մե-
ծայորէրն հրամանացու էլ և զօսպօտին գուրէռնաթ ԼՅՅթեմ
Պետրօվիչին էլ ան գրել՝ որ շուտով ԼՅյվազին յետ աղար-
կէս։ Հայր սուրբ՝ նահախ տեղն է էս մարդին ապրանքն
սորա տղէն աղարկէլ չէ։ Թարեղումն բէգուտտ չուխէն
ֆի գազն ԵՌ. դիտն այ՝ որ յամիշայ էտ չուխին գազն
ԻՌ. Գ.Ռ. գիան գնէր՝ Թէ էս մարդին չուխէն տեղա
մնաց էս ձմեռն։ ՀՅ. Թուման Ղզլբաշի փող զարար կառի.
սայ էլ խեղջայ՝ Թալանած մարդ այ և Գ. խապէր ան՝ մին
մեծ քուլֆաթի տէր ան՝ էլ մոնչինչ չու՛նեն, ղէյրի էտ
ապրանքն որ Շամսխու տխպերքն դիր էն գրել՝ Թէ մենք
տեղս գառն տխկատ մնացէլ անք, որ ջուլխակութիւն անք
առում յանց կալման։ Հայր սուրբ կրխնդրեմ որ շաղալաթ
առես՝ ԼՅյվազին ֆիքրն շուտով առես աղարկես, որ չնի
Թէ տեղիս մեծայլորաց կշտին սուտ գուս գոյ՝ որ մոչ ուր
խըմար այ լեվ՝ մօջ մեզ խմար. ողորմութեամբն ԼՅՅտուծոյ՝
որ Պարոն ԼՅյվազն գօլման լինի՝ խտուրն քանի լեվ բիլան
աղէք աղարկես՝ որ տեղս տղայ շատ կան, ամայ բանի պէտկ
չեն. և էն տղէքն որ Պարոն ԼՅյվազին խօակ ին տվել՝ մոչ
մեկն մեր ֆանդն չեն, որ յինքրն հրամանոցրտ կասի և
ըստեղիս Խալէրն որ կան՝ մոչ մէկն մեզ օգնութեան պէտկ
չեկին. որ ոխչն էլ լալման ան՝ Թէ Թալանած անք՝ խեղջ
ելած։ Ինչ ունենք՝ որ ձեզ ինչ օգնութիւն առենք և ուրիշ
տեղած խոյ խկի ումիգ չկայ, զրայ ոխչն էլ Թալանվել ան և
ճանսպարներն կապ այ, որ նման չէ գիր աղարկելն, և
մենք էլ մին ծախ տեղ անք ընկէլ. որ մոնչիչ կողմէ մեզ ԼՅ.
օգնութիւն առող չկայ, և մեր արտում սիրտն ուրախացանօղ

չկայ իշալաց հոգի Սուրբըն մեր տրտում սիրտն ուրախա-
ցանի և այլ: Իշ էլ արզ առեմ՝ որ Թարեղումըս մեր Հայոց
ազգէն օվ փողայտէր այ՝ փախէլ այ՝ եկէլ էտ երկիրտ և որն
զնացէլ այ Ռազդատ: Հայր սուրբ՝ ճշմարիտն գրեմ՝ որ տե-
ղէքիս մարդկոցէն ումիտ չկայ Տեղիտ վաճառականն ձեռաց
տաս ոչ: Ինչ յինք առելեց աս դոցանէ յինք առուս, որ
Հայոց ասկումն քան ըզգոքայ փողայտէր մարդ չկայ:
Հայր սուրբ՝ ինձանէ բեղամազ չնես՝ Թէ էսչանք վախտ այ
զընացէլ այ իքմին չե աղարկում: մինչի Թարեղս խոյ քա-
ղաքըս կապ էր. յալդայ որ բացվել այ՝ Մստուծով ինչ որ
լազում այ՝ կառում նավերումն կաղարկեմ: Պարոն Լյովազին
խետ էնտուր զատ չը աղարկեցի, որ փօստի բօթայ վեռման
չեն: Մստուծով նավէրն շուտ վեր կը կոյ, էնտոցում ինչ որ
լազում այ՝ կաղարկեմ և ինդրեմ հրամանոցըտ ողորմութեն-
էն՝ որ Պ. Մետին. Պ. Սիմոնին խետ լեվ սէր առես, ողոր-
մութիւնտ ռիչիս վերայ պախես: Մստուած վրկայ լինի, որ
մեզ պէս որդի և ծառայ չես կարել գտանել: հրամանոցտ
զահիր այ որ սուտ չեմ գրել: Մղորթ այ՝ բազի վախտ մեր
անգիտութենէն հրամանոցտ բիղամազ անք արարել: ամսց
պիտիլ չե, որ սիրտըտ գնես, զրայ մենք սօվդազար անք
ելել: ավիշ վերիշի տէր: Իշ օր Ք.Օ. ամիս այ, որ մեր
սօվդազարութենէն ձեռն անք վեռել: Մ. ստակ գէլուր
չունենք. զէյրի խարջելն: Իեռ խարար չենք՝ Թէ ինչ անք
կամ Թէ ինչ դառնալէց անք: Միսուս որ մեր ձեննն Թամամ
Պզլբաշի երկիրն և ()սմանցու երկիրն յընչակվեց՝ Թէ
ֆլան ֆլան Խայէրն Ռուստի Թագավորին զուլ ան դառցէլ՝
որ արուանիս ծրծում ան: Լթէ Մստուած մի արասցէ՝ մեզ
մին բանի վերայ չը դրիր, որ մեզ ըրուսխաթ ելավ՝ էլ
կարել չենք էս երկրումն ման գոյ, որ Թէ ձեռն ընկանք՝
մարդի պէս չեն ըսպանում: շան պէս կը ըսպանեն, որ պիտի
Ռուստի երկրումն դար բէ դար մնանք, ում ունի՝ ուտի,
ում չունի՝ ողորմութիւն բոլորի յանցից: Լչլ յուսացէլ անք

Աստուած և ապավինէլ անք հրամանոցտ՝ որ մեզ կորցանէք ոչ և էլ ինչ հրամանոցտ կամքն այ՛ բարի այ. և քանի անգամ խնդրէլ ամ հրամանոցտ՝ որ Պարոն Այվտին էլ ամ գրել՝ որ բանդիս խտէն գրի՝ որ մախ՝ մեռնել կայ, և բարութ կայ կշտին՝ իմ սամն մին բոչկայ եայ, ումիդ որ աղարկել լինէք. եթէ աղարկել չնէք՝ շաղալաթ առէք՝ աղարկէք՝ որ ըսկի բարութ չունենք, յալբաթէ բարութըն, առ ճիճըն տէք Պարոն Այվաղին որ բերի, և մին էլ խնդրէլ ամ որ մին դիր յինք առուս աղարկէս զօսպօտին բրղայդէրին վերայ՝ որ մեզ թէ բարութ պէտկ լինի՝ տայ Ալ այս է մեր տղէքն. Ղ ումիզրէ որդի Արեմիայ. Մուրատի որդի Խալաֆ. Տէր Գասպարի որդի Պետրոս. Գրիգորի որդի Կարապետ, Լեցի Տտեփան Ասկօզլեվ. Մնայցականի որդի Յարութին Գանջեցի. Տտեփանի որդի Բէջան. Դզարի որդի Միրզայ, Միրզէ որդի Յակոբ. Գասպարի որդի Տտեփան, Ալավերդէ որդի Տտեփան. Շվէտ Մաքսիմ Ալէքսանդրով, որ էս ժխ. տղէն հրամանոցտ աչն կը համբուրեն, Աստուր ժ. ըն տղէն ինձ խետ ի բերել. Բ. տղէն Պարոն Այվաղին քշտին էր որ Պարոն Այվաղն արեկ՝ Ղ ալաղադէ Արեմիէն և Յակօբն էլ իմ կշտին այ և Արեմիէ տունն ահանես և որդին կշտիտ պախէս՝ որ շատ ողորմման այ և աչրդ կը համբուրի. զօսբօզին բրղայդէրն և զօսբօզին պօլկօմնիկն հրամանոցտ շատ բարև կառեն: Պարոն Գինոսին եխպար Գէվորքին շատ բարև առես: Ամնայն բանն Պարոն Այվաղիցըն յիմանաս. Աստուած հրամանոցտ հերգար ումիզր տայ և մեզ յաջալէ աման որ բարով ուրախութեամբ ոտդ համբուրեմք:

На этомъ діалектѣ говорятъ жители Джульфы, близъ Испагани, и нѣкоторыхъ большихъ городовъ Индіи. Образчикомъ чистой джюльфинской рѣчи можетъ служить Дневникъ, веденный Петромъ Гиланенцъ въ 1722—23 го-

дахъ и разсказывающей о взятіи Афганами Испагани. Онъ помѣщенъ въ журналѣ *Կռուկ* (журавль), за мѣсяцы Февраль и Мартъ 1863 г. Къ крайнему нашему сожалѣнію этотъ журналъ въ настоящее время прекратился. Въ первые годы своего существованія онъ былъ веденъ съ большимъ умѣніемъ въ выборѣ статей, и первый, (даже единственный) изъ журналовъ обратилъ должное вниманіе на изданіе памятниковъ и образцовъ новыхъ армянскихъ діалектовъ. Другія армянскія періодическія изданія, (за исключеніемъ *Մեղու*) рѣшительно выпускаютъ изъ виду народныя діалекты, имѣющіе своего рода интересъ для читателей.

Приступимъ къ разсмотрѣнію нѣкоторыхъ особенностей этого діалекта въ фонетическомъ отношеніи.

1. *խ* стоитъ въ тѣхъ случаяхъ, гдѣ въ гайканскомъ и въ другихъ діалектахъ, встрѣчается *չ*.

խոց. խոց. խէր. խաշտել. ախ. խետ. խին. շնախաւոր.
ВМ. *չոց. չոց. չայր. չաշտիլ. աչ. չետ. չին. շնորչաւոր.*
и пр.

также ВМ. *յ. խալայորել* ВМ. *յալեւորիլ.*

2. Слова, начинающіяся гласною буквою, принимаютъ придыханіе *յ* (*չ*?)

յիփ. յիգուց. յէժան. յարակնադէմ. յառէջ. յէրկար
ВМ. *երբ. էգուց. էժան. երեկնադէմ. առաջ, երկար*
и пр.

3. Въ окончаніяхъ прилагательныхъ *յոր* вмѣсто *ւոր*:

մեծայոր. գլխայոր. ձիայորվիլ. մարդայորութիւն
ВМ. *մեծաւոր. գլխաւոր. ձիաւորվիլ. մարդավարութիւն*
(*ւորութիւն*) и пр.

4. *ա* ВМ. *ե*.

յարակնադէմ. գառ. արախայ.
ВМ. *երեկնադէմ. դեռ. երեխայ* и пр.

5. *ե* ВМ. *ա*.

լել. մինեկ.

ВМ. *լաւ. մէնակ.*

6. *ա* ВМ. *ու*.

աղորդ. աղարկել.

ВМ. *ուղորդ. ուղարկել.*

7. *ու* ВМ. *իւ*.

ուղ. ուր

ВМ. *իւղ. иւр.*

8. *ի* ВМ. *ա*. *իւիլ* ВМ. *աւել.*

9. Глаголы образуются часто по древнему обыкновению, безъ вставокъ *ն*, *չ*. Въ этомъ отношеніи даже гайканскій языкъ часто уступаетъ джультфинскому діалекту.

փախել. թռել. թողել. մտել

ВМ. *փախչել. թռչել. թողնել. մտնել (մտանել)* и пр.

10. Въ 3 лицѣ Ед. числ. Аорист. сохраняется аугментъ, какъ въ гайканскомъ. См. «Измѣд. о состав.» стр. 94.

իբեր (երեր). եկաց. ետես

ВМ. *բերեց. կացաւ. տեսաւ* и пр. Также *եկի, արեկ, արես*, по древнему обыкновению вмѣсто новыхъ *եկայ. եկաւ, տուաւ* или *տուեց*. Ср. Тифлис. *կրիւ* изъ *երես* ВМ. *եյես*:

Кромѣ вышесказаннаго встрѣчаются еще особенности, которыхъ нельзя подводить подъ общія правила, и которыя по недостатку матеріаловъ, представляются въ видѣ оди-
ночныхъ случаевъ въ языкѣ:

օփտից — օղտից.

ամբրել — ամբացնել. (*р* для облегченія произношенія между *մ* и *ր*, какъ *զ* между *ն* и *ր*, см. стр. 69.)

խտուր (չետիւր) — иւր չես.

ն'ուսասց — արտեղից, ուստի.

Твор.	իւ. ուլ	ուլ
Мѣст.	ում	ում
Отл.	է	ից. ուց. ու. այ

Множественное число

Им.	եր. ներ	էք. արէնք
Р. Д.	երի. ների. երոց	էքոց. ուց. արէնց. անց
Твор.	երով	էքով. անցմով
М.	երում	ում
Отл.	երէ. երոցէ	էքէ. иց. է съ Род.

Всѣ слова склоняются по окончаніямъ, помѣщеннымъ въ пунктѣ I, какъ въ Ед. такъ и въ Множ. числѣ, съ отступленіями въ нѣкоторыхъ случаяхъ, о которыхъ говорится ниже.

1. Неокончательное наклоненіе на *լ* склоняется, какъ имя, только въ Род. имѣеть *է* вм. *ի*, напр. *կալ* Род. *կալէ. քնել* Род. *քնելէ* и т. д. Также *սակար* имѣеть *սակարէ*. Ср. карабахскій діалектъ.

2. Слова, оканчивающіяся на *ի*, имѣють въ Род. на *ու*, въ Отл. *ուց*. *խորի* Род. *խորու* Отл. *խորուց*. Также *էլէի*, *էլէու*, *էլէուց*. *ըւղու*, *ըւղուց*. Ср. діалекты карабахскій и агулисскій.

3. Нѣкоторыя слова вмѣсто *ուլ* въ Творительномъ принимаютъ *իւ*, *պատճառիւ*, *կերպիւ*, *հրամանիւ*, *ինադիւ* и пр.

4. Собственные имена городовъ и странъ очень часто въ Род. и Отл. имѣють *այ* — *լուսահանայ*, *բաղդադայ*, *համահանայ* и пр. Встрѣчается также *ու* въ обонхъ падежахъ, *ստաճարու*, *Թարվիրու* и пр.

5. Для образованія Множ. числа, кромѣ *եր*, *ներ*, употребляются въ иныхъ случаяхъ слѣдующія окончанія:

- а) *էք—տեղէք. ծառէք. աղչկէք* съ Род. на *ոց*
 д) *անի—աղվանանի. անմանի. վորտողանի. արուանի.*
ուրիշանի.
վերողանի, ըռուստանի, շինողանի Род. *շինողանոց*
 е) *ներանի, երանի* — соединеніе двойнаго окончанія
 Множественнаго числа *եր* и *անի*, *գլուխներանի, ձէնե-*
րանի, արուներանի, վերերանի.
 д) *արէնք — գեղարէնք, տեղարէնք*

Послѣднія три окончанія придають словамъ смыслъ собирательности, и потому въ косвенныхъ падежахъ принимаютъ окончанія Ед. числа; между тѣмъ какъ *էք* древнее окончаніе, образующее Множ. число.

6. Родит. Множ. числа образуется иногда черезъ прибавленіе *ոց* и *ոնց* къ Именительному на *ք*, напр. *կրնանիք, քա-*
ղաքըցիք, վրացիք, ջուղուցիք, օմարէք въ род. *կնա-*
նքոց, քաղաքըցիքոց. վրացիքոց, ջուղուցիքոց, также
ջուղեցոց, օմարէքոց, տաշտցէքոնց, Թարվիղեցիքոնց. Творительн. образуется черезъ прибавленіе къ этому Род. окончанія *ով—մահդկանցով, Թափինանցով, օմարէքոցով* и пр.

7. Слово *անում* или *անումն* съ Род. *անման* гораздо древнѣе и правильнѣе гайканскаго *անուն* съ Род. *անուան*, См. Изслѣд. стр. 44.

ПРИМѢРЫ СКЛОНЕНІЙ.

Единственное число

I

Им. *հրաման, առու, քնել*
զրոյց. տուն. կռիւ կալ
օմմանլու դառնալ

- Р.Д. Հրամանի, առվի, քնելէ
զրցի, տան, կովի, կալէ
օսմանլի, դառնալէ
- ТВ. Հրամանիւ, առվով,
զրցով, տնով, կովով.
- ОТЛ. Հրամանէ, առվից.
զրցէ, տնէ, կովից. օսմանլից.
- М. Հրամանում, առվում.
տնում, արեւում, կովում.

Множественное число

- И. տներ.
խայեր,
տեղեր
ուխտեր
- Р. Д. տների. խայերոց.
տեղերի սւխտերոց
- ТВ. տներով
վատերով
- ОТЛ. տներէ. խայերոցէ
տեղերէ
- М. տներում

II

Единственное число

- ИМ. խոզի. համառան
էլէի
վրացի. ստամբուլ.

Р. Ը. խոգու. համատանայ.
էլչու. ստամբօլու.

վրացու.

МѢСТ. խոգում. համատանում.
ստամբօլում.

ՕՒՂ. խոգուց. համատանայ.
էլչուց. ստամբօլու.

վրացուց.

ԴՅ. խոգով. համատանով.

Множественное число

ИМ. շինողանի կնանիք. տեղարէնք. ծառէք

ջուղուցիք. գեղարէնք.

Р. Ը. միաբանոց. կնանիքոց. տեղարէնքի. ծառէքոց

մարդկոց. ջուղուցէքոց.

շինողանոց.

ԴՅ. միաբանոցով. կնանիքոցով. տեղարէնքով. ծառէքոցով.

ՕՒՂ. մարդկոցէ. կնանիքոցէ. տեղարէնքից. ծառէքոցէ.

Մ. տեղարէնքում. ծառէքոցում.

МѢСТОИМѢНІЯ.

Единственное число

ИМ. ես. դու.

Р. իմ. քո. ուր

Ը. ինձ. քեզ.

ԴՅ. ինձանով. քեզանով.

ՕՒՂ. ինձնէ. քեզնէ.

ինձանից. քեզանից. ուրնէն.

МѢСТ. ինձանում. քեզանում.

Тв. *սրանով*
 Отл. *սրանէ. դրանէ.*
 Мѣст. *սրանում. դրանում.*

Множественное число

Им. *սոքա. գոքա.*
 Р. *սոցա. դոցա.*
 սանքան. դանցան.
 Тв. *սոցանով*
 Отл. *սոցանէ. դոցանէ.*
 Мѣст. *սոցանում*

Ինչ

Им. *ինչ*
 Р. Д. *ընչի*
 Тв. *ընչով*
 Отл. *ընչէ*
 Мѣст. *ընչում.*

ГЛАГОЛЫ.

Въ спряженіяхъ джюльфинскихъ глаголовъ встрѣчаемъ любопытное явленіе: совмѣстное употребленіе двухъ формъ, отличающихъ два армянскихъ нарѣчія — Западное и Восточное, другъ отъ друга; употребленіе временъ Настоящаго и Прощ. Несовврш. въ двухъ формахъ: одна, образовавшаяся изъ Мѣстнаго падежа глагольнаго корня на *ան*; другая посредствомъ частички *ի*. Но самое употребленіе ихъ показываетъ, что языкъ смотритъ на вторую форму не какъ на Настоящее, а скорѣе, какъ на Прощедшее, и потому пользуется ею только въ разсказѣ, желая прошлое со-

бытіе оживить для втораго лица, перенося въ настоящій моментъ то, что происходило прежде. Такъ, говоря *կըզնայ, կըրերի ւտե՞՜, նետե՞՜*, собственно подразумѣвается — *пошелъ, принеся* и пр. По этому мы придали этимъ, повидимому чуждымъ для діалекта, формамъ временъ названіе *историческихъ*.

Вспомогательный глаголь *ընիլ* спрягается, какъ въ карабахскомъ діалектѣ. Причастіе Наст. *նման* (изъ *ընման*), напр. *զնայցել չեն նման* *вм. զնայցած չեն լինում: ձիայելել նման* — *ձիայ չեծնում եղել:*

Причастіе Наст. на *ման*, *мѣстный* падежь отъ глагольнаго корня (см. стр. 19), образуетъ съ помощью вспомогательнаго глагола *ել* времена Наст. и Прош. Изъявит. Въ нарѣчіяхъ турецкихъ армянъ встрѣчается также это *ման* въ смыслѣ дѣепричастія: *կայնման* — *стоя*; *սառկըման* — *лежа*; *չըքման* — *на колѣнахъ*; *կարգման* и т. д.

1. *զնալ* — *итти*.

Причастіе

Наст. *զնաման*

Прош. *զնայցել*

Изъявительное

Сослагательное

Настоящее

զնաման ամ — *иду*.

զնաման սս

զնաման այ

զնաման անք

զնաման աք

զնաման ան

(*որ*) *զնամ* — *чтобы я пошелъ*.

զնաս

զնայ

զնանք

զնէք

զնան.

Наст. Истор. и Будущее

Կը գնամ — *иды* (въ разсказѣ)
Կը գնաս
Կը գնայ
Կը գնանք
Կը գնէք
Կը գնան.

Прошедшее Несовершенное

գնաման ի — <i>я шёл.</i>	գնի — <i>чтобы я пошёл.</i>
գնաման իր	գնիր
գնաման էր	գնէր
գնաման ինք	գնինք
գնաման իք	գնիք
գնաման ին.	գնին.

Прошед. Истор. и Условн.

գը կնի — *я шёл, я бы пошёл*
Կը գնիր
Կը գնէր
Կը գնինք
Կը գնիք
Կը գնին

Аористъ

գնացի — *я пошёл*
գնացիր
գնաց
գնացինք
գնացիք
գնացին.

Повелительное

զնս. զնէք. զնացէք.

2. տեսեւլ — *видеть.*

Причастіе

Настоящ. տեսման.

Прошедш. տեսել.

Изъявительное

Сослагательное

Настоящее

տեսման ամ

” աս

” այ

” անք

” աք

” ան.

տեսնիմ

տեսնիս

տեսնէ

տեսնենք

տեսնէք

տեսնեն.

Настоящ. Истор. ■ Будущ.

կրտեսնիմ

կրտեսնիս

կրտեսնէ

կրտեսնենք

կրտեսնէք

կրտեսնեն.

Прошедш. Несовер.

տեսման ի

” իր

տեսնի

տեսնիր

<i>տեսման հր</i>	<i>տեսնհր</i>
” <i>ինք</i>	<i>տեսնինք</i>
” <i>իք</i>	<i>տեսնիք</i>
” <i>ին</i>	<i>տեսնին.</i>

Прошедш. Истор. и Условн.

<i>կրտեսն ի</i>
” <i>իր</i>
” <i>հր</i>
” <i>ինք</i>
” <i>իք</i>
” <i>ին</i>

Аористъ

<i>տեսի</i>
<i>տեսիր</i>
<i>եսես</i>
<i>տեսինք</i>
<i>տեսիք</i>
<i>տեսին.</i>

Повелительное

<i>տես՛. տեսէք.</i>

также спрягается

բերելը

3. *փախել* — *бѣжать*.

Приваствие

Настоящ.	<i>փախման</i>
Прошедш.	<i>փախել</i>

Изъявит.

Сослагат.

Настоящее

<i>փախման ամ</i>	<i>փախիմ</i>
” <i>աս</i>	<i>փախիս</i>
” <i>այ</i>	<i>փախէ</i>
” <i>անք</i>	<i>փախենք</i>
” <i>աք</i>	<i>փախէք</i>
” <i>ան</i>	<i>քախեն:</i>

Настоящ. Истор. и Будущ.

կը փախիմ
կը փախիս
կը փախէ
կը փախենք
կը փախէք
կը փախեն:

Прошедш. Несоверш.

<i>փախման ի</i>	<i>փախի</i>
” <i>իը</i>	<i>փախիր</i>
” <i>էը</i>	<i>փախէր</i>
” <i>ինք</i>	<i>փախինք</i>
” <i>իք</i>	<i>փախիք</i>
” <i>ին</i>	<i>փախին:</i>

Прошедш. Истор. и Условн.

կը փախ ի
” *իը*
” *էը*

կը փախ ինք
” իք
” ին

Аористъ

փախայ
փախար
փախաւ
փախանք
փախէք
փախան

Повелительное

փախէ՛. փախէ՛ք.

4. լալ — плакать; յիմանալ — знать;
խասանիլ — достать; ուզել — хотеть.

Причастіе

Настоящ. լալման.
Прошедш. յիմացել. խասել.

Изъявительное

Сослагательное

Настоящее

լալման ամ. աս. այ.
” անք. աք. ան.

յիմանամ. աս. այ.
” անք. էք. ան:

—

ուզեմ. ուզես. ուզէ
ուզենք. ուզէք. ուզեն:

Настоящ. Истор. и Будущ.

կը յիմանամ. աս. այ.
„ ան. ք. է. ք. ան.

կըլամ. կըլաս. կըլայ.
կըլան. ք. կըլէ. ք. կըլան.

կըխասանեմ. ես. է.
„ են. ք. է. ք. են.

Прошедш. Несоверш.

լալման ի	յիմանի
„ իր	յիմանիր
„ էր	յիմանէր
„ ին. ք	յիմանին. ք
„ ի. ք	յիմանի. ք
„ ին	յիմանին

Прошедш. Историч. и Условн.

կլ յիմանի. իր. էր
„ ին. ք. ի. ք. ին.

կ'ուզի իր, էր
„ ին. ք, ի. ք. ին.

Аористъ

լացի ի, լացիր, ելաց
լացին. ք, լացի. ք, լացին.

յիմացի՛, ջիւր՛, ջաւ
„ ջինք՛, ջիք՛, ջին

խասայ՛, ար՛, աւ
„ անք՛, աք՛, ան:

Повелительное

յիմացիւր. յիմացէք:

5. կալ — *быть, находится.* Будущ. կալեց.

Причастіе

Настоящ. կալման

Прошедш. կացել

Изъявительное

Сослагательное

Настоящее

կալման ամ. աս. այ.
անք. աք. ան

կամ. կաս. կայ.
կանք. կէք. կան.

Настоящ. Историч. и Будущ.

կրկամ. կրկաս. կրկայ
կրկանք. կրկէք. կրկան

Прошедш. Несоверш.

կալման ի. իր. էր
ինք. իք. ին. կի. կիր. կէր
կինք. կիք. կին.

Прошедш. Историч. и Условн.

կրկի. կրկիր. կրկէր

կըկինք. կըկիք. կըկին

Аористъ

կացի. կացիր. եկաց
կացինք. կացիք. կացին

Повелительное

կաց. կացէք:

Также спрягается:

վերկալ.

6. կոր или գոր (գալ) — *имти. տալ — дать.*

Будущ. կորեց . տալեց.

Причастіе

Настоящ. կորման. տալման.
Прошедш. եկեր, եկած. տվեր, տված.

Изъявительное

Сослагательное

Настоящее

կորման ամ: աւ, այ.
" անք. աք. ան:

գորմ: գոս. գոյ.
գորնք. գորք. գորն:

տալման ամ: աւ, այ.
" անք. աք. ան:

տամ: տաս. տայ.
տանք. տէք. տան:

Настоящ. Историч. и Будущ.

կը գորմ: կը գոս. կը գոյ.

կը գոնք. կը գոք. կը գոն:

—

կը տամ. կը տաս. կը տայ.
կը տանք. կը տէք. կը տան.

Прошедш. Несоверш.

կոլման ի իր. հր. գի. գիր. գէր.
” ինք. իք. ին: գինք. գիք. գին:

—

տալման ի իր. հր. տի. տիր. տէր.
” ինք. իք. ին: տինք. տիք. տին:

Прошедш. Историч. и Условн.

կը գի կը գիր. կը գէր
կը գինք. կը գիք. կը գին

—

կը տի կը տիր. կը տէր
կը տինք. կը տիք. կը տին

Аористъ

եկի. եկիր. արեկ.
եկինք. եկիք. եկին.

—

տվի. տվիր. արետ.
տվինք. տվիք. տվին:

Повелительное

եկ՛. եկէ՛ք. գոլմի՛. գոլմէ՛ք:

—

տոր. տլէք. տալի. տալէք:

7. անլ (անոլ) — братъ; անл (անьл) — дѣлать.

Причастіе

Настоящ. անան.

Прошедш. անл; արարл.

Намъ неизвѣстно Причастіе Наст. отъ Глагола անл и потому въ нижеслѣдующемъ изложеніи недостають формы Наст. и Прошедш. Изъявит. этаго глагола.

Изъявительное

Сослагательное

Настоящее

անան ամ. աս. ւյ.

„ անք. ար. ան.

անամ. անам. անал

անанք. անар. անан.

(անам. ամ. աս. ւյ

անք. ար. ան)

անам. անам. անл

ананք. անар. անан.

Настоящ. Историч. и Будущ.

անам. անам. անал

ананք. անар. անан.

անам. անам. անл

ананք. անар. անан.

Прошедш. Несоверш.

անан л. ր. էր

„ րք. րք. րն

?

?

*առի. առիր. առէր
առինք. առիք. առին:*

Несоверш. Историч. и Условн.

?

*կ'առի. կ'առիր. կ'առէր
կ'առինք. կ'առիք. կ'առին*

Аористъ

*առի. առիր. առեց
аռինք. аռիք. аռին:*

*արարի. арарիր. арар
арарինք. арариք. арарին:*

Повелительное

առ.

Также спрягается: *յինքառուլ վեռուլ.*

Отъ глагола *առել* Повелительное будетъ:

*արա՛ առե՛նք, արարե՛ք կամ արրե՛ք.
առելի՛ն, առելի՛ք:*

Глаголь *առել* въ гайканскомъ *առնել* гдѣ вставка *ն* обратила предъидущую букву *ր* въ *ռ*. Корень *ար*. Бъ аористѣ слѣдовало бы ожидать *арի* какъ въ другихъ діалектахъ; но въ джультинскомъ и гайканскомъ нарѣчіяхъ, въ этомъ случаѣ, сохранилась древняя редупликація корня, и потому мы имѣемъ: *ар ар и*. См. «Измѣд. о сост.» стр. 94. Глаголь *առնել* собственно *արնել* въ разныхъ діалектахъ те-

ряеть то вставку *н*, то коренное *р*. Такъ, за исключеніемъ джультинскаго *анбл*, онъ въ агулисскомъ имѣеть форму *арбл*, въ астраханско-эриванскомъ *анбл*, въ карабахскомъ иногда *һнһл* (*һнһлан*), въ западныхъ діалектахъ *рнбл* и даже, обращая *р* въ *ј* — *ујнбл*, *кнбл* и пр.

ПРИЛОЖЕНИЕ

Мушскій діалектъ.

Этотъ діалектъ употребителенъ между Карсомъ и Западными берегами Ванскаго Озера, въ большей части Мушскои провинци.

Հնդու Թարաֆնի մեկ քաղաք կեղնի անուննի մալբար. քաղքի մէջնի մեկ խօճայ կեղնի. զէտ խօճին մեկ տղայ կեղի, շատ խօրօտիկ. տխէնլէ խկի յուդայ յունայ առուտուրի չի գացերէ. խօճէնլէ զտիւի բեռներնի կբբունէ. զիրայ զբաղներնի կերթանի յնդայ քաղաք քոֆրօթի, քի առուտուրի. տխէնլէ կ'դնէ զխղցայ, խեանի կ'երթանի հնդ. օրերուց օր մի կրխասնենի հօնայ, զիւրանց բեռ, բարձ կ'դնեն խան մի, զուրանք կեթան քոֆրօթի. տիւի անունլէ Ռադաստ կեղի. տխէնլէ կերթայ խտէտունց պտտեն. իշեց տխէն, տեսաւ օրթայ տխէմլէ, զէն տեխէն կբյիքայ, զիրար բարեւի տվին. զերկսի սիրտլէ կպաւ զիրար. էն տղէն խարցուց թէ, դու յուս'տիս. ըսեց էլէ մալբար քաղքիցիմ. զանունդի ինչ'է՛ զիմ անուննի Ռադաստէ, յնդէ խտ քզի ախպէր կեղիմ. էն լէ ըսեց թէ՛ զիմ աղպերնիս, տարաւի տուն, զտուննի ցուցուց, յնդէ յեւի կբհիքաս զէս լէ քու տուննէ. զուր քու

Քրօթնի հրեց, գնաց խասաւի զուր տուն. մամնու պապն
էկան խնդացինի զուրանց օրթին, մնաց զէն միշտ տարին
էմլամ Թրդարուկ հրէնի, տիւնն գնաց, զախբօր տուն դրեց
բեռնեւրնի, զուր քաֆրօթնի հրեց, ախբօրնի ըսեց՝. յելի
հրթանք զոր մի քաղաք պտրտենք խավհանի խանենք, օր
լուսունի հրթամ. յէլան քաղաքնի պտրտին, բաննր քօշքի
սարաի տկով յնցանի, Ռադաստնի իշեց օր յառչեւնի խննորմ
ընկաւ զէտ քօշքի սարայի փնճարից, իշեց զէտ խննորնի,
օր չուտես, չխմես, զէտ խննորնի թամաշայ էնես. տիւնն
լէ վերցուցի դրեց ջէք, մնաց օրթայ պտրտեցին, էկանի տուն,
իւրկուն բերին զգինի, սողբաթ հրին, օրթայ լուսուն զաղ
բէր ճամբցու, Ռադաստ խանից զխննորնի դրից աղբօր յառ
ջիվնի, ախբօր իշեց զխննորնի, զարկեցի վր զոքերուն թէ, վայ
աղբէր, դուն գացիր մաճլիսնի բթլավ. յէլանի գացին. Ռա
դաստլէ թէ ինչէր հղաւ խզմաթքեարին ասեց, թէ յէլի
դռնեւրնի փակա, օր քնենք. յէլաւ խզմաթքարլէ, դռնեւրնի
փակեց, տիւնն լէ զշորնի խանեց. տիւնն զէն իշեց յուրիշ
յօդէմի, օր պատույառիկ փառլամիշ կեզի, տիւն խեւքնի
գնաց, զէն իշեց, օրթա դռան ձէնի էկաւ, դռնեցնի մտաւ
աղջիկ մի խօրօտ, էկաւի ըսեց՝ բարով Ռադաստ, զիսի քզի
խամարիմ պախի, արի քզի խազնա ցուցում. մալու դովլաթ
առաւ զտիւնի յնկաւ յօդէք. զխազնէք ցուցուց, թէ զիդայ
յմէն քզի փէշկեշ... Изъ рукописи, доставленной намъ отъ
неизвѣстнаго. Изъ очень длинной сказки мы помѣщаемъ
только начало.

Нарѣчіе польскихъ Армянъ.

Изъ судебныхныхъ актовъ 1751 г. см. Путешествіе Минаса Медичи по Польшѣ. Венец. 1830. (по арм.) стр. 171 и слѣд.

Մեսքի սլուկան պիտի վայթից բողովն տանէ բողվանին մօտ, որ ֆալան սաշթենը կաննի 'ի դատաստանատանը ճու-
եապ տալու աքթօրին. և շարիաթին ատեն զսղոնաններն
դատաստանի մօտ բերել. կամ նայ ուստոմբ դուրսհանել. կամ
տեքրէթին գօրայ զսունչլուն փակելը թակելը զճուրումներն
պահանջելը զդատաստանատունն շահել. և զամենայն խէս-
մէթն ուրէնտին անել վայթին հրամայելուն պէս:

Երբ սղոնանուն պատճառուն շիտակ ճշմարտութիւն
չի իմանվար, անժում առաջ ինքվիզիցիա լիննի քննութե-
ամբ վկայութի կամ երդմամբ. բայց երդումն չի հասնիլ ծուռ,
սուտ և ոչինչ բանի վերայ, կամ անպէտք տեղ. այլ մենակ
երգվենալ կուտան շիտակ ճշմարիտ և մեծ բանի վրայ. և
այնպէս 'ի հարկէ պէտք տեղ որ առանց երդումի հէջ չի
իմանվալ ուրիշ արդարեալ պատճառովն:

Աքթում շարիաթին գրել չէք, կամ էքսդրաքթում հա-
նըլ չէք մըմեկ շրտակ բիսարին հախնէ: Բողովտալ չէք Խ
շրտակ. և տեքրէթից ք շրտակ դատաւորացնէ. և մեկ
փարայ խրամաթ անուղին է. զայս խարճն սունչլուն տայ:

Չունքի որ մարդուն կամքն գալանկան է 'ի վերայ աշ-
խարհիս. ուր կամի բնակի և ուր կամի երթայ. ուրեմն թէ
հայազգ ուաշքովցին չիհաւանի բնակիլ Ռաշքովումս վօլնի
պիլայ իրեն զամենայն իւր ստացուածն այլ մարդու ծախելը
և ուր կամի երթալ, և չիպի արգելէ զնա վայթն կամ իմ

վեքիւն. բայց ադաթին գորայ պիտայ պաշտիշ Հայոց ուր-
էնտին:

Որաշքովայ Հայերն ամենեքեան հէջ միթայ չիպի տան
այսքաղքի մէջ. և իմ այլ քաղքնուն կամ գեղրանքնուն, ուրև
իցէ ֆողի վրայ գնալէ ն ապրանքով:

Образчикъ простонародной рѣчи въ Нахичевани на Дону.

Описание Москвы и Петербурга.

Разсказъ Рафаэля Патканова.

Ինչ ասիմ, ախպարս, Մօսքով շտէ պալապան քաղաքէ.
էրկու իրեք միլեօն, կասին, մարդ կայ մէջը. մոռ չումի պէս
ժըվըռ ժըվըռ կըքալին. վորը հոս կըվազէ, վոր հոն կ'եր-
թայ. ծի, առապա, եէքիփաժ, քառէթ, թառանթաս, մաճառ
արապա, զվօշնիք, վնր մեկը ասիմ. հարուրէն աւելի փատ-
վոռ կայ. մենք շվալդրշի կրկենայինք. մահլաներու մէջը
լախո լախո շատրվանը կըզարնէ, տուն տունի վրայէ. վէրը
կրկենան, վարը ծախս կանին. ըժեստերուն հեսապը չիկայ.
ուտեխ նայիս խանութներին. ամէն պարին հօնէն կ'ելլէ.
մէջի կեցողներն ալ մեկ խուջուռ մարդիքին, ախպարս. մարդ
կայ, որ շէնքով հաքված, օսկի սահաթը ժիլեթին ճեպը,
ամա ճէպտ ամուր պունէ, չէնէ քեսատ, սահաթդ եա փլա-
թոքդ ճըպըթ կ'անէ. մարդ կայ, որ վրայէն նայիս յատուկ
փասլետնի մուժիքէ. ամմա աղտոտ քեսային կամ սմազնոյ
կօշիկին մէջը միլլիօններ պահած ունի: Հոն միլեոնչիք
ները հազարներովին, չէքի մեզի պէս էրկու իրեք մարդ:
()րվայ աեսածդ, ախպար, ամիսներով պիտի պատմիս, մեկ
սահաթվայ ասելու լմնցնելու պան չէ:

Փեթերպուրքը խոմ խելք հասցնելու պան չէ. հոնի կազը ասիմ չէնէ հրկթէ ճամփան, փառախոտները ասիմ չէնէ իզլերները. փառքեթէ մահլանները ասիմ, չէնէ ամեն տունի պատէն քոանթով ջուր վազածը: Դանըմ ինչ խօսքըս էրկնցընում: հոն տեղի պանը թամամհէքեաթէ: | ման տասվերկուսին հօրցուկվայ ատեն կիւմի կ'անէ թոփը կըզարնէ. թաքավոր կայտերը յատուկ հրամայիլէ, որ մեծավորները իրենց սահաթները այար խուրմիշ անին ու սլուժ պայէն չուշանան: մութը կոխած չիկոխած չաստին թէփէյէն ֆենեռներով կըհրամային մահլայի կազերը վառելու: մութ գընդան քիշերը պայծառ լուս օր կըտառցնուն: Չէ աղպար, կնա աշխարք քալէ, որինմէն կուզիս հարցուր — ֆոանցուզ, նեմցէ, անկիլիջան, ամա փեթուպուրքի պէս քաղաք հիչ էղիլէ: հիչալ ըլլալուէ: Խաքավորներու սարայները մեմեկ պալապան քաղաքներին. ամեն մեկի մէջը կասին, քառսուն հազար կեցօղ կան, պանվոր, խըզմեթքեար. նացա պացըրու թինը լուսաւորիչին խատար կայ ասիմը, սուտասած չիմ ըլլալ անալ մեռմեռ քարէ. մէքամ ժամ կայ, սաքի սապոռ կասին, (ուրիշ մեծ ժամեր շատ կայալ), կիւմպեթը ֆա՛ռ ֆա՛ռ կըցոլայ, խաս օսկիէ. վըայի խաչը, կասին, իրեք հազար խուլաջէ կետինէն. չորս հարուր վերստ հեռուէն կ'երեւայ, ատ հիչ. տուն մէմը մէջը մտիր. ինչ որ տեսած չիս հոն կըտեսնիս. փատի, քարի, էրկաթի տեղ՝ ալայը օսկի, արծաթ, մեռմէռ է. մէքամալ կանանչ անթիք քար կայ, անունը մոռցիլիմ. սունները ալայը անկիցէ ու փիւրիւզ քարէ է. իրեք հարուր տարի, կասին, կըխորթվի էղիլէ ատ սապօռ. չորս տապրա գըրչըվիլէ, կետինը անցիլէ. վորը կ'ասէ տակը անդունդէ, որ կ'ասէ պաթախէ. արխիտոքտուր եանդլըշով ատ տեղը թեմէլ տրիլէ. ինչոր թեմելին վըայ ստակ կնացիլէ էրկու հատ ատպէս սապոռներ կըխորթըվէյին. կասին սաքի սապօռ էրկու միլեօն ստակ նստիլէ թաքավորին: Փեթուպուրքը Պետրոս կայտերը խորթիլէ.

իրէն պատկերն ալ ծովին քենարնէ: Ա՛մա մեկ պան չի
հաւնեցայ. ոտքը պօպիկ, կօլօխը պաց, առանց հկեռի ծիի
վրայ նստուցիլ ին, տակնալ մէքամ օց կրվագէ, ինչ ասելէ՝
չի յտիմ. ինքը, ծին, օցը ամբարցուցած ին մեքամ պալապան
խայա քարի վրայ. մեկ ուրուշ պան ալ չի հաւնեցայ. Պետ-
տրոս կայսերը հտևը դէպի սաքի սապօռ տառցուցիլէ: Մոս-
քով մէքամ հին հաւատի մարդ ատ պանի մեկնութիւնը
ասաց ինձի, խելքիս պառկեցաւ. կոյա Պետրոս կայսերը
ուրացիլէ իրենց հինուցվայ հաւատը, եկեղեցին ու պա-
տարաքը, ու հաւատացողներուն ջուհուտներէն պեթեր
տանձիլէ:

Киликійское нарѣчіе (въ XIII вѣкѣ.)

Изъ исторіи Сибата.

Այլ յաւուրքս մտաւ թաթարն ՚ի Հոռոմք. նա սուլտանին
մայրն հառ զիւր դուստրն, ու փախաւ ՚ի կիլիկայս: Այլ թա-
թարն յղարկեց ՚ի հետ ՚ի Հեթում թագաւոր, թէ տու՛ր
զփախստականդ. թէ չէ՛ քո ամէն սէրն որ հետ մեզ դրի՛ր՝
՛նա սուտէ: Այլ վախեցին, որ թաթարն չլցուեր յերկիրս՝
տուին: Այլ ոխացաւ սուլտանն, Քայի Խոսրով Շահն և
ամէն տաճկունք, ժողովեաց հեծել և առաջնորդութեամբ
պարոն կոստանդնայ Ամբրոնի տիրոջն՝ մտաւ ընդ Պապա-
ռոնին լեառն ՚ի վայր, ու այրեց զամէնն: Այլ թագաւորահայրն
պարոն կոնստանդին ու Սմբատ Գունդուստարըն եկին մտան
՚ի Տարսուս. և թագաւորն իւր հեծելովն կայր յԱ՛տանա
Թուրքն սղարեց զՏարսուս. իջան ՚իդարոտն հետ գետին,
գերեցին զամէն երկիրն, և կեցան վեց օր և ապա ել աճին

որ ելնէին ընդ կուկիկայ կապանն: Թագաւորն հծծելովն ՚ի հետ ել: և Թագաւորահայրն և Սմբատ գունդուստարն և հասին ՚ի տեղ մի, որ Սայծառ ասեն: Նա դարձան անթիւ շատ ՚ի հետ. մեք դիպաք ու աստուծով խանգրեցաք և կոտորելով վարեցաք ինչպի Պուտանդէ:

Նա հետ մի ՚ի գալ տարւոյն արարին շատ ժողովք: ու եկին մտան ընդ կուկիկայ կապանն երկու հարիւր և վաթսուն հազար մարդ. և բոլոր պատեցին Տարսուս: Թագաւորահայրն և ես Սմբատ Գունդուստարս մտաք ՚ի Տարսուս: Լա եթէ զամէն նեզութիւն բարնաց ու զկուիւ գրեալ էաք, նա կարի շատէր լեալ: Հենց որ ՚ի ջրմտին դէհն ու ՚ի ջրելին, աղեկ նետընկեց մի՝ փլուցին զպարիսպն, շատք մեռան յերկուց կողմանցն, բայց ՚ի դրացէ հարիւրապատիկ զի ունէաք ընդ ներքս աղէկ ֆոանկի չարխուորք:

Լա ապա եկին դեսպան ՚ի Թաթարէն՝ որ Թողէին ելանել: նա չէաք ՚ի լսել վասն զի զքաղաքն առած ունէին. նա զայդ որ շատէ խնայել աստուած ՚ի քրիստոնեայքն՝ զնոյն և յայնժամն. որ նստեալ էր սուլտանն խիաթատինն յիւր բերդն, ու կու խմէր լօկ, ասաց «քովս՝ քովս» ու մեռաւ: Նա ամիրայք որ ՚ի վերայ Տարսուսու կային՝ երբ լսեցին նա ՚ի զրոյց մտան ընդ Թագաւորն ու ուզեցին զՊրականա, որ սիրով ՚ի տուն երթային. նա Թագաւորն երեստ, որ ելան ու գնացին: Լա չէաք յիմացեր զսուլտանին մահն, չիկաղեկներ լել: յետ երկու տարւոյ գողացաք զՊրականա: Լա ընդ կամքն աստուծոյ մի ոք պարծիցի փախչել. զի որչափ ՚ի վերայ մեզ կացին՝ կաթ մի անձրև չեկաւ, երբ որ սէրն եղաւ նա ՚ի քսան օր զիշեր և ցերեկ չկտրեցաւ, և եղև ամէն աշխարհ ծով:

1. Catalogue de la littérature arménienne depuis le commencement du IV siècle jusque vers le milieu du XVII. 1860. S. Petersbourg.
2. Исторія Агванъ (кавказскихъ Албанцевъ) Моисея Каванкатваца (X вѣка). Переводъ съ Армянскаго съ примѣчаніями и приложеніями. СПБ. 1861.
3. Исторія Императора Иракла. Соч. епископа Себеоса (VII вѣка). Переводъ съ Армянскаго съ примѣчаніями. СПБ. 1862.
4. Исторія Халифовъ Гевонда (VIII вѣка). Переводъ съ Армянскаго съ примѣчаніями. СПБ. 1862.
5. Опытъ Исторіи Династіи Сассанидовъ. СПБ. 1863.
6. Изслѣдованіе о составѣ Армянскаго языка. СПБ. 1864.
7. Ueber den Armenischen Dialect von Agulis. 1866. Отдѣльн. брошюр.
8. Մի թարգմանչու պատմութիւն ժամանակագրական. Ս. Պ. Բ. 1867.
9. Хронологическая Исторія Мехитара Айриванкского (XIII вѣка). Переводъ съ армянскаго съ примѣчаніями. СПБ. 1869.

